

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

BIND XV

DECEMBER 1944

HÆFTE 4

H. HAGERUPS FORLAG — KØBENHAVN

BØGER INDSENDTE TIL REDAKTIONEN

- Albert Fabricius og Harald Hatt:* Haandbog i Slægtsforskning. Paa Grundlag af Paul Hennings: Slægtsforskning. 374 S. (Schultz.) Pris 18,50 Kr.
- Bygningsfredning gennem 25 Aar.* Udgivet af Det særlige Bygnings-syn. 142 S. (Gad.)
- H. C. Jørgensen:* Agent Jørgen Ploug, Storkøbmand i Faaborg, samt hans Slægt 1737—1850. 32 S. (Faaborg byhistoriske Arkivs Publikationer Nr. 3.)
- Vejle Amts Stednavne.* Udgivet af Stednavneudvalget. (Danmarks Stednavne Nr. 8.) XXVIII + 190 S. (Gad.) Pris 6,50 Kr.
- Kr. Vørnfeldt:* Store Vildmose. 155 S. (Expres-Trykkeriet, Hjørring.)
- Troels Fink og Johan Hvidtfeldt:* Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie. Skrifter, udgivne af Hist. Samf. f. Sønderjylland Nr. 5. 215 S.
- M. Mackeprang:* Vore Landsbykirker. En Oversigt. 2. gennemsete Udgave. 179 S. (Høst.) Pris 16,50 Kr.
- Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg.* Aarvog 1944. Udgivet af Handels- og Søfartsmuseet og Selskabet »Handels- og Søfartsmuseets Venner«. Redigeret af Knud Klem. 162 S.
- By og Bygd.* Norsk Folkemuseums Arbok I—III. 1943, 1944 og 1945. 128, 179 og 195 S. (Johan Grundt Tanum, Oslo.)
- Arne Nystrøm:* Spøttrup. Med et indledende Afsnit af Eiler Nystrøm. 113 S. og 10 Tavler. (Gyldendal.) Pris 15 Kr.
- Sigurd Thorsen:* Ernst Kaper. Efterladte Memoireblade. Liv og Virke. 288 S. (Gyldendal.) Pris 14,75 Kr.
- Morten Kamphøener:* Møllens Røst. Historiske Brudstykker omkring Hellevad Vandmølle. 109 S. (Bogforlaget Guldhorn, Tønder.)
- Kai Uldall:* Den gamle Landsby. Billeder fra Frilandsmuseet. 55 S. (Haase.)
- H. K. Kristensen:* Øster Horne Herred. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 407 S. + et Kort. (Haase.) Pris 12 Kr.
- Georg Hansen:* Degnen. Studie i det 18. Aarhundredes Kulturhistorie. 230 S. (Schultz.) Pris 7,75 Kr.
- Ætt og By.* Festskrift til S. H. Finne-Grønn om nordisk Slektsforskning og Oslo Byhistorie. 238 S. (Cammermeyer, Oslo.) Pris 28,75 Kr.
- Gravskrifter i danske Aviser 1759—1800 med Udtog af det personalhistoriske Stof.* Udgivet af H. Ehrencron-Müller. 140 S. (Gad.)
- Frederiksberg Kommunebiblioteker.* Katalog over Genealogisk Samling. 98 S. (Frederiksberg Kommunebiblioteker.)
- Fra og om Silkeborg.* Justitiarius A. L. Drewsens Dagbog under hans Ophold paa Silkeborg 16. Juni—25. Juli 1850. Udgivet af O. Bisgaard. 201 S. (Silkeborg Centralbiblioteks Forlag.)
- Anton Kjølby:* Bondevennen J. A. Hansen fra Langeland. 48 S. — Samme: Provst Vilh. Hansen i Nykøbing Mors. 79 S. — Samme: Jacob Abrahamson. Seminarie læreren fra Brahetrolleborg, der blev Førstelærer i Svaneke. 37 S. (Disse Særtryk faas hos Forfatteren, Odensegade 7, Kbh. Ø.)

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

15DE BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1943—44

Redigeret af *Roar Skovmand* (Foreningens Sekretær)
under Medvirkning af *Gunnar Knudsen* og *Chr. Axel Jensen*.

INDHOLD

AFHANDLINGER:

	Side
W. BRACHER, Skoleinspektør: Museumsbesøg i Folkeskolen og i Ungdomsskolen	164
NIELS A. CHRISTIANSEN, Adjunkt: Gymnasieskolen og Museet.	170
TROELS FINK, Universitetslektor, Dr. phil.: Gottorperstyret som Forudsætning for Hjemmetyskheden i Nordslesvig	107
HANS H. FUSSING, Lektor, Dr. phil.: Museerne og Gymnasieskolerne	237
MARGRETHE HALD, Museumsassistent: Om Soveskik og Sengetøj	21
HOLGER HJELHOLT, Arkivar, Dr. phil.: Om Ordning og Registrering af ældre og nyere Privatarkiver	145
JOHAN HVIDTFELDT, Arkivar, cand. mag.: Borgerbøger	244
SVEND JESPERSEN, Museumsinspektør, mag. art.: Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser	9
HANS KNUDSEN, Landsarkivar: De danske Raadstueprotokoller og Tingbøger	73
ALBERT OLSEN, Professor, Dr. phil.: Lokalhistorie — Rigs-historie	1
HOLGER RASMUSSEN, cand. mag.: Fiskeriet og Museerne	229
SIGVARD SKOV, Museumsinspektør, mag. art.: Københavns Snedkerlaugs Tegninger	41
AXEL STEENBERG, Museumsinspektør, Dr. phil.: Nationalmuseets Indsamling af Bondekultursager 1933—1942	91
HELGE SØGAARD, Museumsinspektør, Dr. phil.: Østjysk Pottemageri	209

ANMELDELSER:

<i>Chr. Behrend</i> : Fra det gamle Middelfart [Gunnar Olsen]	126
<i>Kaj Birket-Smith</i> : Kulturens Veje [C. J. Becker]	52
<i>O. Bisgaard</i> : Af Silkeborg Handelsplads' Historie [G. Olsen]	126
<i>Brobj Johansen</i> : Iverdagskunst — Verdenskunst [C. A. Jensen]	195
<i>A. Bugge og Sv. Steen</i> : Norsk Kulturhistorie [A. Steensberg]	181
<i>Steen B. Bøcher</i> : Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland [H. Rasmussen]	64
<i>Sv. Dahl</i> o. fl.: Danmarks Kultur ved Aar 1940 [R. Skovmand]	200

	Side
<i>H. H. Engquist</i> : Dansk Stilhistorie [C. A. Jensen]	195
<i>Troels Fink og Johan Hvidtfeldt</i> : Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie [H. Hjelholt]	251
<i>Thure Hastrup</i> : Stilarternes Historie [C. A. Jensen]	195
<i>E. Ingers</i> : Bonden i svensk historia [C. Rise Hansen]	190
<i>Harald Jørgensen og Fr. Skrubbeltang</i> : Det Classenske Fideicommiss gennem 150 Aar [Sig. Jensen]	66
<i>C. Klitgaard</i> : Vester Brønderslevs Historie [G. Olsen]	126
<i>E. Kroman</i> : Skriftens Historie i Danmark [C. O. Bøggild-Andersen]	57
<i>C. Lindberg-Nielsen</i> : Varde Bys Historie [G. Olsen]	126
<i>N. Cl. Lukman</i> : Skjoldunge und Skillinge [I. M. Boberg]	191
<i>Lewis Mumford</i> : Stadskultur [H. Lassen]	179
<i>Jakob Petersen</i> : Skamlingsbanken 1843—1943 [R. S.]	139
<i>E. R. Rasmussen og H. O. Bøggild-Andersen</i> : Malerhaandværk og Rumdekoration [C. A. Jensen]	195
<i>P. Riemann</i> : Børglum Klosters Historie [J. Lomholt-Thomsen]..	68
<i>P. Riismøller</i> : Aalborg, Historie og Hverdag [G. Olsen]	126
<i>P. Skautrup</i> : Det danske Sprogs Historie I [Rikard Hornby]..	254
<i>Fr. Skrubbeltang</i> : Husmænd i Danmark [H. K. Kristensen]	60
<i>Ævel Steensberg</i> : Ancient harvesting implements [J. Brøndsted]..	120
— Den danske Bondegaard [H. K. Kristensen]	60
<i>Mårten Stenberger</i> o. fl.: Forntida gårdar i Island [A. Steensberg]	132
<i>Jørgen Swane</i> : Vejle Borgerbog 1754—1870 [Johan Hvidtfeldt]..	244
<i>Sigfrid Svensson</i> : Bygd och yttervärld [A. Steensberg].....	136
<i>Albert Thomsen</i> : Holbæk Købstads Historie [G. Olsen].....	126

FORENINGSMEDDELELSER:

Aarogspræmiering for 1941	70
Regnskab 1942	72
— 1943	208
Institutet for lokalhistorisk Forskning	140
Regler for kulturhist. Museer i Provinsen	202
Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde 1944	257
Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde 1944	274
Nekrologer: <i>Søren Alkær sig</i>	141
— <i>Chr. Jørgensen</i>	143
— <i>Holger Kyster</i>	288

TRYKFEJL:

S. 78, under Holbæk Amt, L. 4: Rp. 1586—1625, 1631 ff. læs:
Rp. 1757 ff.

ØSTJYSK POTTEMAGERI

NOGLE BEMÆRKNINGER

Af Helge Sjøgaard.

Overskriften til disse Linier er i sig selv dobbelttydig. Den kan baade betegne Lertøj, der er blevet brugt i Østjylland, og Lertøj, som er blevet fremstillet her. Det er det sidste, Talen er om, men det udelukker ikke, at de to Grupper delvis falder sammen, da det er det naturligste at antage, at en Egn, der selv har produceret Pottevarer, i det væsentligste har været selvforsynende paa dette Omraade. Talen er om det gul- og rødbrændte Lertøj, udført paa Drejeskive og med Blyglasur, for de finere Sorters Vedkommende med Begitning paa Overfladen og paa malet eller indridset Ornamentik, for de tarveligere Varers kun med Blyglasur og med ringe eller ingen Dekoration. Her skal paapeges Muligheden af, at disse Varer ikke blot er blevet udført i Sorring, som almindeligt antaget, men at de ogsaa kan stamme fra Pottemagere, der virkede i Købstæderne.

Som bekendt falder det hjemlige jyske Lertøj i to vidt forskellige Grupper: de sortbrændte Jydepotter og de ovenfor nævnte Varer. Hvis nærmere Oplysninger ikke foreligger, og et Pottemagernavn optræder uden uddybende Tilføjelser, er det vanskeligt eller umuligt at afgøre, hvilken Slags der er Tale om. »Grydemændene« Søren Poulsen og Søren Clemetsen fra Skive¹⁾, der i 1583 besøgte Pinsemarkedet i Aalborg, maa saaledes antages at have været Forhandlere af Jydepotter, fordi man fra andet Sted ved, at Skive lige til op i det 18. Aarhundrede producerede sorte

1) Jy. Saml. 1, IX, 125—26.

Potter, hvorefter denne Husflid flyttede ud til Gammelstrup Sogn (Fjends Hrd.) og den omliggende Egn, og Skive er den eneste Købstad, hvor det med Sikkerhed er fastslaaet, at Tilvirkning af Jydepotter har fundet Sted. Mellem de mange Træk, der adskiller de to Grupper Lervarer, er ogsaa den, at Produktionen af Jydepotter er et udpræget landligt Erhverv, medens de egentlige Pottemagere baade bor paa Landet og i Købstæderne. Den sidste Gren af Pottemageriet synes at have udviklet sig gennem en langvarig Tilknytning til Teglstensbrændingen, idet begge Erhverv arbejder med virkelige Ovne, der er Forudsætningen for at opnaa den Kvalitet, det blyglaserede Lertøj har. Pottemagerne paa Renaissancens Tid greb i nogen Grad ind paa Teglbrænderens Arbejdsomraade. I København nævnes 1551 Johan Pottemager som Sælger af Astrag, 1579 Lars Pottemager²⁾, og fra den Egn, hvis Forhold berøres her, kan det anføres, at Eske Brok 1615 fik Besked om at lade brænde Astrag hos den Pottemager i Randers, som plejede at brænde glaserede Astrag³⁾. Det nære Forhold mellem Teglbrænding og Pottemageri holdt sig langt ned i Tiden. I Knud Aagaards »Beskrivelse over Thy« (Viborg 1802) nævnes det, at Teglværket i Vestervig (Refs Hrd.) tidligere havde brændt Lerkar, men at dette var ophørt paa den Tid, da Bogen udkom. Forskellen mellem Teglbrænder og Pottemager er kun ubetydelig, og den første har næsten lige fra Teglbrændingens Begyndelse i Østjylland været kendt med Blyglasuren, som det fremgaar af Murstensdetaller fra Aarhus Domkirke med skraa Kamrifling i det vaade Ler og grøn, tarveligt udført Blyglasur derover (nu i »Den gamle By«). I et Forlig mellem Biskop Eiler Madsen Bølle og Aarhus By 8. Marts 1485 nævnes Kirkens Teglgård⁴⁾.

Et Vidnesbyrd om Flisetilvirkningen paa Aarhus-Egnen omkr. 1600 er allerede fremdraget af Museumsinspektør Kai Uldall, der omtaler, at Fliser i Efterligning af det delvis tinglaserede Arbejde, der kendes fra Næstved med et Liljemotiv i en kantstillet Kvadrat,

2) R. Mejborg: Borgerlige Huse, Kbh. 1881, 20.

3) Kanc. Brevbøger 4. 5. 1615.

4) I. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus I, Kbh. 1845, 47.

er fundet i Aaby Kirke (Hasle Hrd.) med Blyglasur⁵). Gravfliser af denne Art kendes ogsaa fra andre Kirker i denne Egn, fra Maarslet Kirke (Ning Hrd.) og Adslev Kirke (Hjlemslev Hrd.), begge Steder med grøn Blyglasur. (Fig. 1). Om disse Fliser er

Fig. 1. Gravfliser fra Adslev Kirke, Hjlemslev Hrd.
»Den gamle By«.

fremstillet af Pottmagere ude paa Landet, eller Værkstedet har ligget i Byen, vides ikke, men det er dog i denne Forbindelse værd at fremdrage en Oplysning, der tyder paa, at det landlige Pottmageri gaar langt tilbage paa Egnen. Rasmus Pedersen Thestrup nævner i sin Stambog, at han 2. Dec. 1632 lod »opbygge den Nye Bod paa pottmagersæye nest op til Her Christen Hend-

⁵) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1934, 51.

richsøns boer i Løngaae — «⁶), og denne Notits er formodentlig den ældste, der kan tyde paa, at der paa denne Kant af Landet har været drevet Pottemageri uden for Byerne. Paalideligere er Efterretningerne om det andet, nordligere Centrum for Tilvirkning af Lertøj i Østjylland i Hellum Hrd. I et Tingsvidne af Hellum Herredsting 27. Juni 1643 nævnes blandt Vidnerne Hans Potmager i Siem, og efter denne Dato kan Pottemageriet følges her til dets velkendte Blomstring i 1700'erne. 1689 og 1691 nævnes to forskellige Pottemagere, begge med Navnet Jørgen, 1707 Pottemagersvenden Mads Jørgensen⁷). Desuden synes der ogsaa i 1600'erne at være drevet Pottemageri paa Djursland i Gjesing og Nørager Sogne. Kilden herfor er det berømte Kalenderfad i Dansk Folkemuseum.

Fra Midten af det 18. Aarhundrede har Hellum og Gjern Herreder haft en blomstrende Tilvirkning af Lervarer, men det var ikke det eneste Sted i Østjylland, hvor Professionen blev drevet. Ogsaa i Købstæderne fandtes der mange Pottemagere. De vigtigste Kilder til Oplysning om dem er Borgerskabslisterne. De indeholder imidlertid ikke alle Borgere i Købstæderne. Mange Folk drev deres Erhverv uden først at have været paa Raadstuen og løst Borgerskab. 1671 blev 90, der brugte borgerlig Næring i Aarhus, indstævnedede i denne Anledning, 1675 skete det samme med 47⁸), og 1690 maatte over 100 unge Folk i Tønder aflægge deres Borgered, som de hidtil havde unddraget sig⁹). De Pottemagere, man finder i Borgerskabsbøgerne, udgør derfor kun et Minimum, der maa udfyldes med tilfældige Oplysninger fra andre Steder, men naar man som nedenfor sammenligner Antallet af Pottemagere i de forskellige Købstæder, bliver denne Ufuldstændighed mindre generende, fordi det maa antages, at Borgerskabsprotokollerne i det store og hele er lige mangelfulde i alle Byer og det indbyrdes Forhold derfor ikke forrykket. I Almindelig-

⁶) Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II, Kbh. 1845, 322.

⁷) Kl. Gjerding: Hellum Herreds Beskrivelse og Historie, Aalborg 1890, 46, 239—40.

⁸) Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus II, Kbh. 1845, 230, 240.

⁹) L. Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern, Kiel 1937, 37.

hed gælder det, at Opgivelserne for det 17. Aarhundrede fortjener mindst Tro paa Fuldstændighed, og at Paalideligheden er stigende, jo mere vi nærmer os vor egen Tid.

Skønt Randers skulde synes at give daarlige Vilkaar for Pottemagere, da der lige syd for Byen brændtes Jydepotter i Vorup, har der dog boet ikke faa. 1633 tog Jørgen Pottemager Borgerskab efter Borgerskabsprotokollen 1631—62, og samtidig eller lidt efter nævnes forskellige andre i Skattemandtal, 1633 Morten Pottemager, 1650 Bendix Pottemager, 1663 og 1670 Kasper Pottemager, 1681 Hans og Chresten Pottemager. Efter Borgerskabsprotokollerne 1683—1721 og 1723—95 tog 7 Pottemagere Ophold i Byen.

I Aarhus nævner Borgerskabslisterne i alt 20 efter 1613, da den første navngivne Mester Christen Madsen, født i Møldrup (Hindsted Hrd.) tog Borgerskab i Købstaden. Efter en Fortegnelse over Haandværkerne 1625 havde Aarhus dengang 2 Pottemagere¹⁰⁾. Desuden kendes Pottemageren Søren Jensen, der 1697 sammen med andre Haandværkere underskrev en Ansøgning til Magistraten om, at Markedet 22. Febr. maatte blive indskrænket til udelukkende at omfatte Heste og Kvæg¹¹⁾. De 20 Mestre i Borgerskabsbogen kan ordnes efter Hjemsted, hvorved man faar en Tabel af følgende Udseende:

Hjemsted for Pottemagere i Aarhus	1613— 1700	1701— 1800	1801— 1860	1613— 1860
Aarhus	2	2		4
Horsens		1		1
Odense		1		1
Svendborg			1	1
Hillerød		1		1
Gjern Hrd.		3		3
Hellum-Hindsted Hrd.	1			1
Andre Egne af Jylland	1	2		3
Uangivet	3		2	5
I alt	7	10	3	20

¹⁰⁾ Aarhus gennem Tiderne I, Kbh. 1939, 259.

¹¹⁾ Skomagerlavets Arkiv, »Den gamle By«, Aarhus. De i det følgende benyttede Borgerskabslistes findes i Landsarkivet i Viborg.

Allerede 1588 nævnes i Horsens 2 Pottemagere paa en Mønstringsliste, 1728 var Antallet 4, 1736 3 og 1769 6¹²⁾. Efter Borgerskabslisten 1650—1727 og 1728—1832 kan følgende Tabel opstilles:

Hjemsted for Pottemagere i Horsens	1650— 1700	1701— 1800	1801— 1832	1650— 1832
Horsens	5	5		10
Randers		1		1
Gjern Hrd.		5		5
Andre Egne af Jylland	3	2		5
Samsø			1	1
Uangivet		2	1	3
I alt	8	15	2	25

I Vejle er Antallet af Pottemagere beskedent i Sammenligning med Horsens. Efter J. Swane: Vejle Borgerbog (Vejle 1943) faar man følgende Liste:

Hjemsted for Pottemagere i Vejle	1755— 1800	1801— 1860	1755— 1860
Vejle	1		1
Svendborg	1		1
Haderslev		2	2
Aabenraa	1		1
Egne i Jylland udenfor Pottemageregnene.		2	2
Sverige		1	1
Uangivet	1		1
I alt	4	5	9

Ifølge »Fortid og Nutid« II, 88, er der i Fredericia fundet en Kakelform med Aarstallet 1647. Den er saaledes ældre end Byens Grundlæggelse 1650 og aflægger vel Vidnesbyrd om Forrenes og dermed Motivernes sælsomme Vandringer, men fra denne By er Kilderne i øvrigt meget sparsomme. Her findes kun en Raadstueprotokol 1670—1724 og en Borgerskabsliste 1827—51.

¹²⁾ Fabricius: Horsens Bys Historie, Odense 1879, 415, 470.

De indeholder tilsammen 4 Mestre. Niels Knudsen tog Borgherskab 1682, Abraham Mørtensen Heidsberg fra Slangstrup 1703, Jens Andersen fra Skelskør 1706 og Chr. A. Sørensen fra Skovdallund 1839. Fra Koldings Pottemageri er Vidnesbyrdene talrigere. Fund af Kakelforme beretter om en haandværksmæssig Fremstilling i Renaissance¹³⁾, og Raadstueprotokollen 1675—1877 viser, at der til 1860 har været 16 Pottemagere i Byen. Ordnet efter samme Skema som ovenfor faar man følgende Billede:

Hjemsted for Pottemagere i Kolding	1675— 1700	1701— 1800	1801— 1860	1675— 1860
Kolding	1			1
Horsens		1		1
Assens	1			1
Kerteminde	1			1
Odense		1		1
Svendborg			1	1
Holbæk			1	1
Flensborg		3		3
Slesvig By			1	1
Jylland udenfor Pottemagerregne . .		1	1	2
Fynske Landsbyer		1		1
Sverige		1		1
Tyskland			1	1
I alt	3	8	5	16

Endnu talrigere var Pottemagerne i Haderslev. 1775 var der 3 Pottemagere i Byen, og 1721 boede 1 i Gl. Haderslev¹⁴⁾. Ordnet efter deres Hjemsteder faar man følgende Tabel (efter Th. O. Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben I, 1940). Det af Jørgen Olrik i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1928 omtalte Fad viser i sin Dekoration Kvaliteten af Arbejderne fra denne Købstad. Det sønderjyske Pottemageri er ellers lidet tilfredsstillende undersøgt.

¹³⁾ Chr. Axel Jensen: Et københavnsk Fund af Kakelforme, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935, 52.

¹⁴⁾ Th. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage, Haderslev 1929, II, 144, 247.

Hjemsted for Pottemagere i Haderslev	1630— 1700	1701— 1800	1801— 1860	1630— 1860
Haderslev		2	6	8
Flensborg	1	2	1	4
Slesvig By			1	1
Sønderjyske Landsbyer		1		1
Odense		1	1	2
Kolding			1	1
Fredericia			1	1
Slagelse		1		1
Helsingør		1		1
København		1		1
Jylland udenfor Pottemageregne		1		1
Holsten		1	1	2
Tyskland			1	1
Uangivet			1	1
I alt	1	11	14	26

1 Tidsrummet 1739—1851 kendes 9 Pottemagere fra Aabenraa. Af disse var 1 fra Haderslev, 2 fra Sachsen, 1 fra Vejle, 1 fra Flensborg, 1 fra jyske Landdistrikter og 2 fra sønderjyske Landdistrikter. Fra Sønderborg nævnes i Tiden 1585—1837 9 Pottemagere, om hvis Hjemsted Oplysningerne desværre er meget mangelfulde. En enkelt, der nævnes i en Ejendomsliste fra 1680, stammede fra Bingen ved Rhinen, Brdr. Winter, hvis Pottemageri blev grundlagt 1837, hørte hjemme i Slesvig By¹⁵⁾.

Der er her saa indgaaende gjort Rede for Mestrene for gennem Opregningen at fastslaa, at der i de jyske Østkystbyer har levet mange Pottemagere. Det forholdsvis store Antal bliver saa meget mere iøjnefaldende, som Vestkysten ikke kan opvise den samme Mængde. I Tønder omtales ca. 1710 en Pottemager¹⁶⁾, iøvrigt nævnes kun to, Chr. Kleef fra Lübeck, der tog Borgerskab 1749, og Peter Heinrich Langfeldt fra Kellinghusen, som blev Borger i 1843¹⁷⁾. Det er formodentlig hans Værksted, Dr. Hjel-

15) For Oplysningerne om Pottemagerne i Sønderborg bringer jeg Museumsinspektør Raben en Tak. Arkivar J. Hvidfeldt har velvilligt givet Oplysning om andre sønderjyske Pottemagere.

16) M. Mackeprang: Tønder gennem Tiderne I, Tønder 1943, 113.

17) L. Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern, Kiel 1937.

holt omtaler. Efter denne Beskrivelse har det ikke været stort. I 1859 fremstilledes kun 2—3000 Stkr. Lertøj¹⁸⁾.

I Ribe synes der ikke at have været nogen fastboende Pottemager med Undtagelse af den tyske Mester, der omtales 1568. Da der 1623 skulde anskaffes en ny Kakelovn til Nørreport, var det en Pottemager fra Husum, som leverede den, og til Sct. Hans Markedet 1640 mødte der 4 Pottemagere fra denne By, til Frue Markedet s. A. 2. Pottehandlere fra Husum nævnes desuden 1580 og 1581¹⁹⁾. Senere synes den gamle Stiftsstad at have faaet sin Forsyning af glaseret Lertøj fra Haderslev, som det udtrykkeligt meddeles 1772²⁰⁾. Grydergade hed tidligere Graabrødregade og har faaet sit Navn, fordi den var Stedet, hvor Jydepotterne blev forhandlede.

Varde-Egnens store Produktion af Jydepotter synes ganske at have afholdt nogen Pottemager, som fremstillede rødbrændt Lertøj, fra at slaa sig ned i Byen, og fra Ringkøbing kendes formentlig kun Ole Chr. Bech, Sønesøn af Eskil Bech paa Øland²¹⁾. Fra Lemvig har man et positivt Vidnesbyrd om, at der ikke tilvirkedes Lertøj paa Stedet. 1795 hedder det: »Man køber Potter fra Horsens og Idum Sogn, kanske fordi Materien og Midlet mangler, imidlertid er her en Mand, som henter Potterne«²²⁾. Blandt Viborgs Borgerskaber 1713—1865 findes kun 1 Pottemager, Søren Nielsen Fane, der blev Borger 1801.

Paa Mors skal det første Pottemageri være anlagt 1833 i V. Jølby, desuden fandtes der 3 Pottemagere i Solbjerg og ved Sydkysten et lille Værksted i Sillerslev, som imidlertid ikke var i uafbrudt Drift. I Thy fandtes der paa samme Tid et Pottemageri i Hundborg, der hentede sit Ler i Vestervig. Det foretog hver Sommer 5—6 Brændinger med en 15—1600 Kar ad Gangen²³⁾.

18) Tønder gennem Tiderne, Tønder 1943, 196.

19) Kinch: Ribe Bys Historie, II, Odde 1884, 598, 836, 842.

20) Achelis: Haderslev i gamle Dage, Haderslev 1929, II, 144.

21) Jy. Saml. 2, IV, 75.

22) C. Dreyer: Beskrivelse over Lemvig —, Viborg 1795, Optryk 1893, 24. I Idum fremstilledes Jydepotter.

23) C. Diørup: Thisted Amt, Kbh. 1842, 489.

Navnet Grydetorv i Thisted tyder snarere paa Forhandling end Tilvirkning af Lerkar. Et tilsvarende Forhold i Ribe er allerede omtalt, og en uklar Efterretning fra Kolding melder, at den Banke, hvorpaa Slottet er bygget, før dettes Opførelse blev kaldt Gryderhøj, fordi der her blev solgt Jydepotter²⁴).

I Hjørring synes Pottemageriet ikke at have haft noget sikkert Fodfæste. I første Halvdel af det 17. Aarhundrede kendes en Pottemager i Byen²⁵), og i Borgerskaberne 1720—1858 nævnes 3 Pottemagere i Tidsrummet 1840—48, hvis Hjemsted ikke angives. Derimod synes Sæby at have dannet et lille, lokalt Centrum nord for Limfjorden. I Borgerskaberne 1675—1739 og 1787—1861 nævnes 4 Pottemagere, af hvilke den ældste — Michel Jensen — blev Borger 1691.

Aalborg synes paa en paafaldende Maade at have manglet Pottemagere. Der kendes ingen af dette Erhverv mellem Byens Borgere, og 1735 hedder det direkte, at en god Pottemager kunde gøres nødvendig²⁶). Byen har formodentlig faaet sit Forbrug dels fra Hellum Hrd., dels fra Hvorup og Nørresundby, hvor der siden 1720 fandtes en lille Skare, der drev Haandværket²⁷). Endelig kan det nævnes, at der i Ebeltoft 1787 fandtes en Pottemager, der holdt en Dreng²⁸). Efter Pontoppidans Atlas skal der i denne By være blevet gjort godt Pottemagerarbejde, hvoraf en Del blev udført.

Den ovenfor givne Gennemgang af Pottemageriet i Jylland er i flere Henseender meget fragmentarisk og kunde let suppleres med yderligere Enkeltheder, men Resultatet vilde ikke rokkes herved. Det viser med Sikkerhed, at de østjyske Købstæder fra Randers til Aabenraa før 1800 har haft flere Pottemagere end de andre Byer, og den Tilvirkning, som fandt Sted paa Vestkysten, har været sen og har enten hvilet paa Tilflyttere sydfra som i

²⁴) J. J. Fyhn: Efterretninger om Købstaden Kolding. Kbh. 1848, Noteapparat 10—11.

²⁵) C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie, Hjørring 1925, 66.

²⁶) Fra Himmerland og Kjær Herred 1917, 492.

²⁷) Petresch-Christensen: Nørresundbys Historie II, Hjørring 1924, 206.

²⁸) L. J. Böttiger: Æbeltoft og Omegn, Aarhus 1893, 133.

Tønder eller kun været drevet i kortere Tid som i Ringkøbing eller Vestervig. Betragter man Tabellerne nøjere, vil man fremdeles se, at der blandt Østkystbyerne kan udskilles to Centrere med saa godt som ingen indbyrdes Berøring. Det første dannes af Aarhus og Horsens, det andet af Vejle, Kolding og Haderslev. De 2 første Købstæder er karakteriseret ved, at en væsentlig Del af Tilgangen til Faget er kommet fra Byen selv eller fra Gjern Hrd., og at Produktionen naar sin Kulmination i det 18. Aarhundrede. Tallene for Tilgangen før 1700 maa ganske vist betragtes som mangelfulde, men for den følgende Tid maa man gaa ud fra, at Opgivelserne i det væsentlige er rigtige. Tilgangen til Faget i de sydlige Byer udmærker sig ved stor Tilgang fra de sønderjyske Købstæder og er paafaldende stor i det 19. Aarhundrede. De to nørrejske Byer i Gruppen har næsten ikke haft Pottemagere fra Byen selv, men levet paa en Tilgang fra sydligere og østligere Egne. Desuden har Faget her faaet Tilgang fra Udlandet.

Den nordlige Gruppe af Østjyllands Pottemagere danner saaledes en meget lokalt bundet Kreds, og uagtet Erhvervet stod i saa stor Blomstring i Helligum Hrd., synes der ikke at have været nogen Forbindelse hermed. Den eneste Pottemager, som kendes herfra, er den allerede nævnte Christen Madsen i Aarhus.

Det er ejendommeligt, at saavel Aarhus og Horsens som Vejle, Kolding og Haderslev tilsammen kun har haft en Tilgang af 1 Mester fra København. Det skyldes vel først og fremmest, at Hovedstaden efter 1654 officielt ikke maatte have Pottemagere arbejdende. I dette Aar forbød Frederik III, at de havde deres Ovne inde i Byen, og selv om denne Befaling ikke synes at være blevet udført med det samme, betød den dog Indledningen til en Nedgang. Endnu i Indkvarteringsmandtallet 1659 nævnes 7 Pottemagere og 2 Enker²⁹⁾, i 1728 omtales kun 1 og 1 Enke, men 3 Pottehandlere foruden 1 Enke, der sælger Lertøj³⁰⁾. Det sidste Erhverv er et aabenbart Vidnesbyrd om Pottemageriets Ned-

²⁹⁾ Marquard: Kbh.s Borgere 1659, Kbh. 1920.

³⁰⁾ Kbh.s Huse og Indvaanere 1728, Kbh. 1906.

gang. I Aarhus Borgebogs nævnes den første Pottemand 1835. Denne Isolation af Pottemagerne i Aarhus og Horsens, der blot har været henvist til Fornyelse fra Landet og enkelte Provinsbyer, har sikkert bidraget til at holde Produktionen nede paa et gammeldags og primitivt Stade. Heller ikke den Tilgang, som

Fig. 2. Mesterstykke, udført af I. C. Gudbjerg i Svendborg 1838. Diam. 48 cm. Svendborg Amts Museum.

kom til Aarhus fra Odense og Svendborg, har kunnet bidrage til at give Byens Tilvirkning af Lertøj en kunstnerisk eller teknisk Fremgang. Paa begge Steder har Produktionen staaet paa nogenlunde samme Trin som i Østjylland. Det her (Fig. 2) gengivne Fad fra Svendborg, udført som Mesterstykke af J. C. Gudbjerg 1838 (nu i Svendborg Amts Museum) staaer med sin manglende Begitning paa et lavt teknisk Trin, og Dekorationen viser en udpræget landlig Smag. Heller ikke Pottemageriet i Odense kunde virke fornyende. Her var der 1742 oprettet et Pottemagerlav. Fig. 3 viser et Mesterstykke fra denne By. At dette har været

Grydens Bestemmelse, blev opgivet ved Købet og fremgaar desuden af Lavets Segl, der er aftrykt i Ler ved den ene Hank og brændt og glaseret sammen med Potten, og af Maalene, der svarer til de Fordringer til Mesterstykket, der blev stillet af Cancelliet 1823.

Fig. 3. Mesterstykke fra Odense. Diam. 36 cm. »Den gamle By«.

Den lille Gruppe Pottemagere, som levede i den midterste Del af Østjylland, var saaledes ikke udsat for mange Paavirkninger fra den store Verden. Den Ejendommelighed, at Erhvervet i det 19. Aarhundrede gik tilbage i Horsens og Aarhus, maa sikkert forklares ved, at det var Pottemagerne i Gjern Hrd., som voksede i Antal og slog Købstædernes Mestre ud. Denne Udvikling forstærkedes efter 1850. 1840 var der efter Folketællingens Opgivelser 54 Pottemagere i Gjern Hrd. med 7 Medhjælpere, 1870 var der 70 Mestre foruden Medhjælpere³¹⁾. I Hellum Hrd. fandtes 1775

³¹⁾ Niels Asbæk: Pottemageriet paa Sorringegnen, Aarb. for Aarhus Stift 1924, 11.

20 Pottemagere³²⁾), 1832 boede noget over 30 paa Egnen³³⁾), men der fandtes kun 16 Mestre i 1840. Gjærn Hrd. var langt det største Produktionssted i Landet. Aarsagen til, at de to Købstæder blev underlegne i Kappelstriden, maa formodentlig søges i, at Omkostningerne var mindre i Gjærn Hrd. og Raamaterialet — herunder Brændet — lettere tilgængeligt.

Leret fandtes lige uden for Døren, og Kiseljorden til Glasuren hentedes i Sminge. Den kaldtes »Farve« og kostede 4—7 Mk. pr. Læs efter Kvaliteten. Den blev malet og sigtet, hvorefter den blandedes med Blyilte i Forholdet 4 Skpr. »Farve« til Blyilte af 5—6 Lpd. Bly. Dette Pulver blev strøet paa de lufttørrede Varer, efter at de i Forvejen var blevet svagt vædede³⁴⁾). Vanskeligere synes det at have været at skaffe Blyet. E. Tang Kristensen har bevaret en Meddelelse om, at Ejeren af Gadbjerg Kirke (Tørrild Hrd.) 1785 tog Blyet af Taget og solgte 30 Skppd. af det til Pottemagerne paa Sorring-Egnen, der brugte det til Glasering³⁵⁾). Om Datidens Ovne kendes vist kun, hvad Schythe har meddelt. De var byggede af lufttørrede Stene, lagte i Ler, omsluttede af Kampestensmure og med Tegtag. Til Brændingen brugtes Bøg og Birk, da Tørv gav urene Kar. I hele Gjærn Hrd. brugtes aarlig ca. 200 Favne, og til hver Brænding medgik omtrent 1 Favn. I Linaa Sogn fandtes 5 Ovne, i Dallerup 36, i Tulstrup 3, i Laasby 3 og i Røgind 3. Enkelte Pottemagere laante de andres Ovne og betalte 3 Mk. i Leje for hver Brænding³⁶⁾).

Det østjyske Lertøjs svage Punkt er Glasuren, der undertiden er daarligt udført og har Tilbøjelighed til at udskille giftige Blyforbindelser. Det staar maaske i Forbindelse med Glasurens Mangler, at Aarhus Stiftstidende 5. Jan. 1799 anbefaler en anden Sammensætning af den med en Blanding af Salpeter, Potaske og Kogsalt.

³²⁾ Begtrup: Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand i Nørre-Jylland II, Kbh. 1810, 228.

³³⁾ C. Christensen: Aalborg Amt, Kbh. 1832, 136. Denne og den foregaaende Opgivelse maa vel anses for kun tilnærmelsesvis rigtig.

³⁴⁾ I. C. Schythe: Skanderborg Amt, Kbh. 1843, 725.

³⁵⁾ Det jyske almueliv I, 2, Nr. 56, s. 22.

³⁶⁾ I. C. Schythe: anf. V. 725.

Af Hjemstederne for Pottemagerne i Aarhus og Horsens synes det at fremgaa, at det paa Forhaand maa anses for vanskeligt at skelne mellem den Produktion, der stammer fra Gjern Hrd., og det Lertøj, som er blevet tilvirket i Købstæderne, da de Pottemagere, der er vandret ind til de to Byer, næppe har lagt deres Arbejdsmaade om, men formodentlig har fortsat i den tekniske og kunstneriske Form, de engang var blevet oplært i. Et Bevis herfor vilde kunne føres, hvis man paa Grundlag af Signaturer kunde adskille den østjyske Produktion i en landlig og en købstadsmæssig Gruppe, men her svigter Materialet. Signaturer staar ikke til Raadighed ad libitum. Fra Sorring kendes en lav, trebenet Potte med grøn Glasur over Begitningen og Signaturen: Hans Jensen Sorring 1837. Den har været brugt i Aarslev ved Aarhus. En lille, tøndeformet Krukke — ligeledes med grøn Glasur over Begitningen — er i det ene af sine

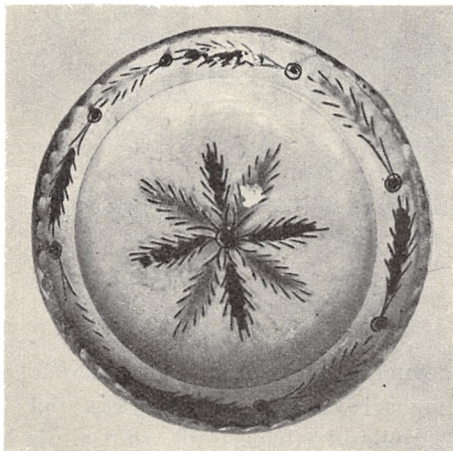

Fig. 4. Fad med Begitning og grønne og brune Farver. Fra Gjern (Gjern Hrd.).
Diam. 21,7 cm. »Den gamle By«.

4 Felter mærket: Anne Magrethe Rasmus Datter og i et andet Røge[n] Anno 1848. Her har man sikkert at gøre med en Ejersignatur, men Krukken maa med stor Sikkerhed antages udført i Røgind paa Bestilling, da det at bringe Lertøj udefra til denne Pottemageregn vilde være som at bære Ugler til Athen. Krukkens to andre Felter har forvanskede Barokmotiver, og Felterne adskilles af lodrette Baand af Led som et omvendt S, indridset i Leret før Brændingen og Glaseringen. Dette Motiv kan saaledes henføres til Gjern Hrd. i Tiden ca. 1850. Det Fig. 4 afbildede Fad er købt i Gjern og maa ud fra den samme Betragtning som ovenfor anses for udført paa Stedet.

Fig. 5. Fiskefad med Begitning og grønne og brune Farver. Diam. 30,7 cm. »Den gamle By«.

jævnere Befolkning har delt Smag med Bønderne — begge Dele har vel været Tilfældet. Fra det 18. Aarhundrede findes der i Østjylland talrige Fade, som almindeligvis uden nærmere Begrundelse henføres til Gjern Hrd.s Produktion; Prøver herpaa er vist Fig. 5—6. Men i hvert Fald eet Arbejde kan med Sikkerhed henføres til en Købstadpottemager. Det er gengivet Fig. 7. Det er et stort Fad, beregnet til at hænge paa Væggen som Dekorationsstykke i Lighed med en foregaaende Generations Platter eller for at vælge et mere træffende Sidestykke de talrige »Makkum-Fade« fra Samtiden, hvis Gennemboringer i Fodranden viser, at de ogsaa har været beregnede paa at hænge op.

Af større Interesse for Bestemmelsen af Forholdet mellem Købstadens og Landets Pottemageri vilde det være at kunne henføre Lertøj fra det 18. Aarhundrede til bestemt Mester i en Købstad. Af de 25 Mestre i Aarhus og Horsens i denne Periode var 8, altsaa 33% fra Gjern Hrd., og man maa regne med, at Købstædernes Produktion i denne Tid har haft et landligt Præg, enten det nu er, fordi Mestrene har arbejdet for Kunder uden for Købstæderne, eller Købstædernes

Fig. 6. Fiskefad, dat. 1766, med Begitning og grønne og brune Farver. Diam. 29 cm. »Den gamle By«.

Fig. 7. Fad, sign.: Horsens 18. Juli 1789. Begitning og grønne og brune Farver. Diam. 39,5 cm. »Den gamle By«.

Fadet er udført som de andre, oven paa den begittede Overflade er Dekorationen udført dels med grøn og brun Glasur, dels ved Indridsning, saa den brune Bund kommer frem. Det har en Diam. af 39,5 cm. Inden for Rankeborten langs Randen ses en løbende Hjørt med en Krone mellem Takkerne, paa hver Side flankeret af et ornamentalt Træ, desuden findes Indskriften:

ANNO 1789

Hav Tach Ja Ewig Tach Min Frome Gud og Fader
 Du Min Welgiørere Som Ingen Thid Aflader
 at Bere Omhu For Og Selv at Mage Saa
 at Det Kan goe Mig Wel Og du Kan Æren Foe

Horsens d. 18tende Julius

L. A. S.

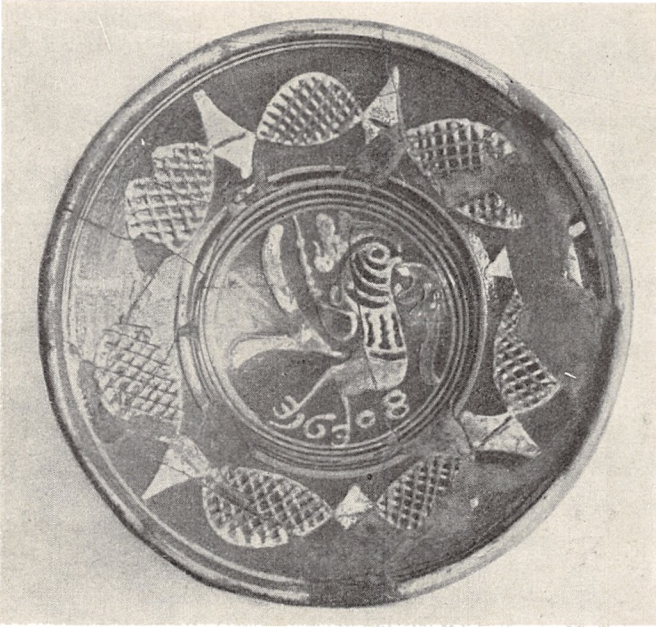

Fig. 8. Fad, dat. 1608, Jordfund fra Aarhus. Med Dekoration i Pibeler. Diam. 29 cm. »Den gamle By«.

De sidste Initialer maa henføres til Lars Andersen, f. i Horsens, der tog Borgerskab 25. August 1788. Fadets Udsmykning er ikke væsensforskellig fra mange andre af Egnens Fade, naar der tages Hensyn til, at det er udført med et dekorativt Formaal for Øje, og der kunde peges paa andre lignende Fade. Dekorationens Stil vilde imidlertid henføre Stykket til et landligt Produktionssted, hvis Signaturen ikke modsagde det. For mange tilsvarende Fade fra det 18. Aarhundrede maa man derfor regne med, at de kan være udført i Byerne, og det landlige Udseende er bl. a. begrundet i Fagets isolerede Stilling i Østjylland med Indvandring fra Landet til Købstæderne.

I det ovenstaaende er der peget paa en Indvandring og en Indflydelse fra Landet til Byen. Men ogsaa en modsat Bevægelse lader sig tænke. Det landlige Pottemageri maa vel søge sin Oprindelse i Købstæderne, og fra Byerne maa det have medbragt

Fig. 9. Enkelthed af Barselpotte. »Den gamle By«.

og senere modtaget visse Paavirkninger. Begitningen er næppe tænkelig uden den hvide Tinglasur, som den efterligner. Maaske kan en saadan Indflydelse ogsaa eftervises. Fig. 8 viser et Fad med Dekorationer i Pibeler og med Blyglasur, fundet paa Mejl-gade i Aarhus ved en Gaderegulering. Det er dateret 1608. Særlig interessant i denne Forbindelse er Fuglefiguren i Midten. Den genfindes maaske paa en Barselpotte, Fig. 9. Kæden af omvendte S-Led henfører det sidste Stykke til Gjærn Hrd. ca. 1850, og ved at paakalde stor Velvilje er det maaske muligt at skimte en Forbindelse mellem de to Motiver. Randborten paa det ældste Fad er maaske optaget fra de importerede, drevne »Daabsfade«³⁷⁾ af

³⁷⁾ Et bedre Navn for disse Fade er *Kakelovnsbækkener*, der ca. 1870 blev anvendt af en Mand, som har set dem i Brug. Jvfr. A. P. Gaardboe: Oplysninger om Elling og Tolne Sogne, Jy. Saml. 1, IV, 215. Museumsinspektør Chr. Axel Jensen har velvilligt meddelt, at han i 1912 i Sønderho paa Fano har hørt Benævnelser *Kakelfad*. Sml. ogsaa Feilbergs Jyske Ordbog II, 74.

Messing, hvor en lignende Bort med skiftende Spidsovaler og Ruder er almindelig.

I Betragtning af de mulige Ligheder er Forskellen i Udførelse maaske mindre betydelig. Den forskellige Teknik svarer til de forskellige Tider. Renaissancens Pottemageri er netop karakteriseret ved, at Ornamenterne er udført i Pibeler, der tegner sig hvide paa den brune Bund, og Gjern Hrd.s Pottemageri anvendte for ca. 100 Aar siden fortrinsvis en Dekoration i indridsede Linier. Det vilde ikke være underligt, om Motivet var bevaret, og tør man gaa ud fra, at det i Aarhus fundne Fad ogsaa er tilvirket i Byen, har man her et Ornament, der fra Aarhus er vandret ud til Landet, hvor Pottemageriet i Gjern Hrd. har optaget det.

FISKERIET OG MUSEERNE

Af *Holger Rasmussen**).

Fiskeriet er et af de ældste Erhverv i vort Land. I Aartusinderne før Bondebruget holdt sit Indtog herhjemme, har det sammen med Jagten dannet Grundlag for vore Forfædres Eksistens. Endnu i Dag hævder det sig som et af den danske Befolkningens Hovederhverv.

Kun spredt og ufuldstændig er vor Viden om Fiskeriets Historie i de mange Aar, der ligger forud for vor egen Tid. Af Affaldsbunkerne ved vore Forfædres Bopladser ser vi, hvilke Fisk der er blevet fanget og anvendt i Husholdningen. Fund af Redskaber giver os ogsaa Besked om, hvilke Fangstmetoder man har anvendt. Vi kender fra vor Oldtid Fiskekroge af saavel Ben, Flint som Metal¹). Fiskelystre af Ben eller Metal anvendt enten til Kast eller Stangning forekommer ligeledes. I de allersidste Aar har den ivrige Tørvegravning bragt Rester af Fletværksruser for en Dag, og den sandsynlige Antagelse af saadanne Fiskefælders Tilstedeværelse i vor Oldtid er nu en fastslaaet Kendsgerning²). Endnu har intet heldigt Fund herhjemme bragt egentlige Fiskegarn for Dagens Lys. Sten, hvis Form gør dem fortrinligt egnede til Netsækere, forekommer dog almindeligt blandt Oldsagerne fra Bopladslagene, og et andet vigtigt Indicium i samme Retning synes mig at være et lille Redskab af Ben, velkendt fra Ældre

*) Foredrag ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 1. September 1944.

1) Becker i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1941, p. 35—38.

2) Samme i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1941, p. 131 ff., og i Fra det gamle Gilleleje 1943, p. 70 ff.

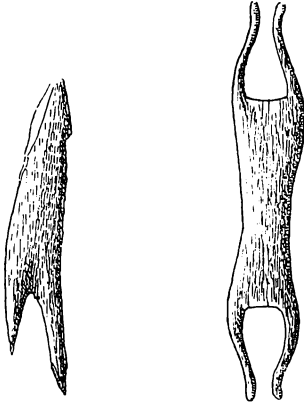

Fig. 1. Netknyttere. a) Mullerupbopladsen, Ældre Stenalder, cf. Aarb. 1903, Fig. 35. b) Vogulsk Netknytter, Nutiden, cf. Sirelius: Suomen Kansanomaista Kulttuuria, Helsingki 1919, Tavle XII,

Fig. 12.

Stenalderens Fund. Det er et Benstykke, hvis ene Ende er gaffelformet tilsnittet. Den anden Ende synes paa alle Stykker at være afbrudt, men har uden al Tvivl været tildannet paa samme Maade. Man har antaget, at dette Redskab har været anvendt til Knytning af Net³⁾, og denne Antagelse vinder afgjort i Sandsynlighed ved Kendskabet til Naale af lignende Form, der vides at have været anvendt til Fremstilling af Fiskegarn (jvf. Fig. 1). Først senere er man naaet frem til den mere hensigtsmæssige Naaleform, hvor den ene Ende lukkes, hvorved Naalen lettere føres gennem Maskerne uden at hænge i. Et heldigt Fund vil sikkert en Dag give os et Fiskegarn med knyttede Masker fra vor Oldtid.

Er vort Kendskab til Oldtidsfiskeriet saaledes relativt fyldigt, saa gælder dette desværre ikke om de følgende Aarhundreder. Vi ved vel, at det middelalderlige Fiskeri efter Sild var en Faktor af stor økonomisk Betydning, baade da det dreves i Sundet og senere i Limfjorden. Men vor Viden om dette Fiskeris Redskaber og Metoder er ringe. Hvad der her kan gøres, er en systematisk Gennemgang af Tidens skriftlige Kilder og af de Fund, der rummes paa vore Museer, fra denne Periode. Og saa navnlig Haabet om, at kommende Fund fra Middelalderlagene i vore Byer og Borge kan give os et fyldigere Materiale i Hænde.

³⁾ Sarauw i Aarb. 1903, p. 263—65. Friis Johansen i Aarb. 1919, p. 106.

Indtil videre maa man tænke sig Udviklingen fortsat jævnt igennem disse Aar med de Nyheder, som Samkvemmet med Europas øvrige Stater har budt den danske Befolkning, først de nordtyske Stæder, senere især Hollænderne, der tidligt udviklede et betydeligt Havfiskeri, der ogsaa førte dem til danske Fjænder. Fra Statens Side gjordes der flere Gange betydelige Forsøg paa at knytte direkte Forbindelse med den hollandske Kultur ved Indkaldelse af Hollændere. Man har tidligere ment, at disse Hollænderes største Opgave skulde have ligget indenfor Landbruget. Utvivlsomt har de ogsaa haft en ikke ringe Betydning for Fiskeriets Udvikling.

Intet af dette betød dog et afgørende Brud i Udviklingen. Det kom imidlertid, da den voldsomme tekniske Udvikling slog hele det gamle Samfund i Stykker. Som de fleste vel vil vide, begyndte denne i England i Aarene lige før 1800, da man dels fandt ud af at anvende Dampen som Drivkraft, dels at konstruere en Mængde forskellige Maskiner, der gjorde det muligt at udnytte denne nye Drivkraft effektivt. Hvor meget det har betydet for hele den materielle Kulturs Omformning er det vanskeligt at opregne i Korthed. Det maa i denne Sammenhæng være nok at pege paa, hvad det betød for vort eget Lands to gamle Erhverv: Landbruget og Fiskeriet.

Det var under Indtryk af den nye Udvikling, at det danske Landbrug blev lagt om fra overvejende kornproducerende til Producent af overvejende dyriske Produkter. Dette Omsving muliggjordes ved, at man tog den nye Teknik i sin Tjeneste. Men i de samme Aar skete en ligeløbende Udvikling indenfor Fiskeriet. Hidtil havde man her været henvist til selv at tilvirke sine Fangstredskaber og Fartøjer, og ved Benyttelsen af dem var man stærkt afhængig af Vejr og Vind. Man fik nu Midler i Hænde, hvorved man delvis kunde sætte sig ud herover. Ligesom indenfor Landbruget var det til Dels Folk udenfor Erhvervet, der var virksomme for, at man skulde gaa i Gang med det nye. Gennem Smaapjecer, der var billigt til Salg i alle Landets Bøglader, søgte man at udbrede Kendskabet til de Nyopfindelser, der var sket saavel i Udlandet som herhjemme. Man veg endog ikke tilbage

Fig. 2. Bæltsbaade ved Anløbsbro, Reersø. Den gamle, sejldrevne Bæltsbaadstype til Sildefangst med Drivgarn har nu ganske maattet vige for det mekaniserede Fiskeris Kuttere.

Th. Gravlund fot. ca. 1910.

for at foretage praktiske Forsøg eller tilskynde andre dertil. Som Eksempel kan nævnes den tidligere Studedriver, Jens Laursen Væver, der gav sig til Fiskeriet og i 1848 opfandt Snurrevaad-
det, vel nok det betydeligste Bidrag til Fiskeredskaberne i nyere Tid.

Den private Foretagsomhed fik ogsaa Støtte af Staten. Flere af de Folk, der af Interesse for Sagen havde paabegyndt Arbejdet, knyttedes til Indenrigsministeriet, under hvem Fiskeriet da sorterede. En af Ministeriets første Opgaver var at skaffe sig et Overblik over, hvorledes status quo inden for Erhvervet var. Den Mand, hvem Opgaven betroedes, var Skuespilleren A. J. Smidth, der i Aarene 1859—60 berejste de allerfleste danske Fiskepladser.

Paa Trods af sin Uddannelse maa Smidth siges at have løst sin Opgave paa fortræffelig Maade, hvad hans Beretning, der tryktes ifølge Indenrigsministeriets Foranstaltning, tydeligt vi-

Fig. 3. Redskabshytte fra Midskov, Hindsholm. Saadanne primitive Hytter til Opbevaring af Sejl og Garn var tidligere almindelige ved mange Fiskerlejer. Nu er de næsten overalt borte.

Nationalmuseet fot. 1943.

ser⁴⁾). Hans Opgave var dog ikke alene iagttagende. Han medførte ogsaa Prøver paa moderne Fiskeredskaber, som demonstreredes for Fiskerne, og han skulde ligeledes indgive Forslag til Ministeriet om, paa hvad Maade Fiskeriet kunde ophjælpes. Regeringens betydeligste Indsats blev dog den Forbedring af Trafikmidlerne (Anlæggelse af Jernbaner og Havne), der fandt Sted i de samme Aar, og hvorved der for Fiskeriet skabtes Mulighed for en effektiv Afsætning af Fangsten.

Fra dette Tidspunkt og især fra 90erne skete Overgangen til det moderne Fiskeri med stærke Skridt, saaledes at det traditionsbundne Fiskeri, hvis Forudsætninger findes i Tiden forud for

⁴⁾ A. J. Smidth: Beretning om Fiskeriernes Tilstand. Kbhvn. 1860. En lignende Oversigt for 80erne gav Ministeriets Konsulent i Fiskerisager, C. F. Drechsel: Oversigt over vore Saltvandsfiskerier. Kbhvn. 1890.

Mekaniseringen, kun træffes brudstykkevis, ja ofte kun i ældre Fiskeres Erindring.

Da det er dette Materiale, man maa udnytte, saafremt man vil søge Oplysninger om Fiskeriets Historie, er det af Vigtighed at gøre sig klart, hvorledes dette Materiale er tilgængeligt. Her viser sig nu det beklagelige, at Museerne kan siges i ret høj Grad at have svigtet deres Opgave paa dette Omraade. Ganske vist har Erhvervet et eget Museum, Fiskerimuseet, hvis Samlinger grundlagdes i 1888 som Resultat af den første danske Fiskeriudstilling. Tidspunktet var meget gunstigt. Det gamle Fiskeri var endnu livskraftigt, og Museet har ogsaa sikret sig mange interessante Ting til Belysning af Fiskeriet forud for Mekaniseringen. Men desværre knytter der sig den Skavank til dem, at Hovedparten af dem er uden (eller ialtfald uden tilstrækkelige) Oplysninger, hvorved deres Betydning for et kulturhistorisk Studium forringes meget væsentligt. Grunden maa sikkert søges i, at der egentlig aldrig har været nogen til at tage sig af Museet. Museumsprotokollen er saaledes først ført fra 1929!

Dette Forhold er saa meget mere beklageligt, som Samlingerne i Landets øvrige Museer kun i ringe Grad bøder herpaa. Af Provinsmuseerne er egentlig kun eet, Skagens Fortidsminder, specielt helliget Fiskeriet, selv om ogsaa Museet i Esbjerg — som rimeligt er — ejer en speciel Fiskerisamling. Paa et Faatal af de andre Museer findes enkelte gode Ting af Interesse i denne Sammenhæng. Det gælder f. Eks. Dragør, Gilleleje, Herning, Nykøbing F. og M., men alt i alt er det meget sparsomt.

Og større Hjælp var desværre heller ikke at hente i Dansk Folkemuseum, Nationalmuseets 3. Afd., skønt det ifølge sin Idé skulde interessere sig relativt lige saa meget for Fiskerbefolkningen som for de øvrige Befolkningslag i vort Land. Et lignende Forhold som det foreliggende har tidligere været omtalt i nærværende Tidsskrift⁵⁾, berørende Bondekulturens mere dagligdags Redskaber. Forklaringen paa de nævnte Mangler ved Museets Samlinger skal sikkert i begge Tilfælde søges samme Sted. Det

⁵⁾ Fortid og Nutid, Bd. XV, p. 9--11 (1913).

vil da være nok at henvise til nævnte Artikel, og saa i øvrigt regne med, at da der for begge Grupperes Vedkommende fandtes et særligt Museum, har man fra Dansk Folkemuseums Side slaet sig til Taals med, at Fiskeriets og Landbrugets museale Interesser varetoges af de paagældende Museer uden at forvise sig om, hvorvidt dette nu ogsaa var Tilfældet. Af de nævnte Grunde udgjorde Folkemuseets Samling af Fiskeredskaber indtil for et Par Aar siden kun nogle ganske faa Numre, der paa ingen Maade kunde give en Forestilling om den Rigdom paa forskellige Redskaber og Metoder, der havde været eller endnu var til at skaffe Vidnesbyrd om herhjemme fra. 1943 paabegyndte Museet imidlertid, takket være en særlig Bevilling fra Grosserer Emil Schous Fond, ved nærværende Forf. en systematisk Indsamling af Redskaber o. a. til Belysning af Fiskerkulturen, suppleret med Optegnelser og Fotografier paa Stedet. Til Trods for Tidernes Vanskelighed, der har bevirket, at selv kasserede Redskaber nyttiggøres ved Reparation af de i Brug værende, har Undersøgelserne allerede i Starten givet gode Resultater. Foreløbig er i 1943 Læsø og godt Halvdelen af Limfjorden berejst, ligesom Egnen omkring Silkeborg, Reersø (ved Storebælt) og Hindsholm er besøgt. Paa Grund af Folkemuseets omfattende Bøndergaardsundersøgelser i indeværende Aar, er der kun arbejdet et Par Dage med Fiskeriet paa Bornholm.

Alene ved disse første Rejser, der nærmest maa betragtes som orienterende Undersøgelser, er Museets Samling af Fiskerisager blevet mere end fordoblet. Tingene skal ikke nærmere behandles her. Som Eksempler paa, hvilke gode Fund, der endnu kan gøres, skal blot nævnes et Par Sildegarn fra Hals ved Limfjorden, mærket med Ejerbogstaver og Aarstallet 1822, og en smukt forarbejdet Hamperok fra Læsø (jvf. Fig. 4). Foruden Erhvervelsen af Tingene er der foretaget fyldige Optegnelser om Fiskemetoder og Fiskernes sociale Forhold fra de paagældende Omraader, ligesom der er taget en Række Fotografier. Dette Materiale indgaar i Folkemuseets Arkiver.

Erfaringen fra denne første Begyndelse har vist, at der endnu er gode Muligheder for at samle Materiale til Belysning af Fiske-

riets Kulturhistorie⁶). Men Arbejdet maa ved Siden af Indsamling af selve Tingene i høj Grad bygge paa sideløbende Optegnelser, da mange Metoder og Redskaber alene er bevaret i Traditionen.

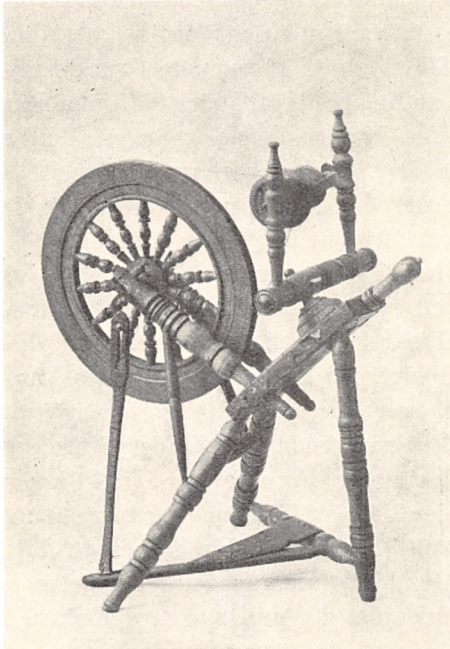

Fig. 4. Hamperok fra Læsø. Paa saadanne Rokke spandt Fiskerne tidligere selv Hamp, der anvendtes til Garn og Liner.
Nationalmuseet fot. 1944.

Da et saadant Arbejde vil overstige de fleste mindre Museers Kræfter, vil den naturlige Arbejdsdeling vel være, at et enkelt eller maaske et Par af de større Landsdelsmuseer har Fiskeriundersøgelser som særlig Opgave, uden at dette dog paa nogen Maade skulde kollidere med eller overflødiggøre det Arbejde, de mindre Museer allerede har taget op. Det mest ideelle vilde være, om Indsamling af Redskaber gik Haand i Haand med Optegnelsesarbejde, saadan som det praktiseres paa Dansk Folkemuseum. Ved Samarbejde mellem Museerne paa den ene Side og henholdsvis Dansk Folkemindesamling, Institut for

Jysk Sprog- og Kulturforskning og Udvalg for Folkemaal paa den anden, skulde tilfredsstillende Resultater dog være at opnaa. Helst skulde det inden alt for længe være muligt at udsende en Spørgeliste om gammeldags Fiskeri (og Jagt) i Danmark.

⁶) Jævnside med Fiskeriundersøgelserne er foretaget Undersøgelser over Jagten (Fældefangst, Jagt med Lokkefugle etc.) hos Fiskere og Bønder. Dette Omraade har været mindst lige saa forsømt som Fiskeriet. Mine Erfaringer viser ogsaa her, at gode Resultater er at hente.

MUSEERNE OG GYMNASIESKOLERNE

Av *Hans H. Fussing**).

De nye undervisningsplaner for gymnasiet fra 1935 kræver av historieundervisningen, at den sætter eleverne i et mere direkte forhold til fortiden end lærebøgerne alene kan gøre, idet der skal arbejdes med billeder og tekster.

Selvom billederne ikke er originaler, og selv om teksterne ofte er bearbejdet eller oversat, fører de dog eleverne nærmere ind paa livet av fortidens mennesker, end de kan komme blot gennem lærebogens fremstilling, men for at levendegøre alle tre ting — billeder, tekster og lærebog — kræves dog en lærer, der baade kan sine ting og kan fremstille sin viden paa en for børnene forstaaelig maade.

Undervisningsplanerne og ikke mindst det supplerende ministerielle circulære af 11. oktober 1937 tilraader desuden, at undervisningen, hvor det kan lade sig gøre, knyttes til »monumenter«, altsaa ikke blot til reproduktioner, baade de store monumenter som slotte og domkirker og de mindre som oldtidsminder og bebyggelsesformer, og især peger man paa det stof, der ligger i museerne, det vil for historiens vedkommende sige de kulturhistoriske museer.

Naar læreren vil — eller skal — tage denne form for arbejde op indenfor gymnasiet, møder han strax to store vanskeligheder: den begrænsede tid, der yderligere beskæres ved den tidsspildende tur frem og tilbage til museet eller monumentet, og sine

*) Foredrag ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 1. September 1944.

egne meget begrænsede forudsætninger. Nogen tid kan ganske vist indvindes, hvis man kan lægge besøget paa museet eller monumentet sammen med en excursion, saaledes som historielæreren ved de fleste skoler foretager det sammen med naturfaglæreren, men det er kun sjældent, at et museum findes paa et sted, som tilfredsstillende naturfaglæreren. Jeg vil dog nævne, at jeg har haft meget udbytte av ture til Frederiksborg, naar min kollega har skullet ud at fiske andemad etcetera i dammene ved Hillerød.

Saadan som universitetsundervisningen i øjeblikket er lagt an, lægges der ikke blot hovedvægt paa den politiske og økonomiske historie, men næsten alle kandidater forlader universitetet uden nogensinde at have faaet systematisk vejledning i gennemgang av et billede eller et monument eller en museumsgenstand, end-sige i brugen av et museum. Efter mit skøn er gymnasiets under-visning paa dette punkt et hestehovede foran universitetet, og historielærerne har gjort universitetslærerne opmærksomme paa dette forhold, som forekommer mig ganske uholdbart i længden. Vores henvendelser er blevet modtaget med velvilje, men endnu er der ikke kommet noget reelt ud av det.

Vi historielærere maa derfor ikke blot ved et selvstudium, der især i provinsen kan være vanskeligt nok, søge at øge vor viden, men vi maa i høj grad bede om hjælp hos museumsfolkene. Det har vi ogsaa faaet ved den museumsgennemgang, der saa tit har været knyttet til de pædagogiske efteraarsmøder, men dels del-tager ikke alle lærere i disse, dels er det jo begrænset, hvad man kan lære i den korte tid.

Det arbejde, der kan udføres av os i museerne, er av to arter. Enten kan der være tale om at bruge et museums samlinger eller dele derav som et speciale, saaledes som bl. a. nogle københavnske lærere har gjort, eller museet kan tjene til at levendegøre et stof, som skolen i forvejen ved læsning, mundtlig gennemgang og iagttagelse av billeder har gjort eleverne bekendt med.

Det sidste er det letteste. Eleverne møder med dog nogle for-udsætninger, og den interesserede lærer vil i forvejen i museet uden særlig vejledning fra museumsfolkernes side, d. v. s. uden at behøve at trække urimelige vexler paa deres i forvejen an-

spændte venlighed, kunne finde de ting frem blandt museernes tusinder, som han under et klassebesøg med udbytte kan vise eleverne. Disse besøg har deres store værdi deri, at tingene bliver virkelige, det flade billede bliver rundt, størrelsesforholdene bliver rigtige, og tingene vil ofte kunne ses i en mere almen sammenhæng, f. ex. møblernes anbringelse i en stue eller det enkelte redskab sammen med sine »slægtninge«. Det er for mig meget karakteristisk, at da jeg forleden dag paa Frederiksborg viste en klasse et maleri, som vi har gennemgaaet i reproduktion i klassen, fæstnede de sig først og fremmest ved farverne, selv om det ogsaa var værdifuldt, at vi kunde se detaillier, som bliver borte i reproduktionen.

Dette arbejde vil den interesserede lærer gennemgaaende selv kunne forberede sig til, men bare maa han — og det gælder i endnu højere grad den hjælpsomme museumsmand, der viser rundt — huske paa to ting: man skal holde sig til, hvad eleverne i forvejen ved nogen besked om, saa de ikke under omvisningen skal have lange forklaringer, og man kan ikke forlange av eleverne, at de i mere end een time ad gangen skal kunne holde opmærksomheden fæstnet ved det, de skal se paa. Rent fysisk er det en anstrængelse at trippe rundt i et museum med ophold hvert minut, og for børnene er denne fortsatte iagttagelse av tingene en stor aandelig anstrængelse, bl. a. fordi museumsbesøgene er saa sjældne, at de ikke kan naa at vænne sig til denne nye arbejdsform. Museumsbesøget er nemlig baade for lærer og elev et arbejde, ikke en skovtur. I denne sammenhæng maa jeg maa-ske have lov til at henlede opmærksomheden paa, at det ikke er nogen skade til, om den museumsmand, der vil tage sig av skolebesøgene, vilde sætte sig lidt ind i børnenes forudsætninger ved at gennemløbe deres lærebøger og billedhæfter.

Selv har jeg aldrig prøvet at bruge museernes samlinger til speciale, men jeg er ganske klar over, at det er her, læreren møder sine største vanskeligheder.

For det første maa der være let adgang til museet, selv om skoletid og museets aabningstid ikke falder sammen. Læreren maa kunne komme der alene, mens han forbereder sig, og sam-

men med eleverne, naar han skal demonstrere eller examinere, og eleverne maa kunne komme alene, naar de skal forberede sig til deres smaaopgaver. Skal eleverne lære tingene ordentligt at kende, maa de hyppigt se paa dem og kunne gøre det i fred for kammeraterne. De skal helst have lejlighed til at tage tingene selv — eller i det mindste nogle av dem — i haanden, saa de virkelig kan iagttage dem og ikke blot »ser« det, som læreren eller museumsmanden viser, eller som de læser i en museumsvejledning eller specialavhandling. Problemet, set fra skolens synspunkt, er nemlig her det, at eleverne skal lære selv at iagttage og drage slutninger. Det har i og for sig intet specielt med historie at gøre, men er et almenpædagogisk virkemiddel, at man lader eleverne selv, omend under vejledning og i et tilrettelagt materiale, gøre opdagelserne. Det er et princip, som De vist bedst kender fra fysikundervisningen. Eleverne skal lære at faa alt med, at beskrive, hvad de ser, og ikke at stole paa autoriteten.

For det andet skal læreren vide ordentlig besked. Det kan han naturligvis delvis skaffe sig ved læsning, men hans arbejde bliver ikke blot lettere, men ogsaa mere systematisk og derfor nyttigere, hvis han kan faa vejledning hos den, der til daglig arbejder med tingene, og han maa derfor støtte sig til museumsmanden, ikke mindst naar han begynder paa arbejdet. Her maa den vejledende museumsmand gøre sig klart, at læreren vel har en hæderlig almenviden i den historiske udvikling, men hans kulturhistoriske kundskaber er begrænsede eller tilfældige. Han kender nok noget til aandelige strømninger som reformationen, men han ved meget lidt om, hvilke udslag reformationen gav sig i vort kirkeinventar, for at tage et eksempel.

For det tredje maa læreren vente, at museernes opstilling er saadan, at han og især hans elever let kan finde sig til rette i det. Opstillingen skulde jo gerne være i hovedsagen kronologisk, blandt andet fordi tingene paa den maade naturligt kan sættes ind i lærebøgernes fremstilling, og den skal være saadan, at de vigtigste genstande ikke drukner i undtagelser eller kuriositeter. Man maa ogsaa haabe paa, at tingene er stillet sammen efter visse hovedsynspunkter, at borger- og bondegenstande holdes

adskilte, at arbejdsgenstande er i een gruppe og det, der knytter sig til fester, i en anden.

Hvad jeg her har sagt, gælder naturligvis i særlig grad provinssens museer, for i Nationalmuseet er opstilling, etikettering og de trykte vejledninger saa klare og fyldige, at en lærer let kan finde sig til rette, og her i København er mulighederne for gennem bibliotekerne at skaffe sig særlig viden saa stor, at den lærer, der *vil* arbejde paa dette omraade, nok kan klare sig.

Der er een gruppe av museer, som jeg tror har særlig betydning, fordi »genstandene« er saa store og i saa nær tilknytning til det, eleverne møder i deres daglige liv, at det er let at komme dem ind paa livet. Det er de museer, der rummer eller ligefrem bestaar av bygninger som Frilandsmuseet i Lyngby, »Den gamle By« i Aarhus og bygningssamlingerne i Maribo og Odense. Her nærmer man sig det arbejde med de egentlige momumenter, som jeg ved har givet saa stort udbytte. Som eksempler kan jeg nævne Domkirkerne, Frederiksborg slot og grupper av landsbykirker eller herregaarde. — Den lærer, der vil give sig av med arkitekturhistorie eller boligkultur, vil naturligt bruge museernes bygninger ligesom egnens andre huse. Bare maa man her haabe paa, at museerne vil stille sig forstaaende overfor de lærere og elever, der i deres iver, om jeg saa maa sige, træder i græsset!

Selv om det ligger lidt i udkanten av dagens emne, maa jeg maaske have lov at sige et par ord om et lidt vanskeligt punkt: *omvisningerne*. Kun undtagelsesvis vil en lærer være i stand til at foretage en omvisning, der kan tilfredsstille en museumsmand, fordi han paa grund av sin begrænsede viden ikke formaar at udnytte det rige stof og kommer til at begaa »brølere«. Paa den anden side er det undertiden saadan, at selv den dygtige museumsmand ikke altid er klar over, hvilke forudsætninger eleverne møder med. Han vil betragte ting som selvfølgelige, som de unge mennesker er ganske uvidende om, og han vil paa den anden side give dem del i saa meget av sin viden, at eleverne trættes av detailrigdommen. Da jeg baade har hørt mønstergyldige omvisninger av museumsfolk og altid har mødt den største hjælpsomhed og forstaaelse hos dem, er det mig ubehageligt at

skulle sige det, men det *maa* siges: museumsfolk har saa svært ved at springe over!

Hvad der skal siges til lærerne, maa siges paa et andet sted. men jeg kan godt betro Dem, at jeg mener, at lærerne først og fremmest skal sørge for at sætte sig ordentligt ind i de ting, de vil vise børnene. De skal søge vejledning hos sagkundskaben, og her haaber jeg paa, at de nye museums konsulenter vil kunne hjælpe provinsgymnasiernes lærere til fuldt udbytte av de lokale museer, naar de er ude i landet, idet man vel har lov til at gaa ud fra, at ikke alle de mindre museers ledere i lige høj grad behersker alle sider av deres store samlinger.

Til museumsfolkene vil jeg gerne sige, at det ikke altid er vigtighed, naar en lærer, hvis viden som sagt er begrænset, hellere vil gennemgaa en samling selv end faa den gennemgaaet for børnene av en sagkyndig. Det hænger sammen med, at tilrettelægingen av et stof — det være sig en samling eller noget andet — saadan at børn faar udbytte av det, nu engang ikke er hver mands sag, og i al fald en del lærere har lært denne side av deres arbejde saa godt, at de selv i et vanskeligt stof, som de ikke ved alt for meget om, kan finde de ting frem, som børnene forstaar og kan have glæde av. Jeg vil gerne nævne et eksempel fra et andet omraade. Jeg var engang paa fabriksbesøg paa et stort bageri med en 4. mellem. Den udmærkede leder viste os det hele fra kælder til kvist og vidste besked om alle de tekniske detaljer, bare begyndte han med det færdige brød og endte med kornet, der kom ind til formaling. Derved var tingene sat saadan paa hovedet, at børnene ikke begreb et ord av det hele. Det kan være forfriskende at gaa en anden vej end den sædvanlige, men saa skal tilhørerne have en stor viden i forvejen, og med børn gaar det ikke.

De har nu hørt noget om, hvad historielærerne haaber at kunne faa paa museerne, men jeg kan dog ogsaa antyde, at der er en mulighed for, at i al fald nogle av historielærerne vil kunne give noget. For det første kan de give Dem et publikum, ikke bare i den forstand, at børnene, der er vænnet til at komme paa museum, nok skal komme igen, men ogsaa paa den maade, at de

som voxne kan skaffe museerne ting, der ellers vilde gaa tabt. fordi de har lært at forstaa, at fortidens sjældne og skønne ting bedst opbevares og kommer til nytte paa et museum. Men dernæst vil de mindre museer utvivlsomt ofte kunne drage nytte av historielærernes almene viden. Der er allerede nogle museer, i hvis ledelse der sidder historielærere, men hvis det i højere grad blev tilfældet, kunde der tilføres museerne en viden om den almindelige historiske baggrund for tingene og en kontakt med helheden i vor fortids kulturelle udvikling, som vilde kunne være til gavn for museerne.

BORGERBØGER

Af Johan Hvidtfeldt.

I vore nabolande er der i de senere aar blevet udgivet en række »borgerbøger«, indeholdende fortegnelser over personer, som har vundet borgerskab. Ogsaa fra to danske købstæder — Tønder og Haderslev — foreligger saadanne publikationer. De er dog udgivet af de tyske forskere Ludwig Andresen og Thomas Otto Achelis¹⁾, og den af *Jørgen Swane* udgivne »*Vejle Borgerbog 1754—1870*« (udgivet af Vejle Byraad) er den første paa dansk trykte »borgerbog«.

En udgivelse af fortegnelser over de folk, som har taget borgerskab i de danske købstæder, har først og fremmest interesse for personalhistorikerne. Borgerskabsprotokollerne er jo en af de mest benyttede kilder ved slægtshistoriske undersøgelser. Men ogsaa for den almindelige historie er de en vigtig kilde, idet det ved deres hjælp er muligt at belyse visse sider af de danske byers historie, først og fremmest de centrale spørgsmaal om borgerskabets sammensætning og indvandringerne til byerne baade fra den øvrige del af landet og fra udlandet. En stor del af borgerskabsmaterialet er allerede blevet benyttet i *Albert Olsens* banebrydende studie: *Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilitismens Tid* (1932), hvor disse problemer er blevet taget op til indgaaende drøftelse²⁾. Undersøgelsen, der kun omfatter tiden til 1800, kan selvfølgelig kun behandle hovedtrækkene af udviklin-

¹⁾ Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1864 (1937) og Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864 I. (1940).

²⁾ En specialundersøgelse foreligger fra Aarhus i Helge Søgaard: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden (1940) 211 ff.

gen, og mange detailundersøgelser er nødvendige. før spørgsmaalet om det danske borgerskabs oprindelse og sammensætning i aarhundrederne før industrialismens gennembrud kan siges at være løst til bunds.

Selvom der ikke kan være tvivl om, at en udgave af fortegnelser over byernes borgere vil kunne lette løsningen af denne opgave, maa man paa den anden side ikke lukke øjnene for, at saadanne udgaver vil lægge beslag paa store økonomiske midler og megen arbejdskraft, som maaske med større videnskabeligt udbytte vil kunne anvendes paa selve arbejdet med de befolkningsmæssige problemer. Men hvad man end maatte mene om betimeligheden af udgivelsen af »borgerbøger«, er der al grund til at tro, at man i fremtiden ogsaa vil tage saadanne opgaver op andre steder, og det vil derfor være paa sin plads — til dels med udgangspunkt i Swanes udgave af Vejle »borgerbog« — nærmere at drøfte de principper, der bør ligge til grund for et saadant udgivelsesarbejde og belyse disse mere indgaaende gennem sammenligning med andre tilsvarende arbejder³⁾.

Det første problem, udgiveren bliver stillet overfor, er at fremskaffe et saa paalideligt kildemateriale som muligt. Den vigtigste kilde maa blive den, som giver et referat af aflæggelsen af bor-

³⁾ Til sammenligning er foruden de to anførte værker af Andresen og Achelis følgende publikationer benyttet: Axel Kielland: Stavanger Borgerbog 1436—1850 (1935), N. Nicolaysen: Bergens Borgerbog 1550—1751 (1878), A. M. Wiesener: Bergens Borgerbok II 1752—1865 (1917—1923), S. H. Finne-Gronn: Christiania borgerbok 1698—1799 (1921), Peter von Gebhardt: Das älteste Berliner Bürgerbuch 1453—1700 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Berlins I, 1927), Ernst Kaerber: Die Bürgerbücher und die Bürgerprotokollbücher Berlins von 1701—1750 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Berlins IV, 1934), Franz Gundlach: Das Casseler Bürgerbuch (Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 2. r. XI, 1895), K. Fr. Leonhardt: Das älteste Bürgerbuch der Stadt Hannover und gleichzeitige Quellen (Quellen und Darstellungen zur Bevölkerungskunde der Stadt Hannover I, 1933), Peter von Gebhardt: Das Bürgerbuch der Stadt Angermünde 1568—1765 (Veröffentlichungen der historischen Kommission für die Provinz Brandenburg und die Reichshauptstadt Berlin V. 1, 1931), Ernst Hövel: Das Bürgerbuch der Stadt Münster 1538—1660 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde VIII, 1936).

gereden, det vil som regel sige tingbøgerne eller raadstueprotokollerne. Ofte — især i de større byer — er der ført særlige borgerskabsprotokoller, men selv i saadanne tilfælde vil der alligevel kunne findes indførsler angaaende edsaflæggelsen i raadstueprotokollerne. Disse sidste maa da formodes at være den primære kilde, som bør lægges til grund for udgaven, men selvfølgelig bør dette spørgsmaal undersøges indgaaende, inden udgivelsen finder sted. Af kildemateriale, der som regel kommer i anden række, maa nævnes regnskaberne — især kæmnerregnskaberne — oplysninger om betalte gebyrer, løse borgerskaber og særlige borgerfortegnelser, der kan være udarbejdet i forskellige anledninger. Hvis raadstue- og tingbøger samt borgerskabsprotokollerne mangler, maa man selvfølgelig lægge dette materiale til grund for udgivelsen, hvilket dog udtrykkelig maa bemærkes. Desuden bør man (i noter) meddele de oplysninger i det sekundære materiale, der kan supplere eventuelle mangler i de kilder, som danner hovedgrundlaget for udgivelsen.

Disse grundsætninger, som synes indlysende for enhver, der kender lidt til videnskabelig editionsteknik, har desværre ikke ligget til grund for de tre »borgerbøger«, der er udgivet fra danske købstæder. Andresen og Achelis bruger kun retsprotokoller og regnskaber i de tidsrum, hvorfra borgerskabsprotokollerne mangler, mens Swane kun har benyttet raadstueprotokollerne (nogen borgerskabsprotokol fra Vejle er ikke bevaret). Hans udgave begynder med aaret 1754, selvom der fra den foregaaende tid foreligger en del oplysninger om folk, der har faaet borgerskab⁴⁾. Man kunde have ventet, at der i indledningen var givet en begrundelse for, at dette materiale ikke er benyttet. Heller ikke spørgsmaalet om supplerende kildemateriale fra tiden efter 1754 er berørt i indledningen⁵⁾.

Om selve gengivelsen skal kun siges nogle faa ord. Den bør

⁴⁾ Se f. eks. kæmnerregnskaberne i Vejle Bys Bog 1627—52 (Vejle raadstuearkiv i Landsarkivet) og de løse kæmnerregnskaber fra en senere tid (smstds.).

⁵⁾ Særlige fortegnelser fra 1850erne over nye borgere findes i Vejle bys raadstuearkiv (i Landsarkivet).

selvfølgelig altid være saa nøjagtig som mulig. Er der navne, hvis læsning frembyder vanskeligheder, bør dechiffringen kontrolleres ved hjælp af andet materiale. Udgaven behøver ikke at være ordret, men bør altid medtage alle oplysninger, som findes i kildematerialet. Det er saaledes beklageligt, naar Jørgen Swane ikke medtager de foreliggende oplysninger om, hvor de nye borgere har staaet i lære. Tilsyneladende ligegyldige notitser kan ofte være af betydning for forskeren. Saaledes kan størrelsen af de betalte borgerskabspenge oplyse, om den paagældende er borgersøn, altsaa født i byen, idet saadanne som regel slap med en mindre afgift. Hvor oplysningerne er af meget ensartet karakter, kan de gengives i tabellarisk form. Af hensyn til henvisningerne (ikke mindst i registrene) er det praktisk at give alle indførslerne fortsat nummerering. Rækkefølgen bør være den kronologiske, selvom mange af borgerskabsprotokollerne har en anden ordning (alfabetisk rækkefølge, evt. ordnet efter fornavn, men kronologisk indenfor det enkelte alfabet). Registrene er af væsentlig betydning for at kunne udnytte udgaven. Foruden personregistre bør der i hvert fald ogsaa være et register over hjemsteder, der bedst ordnes topografisk (f. eks. hos Achelis og Kæber). Et register over erhvervene findes ogsaa i mange udgaver, men er næppe saa paakrævet som hjemstedsregistret.

Der kan næppe rettes indvendinger mod det her hævdede princip, at man ved udgivelse af »borgerbøger« skal benytte alt det foreliggende kildemateriale vedrørende aflæggelse af borgereden. Derimod vil det i høj grad kunne diskuteres, om man bør søge: 1. at gøre listerne over borgerne saa fuldstændige som muligt ved at supplere borgerskabskildematerialet ved hjælp af kirkebøger, skøde- og panteprotokoller, tingbøger, skattelister og lignende kildestof, som indeholder mere udførlige fortegnelser over borgere eller personer, som har drevet borgerlig næring. 2. at supplere de biografiske oplysninger, som findes om de nye borgere i borgerskabsprotokoller og lignende, ved hjælp af kirkebøger, skifteprotokoller, folketællinger og den trykte personalhistoriske litteratur. Den ene fremgangsmaade udelukker naturlig-

vis ikke den anden, og begge er blevet benyttet af Axel Kielland i det store Værk: Stavanger Borgerbog 1436—1850⁶⁾). Achelis har givet en forlegnelse over borgere, der nævnes før selve »borgerbogen« begynder, ligesom han — og i mindre grad Andresen — i noter har givet biografiske oplysninger om de i fortegnelsen optagne personer. I Cassel »borgerbogen« findes der ogsaa et udførligt personalhistorisk materiale angaaende de enkelte borgere, mens de øvrige undersøgte norske og tyske publikationer saa godt som ingen supplerende oplysninger har. Det samme gælder ogsaa Vejle »borgerbog«. Der kan næppe være tvivl om, at tilvejebringelsen af et saadant udførligt biografisk materiale gør udgaven mere værdifuld baade for den personalhistoriske og befolkningshistoriske forskning. Paa den anden side kræver den et saa omfattende arbejde fra udgiverens side og ændrer i den grad hele værkets karakter, at man næppe kan opstille et almindeligt krav derom. Under hvilken form det supplerende materiale skal gengives kan næppe afgøres generelt, det vil i nogen grad afhænge af forholdet mellem de to slags oplysninger. Mange vil vel i noterne anbringe de data, der ikke stammer fra borgerskabsprotokollerne, men der skulde teknisk ikke være noget i vejen for at indarbejde dem i selve teksten, idet det saa ad typografisk vej markeres, at der er tale om forskelligartet kildemateriale. Læseren bør i hvert fald altid kunne se, hvor de enkelte oplysninger stammer fra.

Det vigtigste problem for udgiveren er at fremlægge selve kildematerialet i den bedste og fuldstændigste form. Men hans arbejde er dog ikke afsluttet hermed. Publikationerne maa ledsages af en udførlig redegørelse for kildematerialet og udgivelsesprincipperne, ligesom materialets paalidelighed og fuldstændighed maa efterprøves. Bl. a. vil det være naturligt ved stikprøver at undersøge, i hvor høj grad man kan regne med, at alle næringsdrivende indbyggere har taget borgerskab (eller maaske rettere er indført i borgerskabsprotokollerne). Der er ingen tvivl om, at

⁶⁾ I denne forbindelse kan ogsaa nævnes O. Smith (og Lektor V. Bloch): Ribe Borgere 1660 til ca. 1860 (Fra Ribe Amt VII, 1928—31, 64—110, 302—365), der dog ikke systematisk udnytter borgerskabsprotokollerne.

saadanne undersøgelser vil give overraskende resultater og vise, at mange folk, der faktisk har drevet haandværk eller handel, ikke er optaget i de officielle lister. Omfattende mangler er saaledes konstateret i Haderslev (Achelis: anf. sted 5 ff.) og Aabenraa. En del af manglerne skyldes som regel, at man i ældre tid ikke var særlig nøjeregnende med, om borgersønner aflagde borgereden. I Ærøskøbing var de saaledes helt fritaget herfor. Naturligt vil det ogsaa være at redegøre for de forskellige problemer i forbindelse med erhvervelse af borgerskabsrettighederne, f. eks. betingelsen for og forpligtelsen til at blive borger, udgifter ved optagelsen, opsigelse af borgerskab, borgernes rettigheder og pligter, optagelse af folk, der boede udenfor byen.

For den forsker, som engang skal give en samlet skildring af dansk befolkningshistorie, vil »borgerbøgerne« blive et værdifuldt kildemateriale. Men benyttelsen deraf vil kræve en omfattende arbejdsindsats, og det er et spørgsmaal, om det ikke vil være rimeligt, at udgiveren foretager en statistisk bearbejdelse af det store stof. I kraft af sit kendskab til de lokale forhold vil han i mange tilfælde besidde flere forudsætninger herfor end de fleste andre. En saadan bearbejdelse kan selvfølgelig belyse mange forskellige problemer; men det vigtigste spørgsmaal vil uden tvivl blive: borgernes afstamning, herunder redegørelse for hvormange der er født i byen, hvormange i det nærmeste opland (nabobyer, amtet), hvormange i de øvrige dele af landet (evt. byerne for sig), og hvormange der stammer fra udlandet. Oversigten maa indrettes saaledes, at de tidsmæssige forskelle træder skarpt frem, og man kan se, hvorledes forholdene har været i de enkelte erhverv. Saadanne indgaaende redegørelser findes i flere udgaver, mest udførlig hos Andresen, som ikke blot har fremlagt et omfattende statistisk materiale, men ogsaa har givet meget indgaaende redegørelser for vigtige sider af den befolkningsmæssige udvikling i Tønder, selvom nogle af de mest centrale problemer ikke er blevet løst⁷⁾. Ogsaa i de fleste andre

7) Se mine bemærkninger i Historisk Tidsskrift 10. rk. V 542—548 og redegørelsen i Tønder gennem Tiderne II (1944).

udgaver findes der indledninger af større eller mindre værdi, særlig maa fremhæves redegørelserne fra Haderslev, Bergen (II), Berlin (II) og delvis Münster. Indledningen i Vejle Borgerbog kan desværre ikke roses for dens fortjenester i denne retning. Den statistiske bearbejdelse fylder $\frac{1}{2}$ side og er ganske utilfredsstillende for benytteren.

Enkelte forskere er gaaet ud over over de rammer, der her er skitseret, og har foruden det supplerende statiske materiale meddelt udførlige lister over byens embedsmænd og ikke-borgere. Et saadant materiale er af central værdi for enhver, der f. eks. vil beskæftige sig med bypatriciatets historie, men en udarbejdelse af denne slags lister vil paa den anden side lægge beslag paa saa megen arbejdskraft, at det vel kun vil være faa, der kan magte en saadan opgave.

Den historiske litteratur kan fremvise en lang række danske købstadsmonografier, men da kun de færreste af forfatterne har haft forstaaelse for de centrale problemer i dansk købstads-historie, er der endnu et stort arbejde, som maa udføres, inden vi vil kunne give en samlet skildring af de danske byers historie og den danske bybefolknings tilblivelse. Udgivelsen af en række »borgerbøger« vil kunne lette arbejdet for forskningen, ikke mindst hvis de ledsages af fyldige indledninger med bearbejdelse af det publicerede stof.

ANMELDELSER

Vejledning til Sønderjyllands Historie.

Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 5. 1944.

Betænker man arten og omfanget af den historiske litteratur, som det omstridte Sønderjyllands skæbne gennem tiderne har fremkaldt, må man beundre det mod, hvormed de to yngre historikere lektor, dr. *Troels Fink* og arkivar *Johan Hvidtfeldt* er gaaet til den opgave at give en ræsonnerende oversigt over denne litteratur. Og ikke nok med at ville give en vejledning i det trykte kildestof og de trykte historiske fremstillinger sætter bogen sig tillige det mål at give en redegørelse for det utrykte materiale (arkivstoffet) til landets historie. Af »Vejledningens« 206 sider (+ 8 sider register) omhandler de 72 arkivmaterialet, hvilken del af bogen man vel kan gå ud fra skyldes arkivaren. For hjælp ved udarbejdelsen af nogle af de andre afsnit takker de to forfattere tre navngivne personer, deriblandt Roar Skovmand, for hjælp ved litteraturen om oldtiden.

Som forfatterne i forordet siger, giver »Vejledningen« ikke nogen fuldstændig bibliografi, og med hensyn til en sådan må man søge oplysninger i de almindelig kendte bibliografiske værker: *Bibliotheca Danica*, *Erichsen og Krarup: Dansk historisk bibliografi* og de årlige oversigter i *Historisk tidsskrift* over den udkommende litteratur. »Vejledningen« lægger dog vægt på at medtage »det væsentligste«, og den knytter ofte en omtale og bedømmelse til de nævnte fremstillinger. Herved adskiller den sig fra en oversigt som den, daværende arkivassistent, senere professor *W. Norvin* i 1915 udsendte for Lolland-Falsters historiske samfund: »Kilder og hjælpemidler til studiet af Lollands og Falsters historie«, *Norvins* oversigt medtager i øvrigt ligesom »Vejledningen« både trykte kilder og bearbejdelser og arkivstoffet.

Forfatterne udtaler i forordet, at formålet er at give en håndsrækning til alle, der har lyst til at beskæftige sig med Sønder-

jylland fortid. Dette formål opfylder bogen afgjort, og den vidner om forfatternes store indsigt såvel i litteraturen, både den danske og tyske, som i det utrykte arkivmateriale, spredt i mange arkiver og samlinger (Rigsarkivet, landsarkiverne i Abenrå, Viborg og Odense, hærens arkiv, statsarkivet i Kiel o. fl.). Trods de kritiske bemærkninger, der nedenfor vil blive gjort, må »Vejledningen« sikkert siges at være en meget god og nyttig håndsrækning ved studiet af Sønderjyllands historie, og ved et blik i indholdsfortegnelsen vil man let kunne slå ned på det tidsrum eller emne, som måtte interessere én, og finde frem til den omhandlede litteratur. For tidsrummet 1864—1914 kan således nævnes emnerne paragraf 5, protestpolitikken, brydningstiden og det folkeligt-kulturelle værn. Et afsnit »efter 9. april« viser, at bogen er ført helt op til nutiden.

Hvad vurderingerne af de anførte værker og afhandlinger angår, må man gå ud fra, at en del af disse skyldes de to forfatteres selvstændige indtryk af de pågældende skrifter, medens andre stammer fra fagmænds recensioner af disse. Hvor vurderinger mangler, må man nok stundom antage, at det skyldes ukendskab til det anførte arbejde. Når man f. eks. flere steder ser udgiverarbejder karakteriserede som mangelfulde, men møder udgaven af Slesvigbispens jordebog (s. 69) uden nogen bedømmelse, skal man ikke deraf lade sig forlede til at tro, at denne udgave er fejlfri. At dette ikke er tilfældet, derom vidner rigsarkivets eksemplar af udgaven med nogle af dr. Will. Christensen's gjorte rettelser. — En udførlig, selvstændig vurdering fremtræder s. 68 i omtalen af Carsten Petersens bog »Slesvigske præster«. Skønt jeg deler værdsættelsen af Carsten Petersens fremstillingsevne (han fik også i sin tid en af Dansk historisk fællesforenings årbogspræmier), forekommer omtalen dog uforholdsmæssig stor i sammenligning med omtalen af andre værker.

Da »Vejledningen« giver et udvalg af den historiske litteratur, kan det ikke undgås, at der med større eller mindre ret vil blive rejst kritik mod dette udvalg, og da man som regel plejer at værdsætte egne bidrag ret højt, vil man måske særlig hæfte sig ved undladelsen af sådanne (for mit vedkommende f. eks. afhandlinger i Hist. tidsskr. om »Martensen og sprogreskripterne« og »Kongens proklamation til Slesvigerne af 27. august 1849«). Nå, det skal jeg nu ikke dvæle ved eller gå i rette med forfatterne om. Derimod vil jeg mene, at Johanne Skovgaards afhandling om Georg Braun og Henrik Rantzau (i »Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup« (1915), senere i udvidet form i Nordelbingen XV) burde have været medtaget blandt de s. 22 nævnte afhand-

linger om denne fængslende renæssanceskikkelse. Også Bo V:son Lundquists disputats fra 1934: Sverige och den slesvig-holsteinska frågan 1849—50 (anmeldt i Hist. tidsskr. 10. R. III. s. 70 ff.) havde det nok været rimeligt at nævne. I alt væsentligt kan jeg ligeledes slutte mig til den kritik, statsrevisor Vanggaard i en omtale i »Jyllandsposten« (3. okt.) har fremsat i anledning af udeladelsen navnlig af værker om krigen 1864. Hvordan man end vil se på krigshistorie, er det dog umuligt at nægte, at kampene på sønderjydske jord hører med til grænselandets historie.

Fremstillingen i bogen kunde, forekommer det mig, sprogligt have været lidt bedre formet, og bogen skæmmes desuden af en række små og større trykfejl — udover de mange i trykfejlslisten anførte. En del af de ting, unøjagtigheder og fejl (nogle vel trykfejl), der under læsningen er faldet mig ind, skal anføres. S. 17 omtales, at det 1. hefte i Volquart Pauls' afsnit i Geschichte Schleswig-Holsteins bd. III lover godt, men hvorfor ikke nævne også 2. hefte, udkommet i foråret 1943? Bd. III i »Sønderjyllands historie« har på titelbladet årstallene 1660—1805, ikke 1806 (s. 21). S. 21 optræder et afsnit »tiden 1544—1721 som helhed« og s. 26 et »1713—1773«, hvad der i hvert fald ser lidt inkonsekvent ud. For så vidt kan begge årstal 1713 eller 1721 bruges som skel, idet det gottorpske Slesvig 1713 reelt kom under kongens styre, medens den endelige, formelle inkorporation først skete 1721. S. 26 bruges betegnelsen regering og overret i flæng, hvorfor det havde været rimeligt for mindre kyndige at oplyse, at den gottorpske overret tillige virkede som regering. At kalde statsakterne fra inkorporationen 1721 »klodset« affattede, finder jeg ikke korrekt.

S. 116 nævnes værket »Tønder gennem tiderne« I—II (1943—44), men bd. II er dog først udkommet i decbr. 44, adskillige måneder efter »Vejledningen«. S. 133 er det i 1941 udkomne bd. V af »Inkvisitionskommissionen af 20. januar 1772« ikke medtaget. Når det s. 142 hedder om de af rigsarkivet udgivne »Vejledende arkivregistraturer« I—V, at de er — det gælder ikke mindst II og III — »i allerhøjeste grad forældet, idet der siden deres udgivelse har fundet meget store omordninger sted«, må man spørge, om det er meningen at betegne det i 1943 i ny udgave udkomne bd. I som forældet, evt. endda »i allerhøjeste grad«? Heller ikke bd. V: »Danmarks kirkebøger« kan betragtes som særlig forældet til trods for, at senere afleveringer af sønderjydske kirkebøger har udfyldt nogle af de huller, der forekommer i registraturen.

S. 151 kaldes »Fonden ad usus publicos« »Fonden ad usos publicos«, s. 163 har I. M. L. Hjort titlen pastor for provst og

generalsuperintendent N. I. E. Nielsen kaldes M. I. E. Nielsen. S. 184 anføres, at Haderslev ældre byarkiv er delt i 27 afdelinger, men s. 185 optræder i hvert fald et nr. XXVIII. At henføre, som det er gjort s. 157, bestyrelseskommissionens og regeringskommissærens arkiver under et kapitel: »De sønderjydske melleminstanser og domstole«, kan ikke anses for korrekt. Regeringskommissæren havde den øverste myndighed og var kun ansvarlig over for kongen.

Trods de anførte kritiske bemærkninger vil jeg imidlertid gerne til slut — ligesom i anmeldelsens begyndelse — betone »Vejledningens« nytte og ønske, at den flittigt må blive rådspurgt både af dem, der gerne vil udvide deres kendskab til et eller andet afsnit af Sønderjyllands historie, og af dem, der agter selvstændigt at udforske et emne på grundlag af trykt og utrykt kildestof. Man må i høj grad glæde sig over den virksomhed, »Vejledningens« forfattere udøver til gavn for studiet af vort grænselands skiftende skæbne.

Holger Hjelholt.

Det danske Sprogs Historie.

Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie. I. Fra Guldhornene til Jyske Lov. Gyldendal. 1944.

Da Verner Dahlerup i 1921 udsendte 2. Udgave af sin lille Oversigt: »Det danske Sprogs Historie«, gav han Udtryk for Haabet om, at en *fuldstændig* Sproghistorie snart maatte se Dagens Lys.

Det er et saadant imponerende Værk, Professor Peter Skautrup er begyndt at offentliggøre, idet første Trediedel er udkommet og Afslutningen paa det omfattende Arbejde bebudes i Løbet af Foråret 1946.

Den energiske Aarhus-Professor har løst den krævende Opgave paa en overordentlig smuk Maade. Besjælet, som han er, af dyb Kærlighed til Modersmaalet, forener han en sjælden Kundskabsfylde med en øvet Fremstillingsevne, hvilket bevirker, at Bogen læses med rigt Udbytte, ikke blot af Fagfolk, men af enhver, der møder med Interesse for Emnet.

Det foreliggende Binds 36 Kapitler, som slutter med Udgangen af Valdemarstiden omkr. 1350, fremdrager Træk af vort Sprogs ældste Historie og følger »den danske Tunge« gennem Vikingetiden ind i den Periode, da Landskabslovene blev nedskrevet. Saavel hjemlige som fremmede Kilder til vor Viden om de til-

bagelagte Sprogstadier udnyttes. Saaledes omtales udførligt Bø-sættelsen i Danelagen og de sproglige Spor, den har efterladt sig, og Bogen undersøger baade nedarvede og indlaante Ord.

Runeskrifterne maa nødvendigvis indtage en fremskudt Plads ved Bestemmelsen af gammeldansk Sprogform, og af de forskellige Perioders Skriftsprog uddrages Oplysninger om *Talesprogets* Karakter. Ofte føres Linierne helt ned til Nutidens Stade; ældre Sprogforhold kaster Lys over ejendommelige Sprogfænomener, der endnu optræder, og Forfatteren anstiller jævnlig Sammenligninger med moderne Talesprog; f. Eks. fastslaas Substantivernes Overvægt i Lovsproget i Forhold til vor Tids Prosa.

Indenfor det behandlede Tidsrum opstaar saa interessante Foreteelser som Stødet, Reglerne for Ordannelse skifter, Sætnin-gernes indbyrdes Forhold undergaar visse Ændringer osv.

Til det værdifulde Sprogstof hører ogsaa *Navneforraadet*: Betegnelser for Ugedagene, for Planter og Dyr, men først og fremmest Stednavne og Personnavne, og Problemer indenfor disse Omraader tages derfor op til Drøftelse. For at nævne et Eksem-pel: et Diagram i Bogen viser samme Plantenavnes Tilknytning i Dialekt til forskellige Arter af lignende Udseende. — Selvfølge-lig vil der være Plads til Smaaændringer. Naar saaledes Dyre-navnet Ræv Side 159 anføres som et Noa-Navn ('den rødbrune', brugt som Erstatning for Tabu-Ordet fo), kunde Bjørn passende have været sammenstillet dermed (den fortrængte Betegnelse, svarende til latinsk ursus, er antagelig indgaaet i Kvindenavnet Yrsa). Stednavnet Madsbøl betegnes Side 116 som en Sammen-sætning med Matthias, hvilket dog ikke er det oprindelige Forhold, da ældre Former af Navnet indeholder Fornavnet Mar ('Danmarks gamle Personnavne' Sp. 898), og den moderne Form maa bero paa Folkeetymologi. —

Blandt de Bemærkninger, Forfatteren fremsætter vedrørende *Sprogets Aand*, fortjener Omtalen af den saakaldte Litotes at fremhæves: Runestenenes »Han flygtede ikke ved Uppsala« tyder paa Maadehold i Udtrykket; i samme Retning peger den yndede Forstavelse U-, f. Eks. i uhemsk, ikke som en Hjemmeføding, klog', og Fornavnet Ufej.

En vigtig Rolle spiller i det hele taget i Bogen den psykolo-giske, religiøse, kulturelle, sociale og politiske Baggrund for Sprogudviklingen. Forfatteren tager skarpt Afstand fra N. M. Petersens Forklaring af Klusilsvækkelsen ($k > g$, o. lign.) som fremkaldt af Almuens undertrykte og forkuede Forfatning og op-stiller i Stedet, med Holdepunkt i en ny Datering, den Hypotese, at det skiftende Styrkeforhold i Talen netop er en Følge af en

vis evolutionær Kraft og betegner »Udløsning for en hvilende Spænding og Fart«. Paa den anden Side fremholdes Bondens rolige Tilværelse i det 12.—13. Aarh. som en Betingelse for Diallekternes Opstaaen.

Der lægges Vægt paa Runeskriftens magiske Betydning og paa den Magt, der ned i Tiden klæber ved Navnet (Marie er i Midaldalderen for helligt til at bruges som Personnavn).

Religionsskiftet i Norden og Kirkens Vækst, Efterretninger om og Overlevering af Kunst i Datidens Danmark bliver alt betragtet i Sammenhæng med Hovedtemaet; det samme gælder Befolkningsforhold og Handelsforbindelser. Arkæologiens og andre Hjelpevidenskabers Resultater tjener til at fuldständiggøre Billedet for Læseren, samtidig med at denne advares imod at sammenblande f. Eks. Sproghistorie og Antropologi.

Som Vidnesbyrd om Folkets Trofasthed mod det overleverede Sprog anføres saavel Svend Estridsøns Ytring om, at Folket lettest omvendtes af Personer, der taler dets Sprog og følger dets Skikke, som Bestemmelsen i Kristoffer II's Haandfæstning 1320 om, at kun saadanne Gejstlige maa indsættes, som kan tale Landets Sprog.

Forfatteren, der et Sted opponerer mod »Skrivebords-Ræsonnementer«, kan selv frikendes for Hang til saadanne. Man mærker, at hans Udgangspunkt er Beskrivelsen af hans Moders Maal (sml. hans »Et Hardsysselmål«); dets Ordforraad er Kærnen i de indholdsrige Afsnit om Ordbestanden, der danner livfulde Kulturskildringer.

Teksten understøttes af gode Reproduktioner af Indskrifter og Haandskrifter og en Serie oplysende Kort, ligesom hvert Kapitel indledes med en velvalgt Frise, illustrerende vore Forfædres daglige Færd. Planchernes Tekster er transskriberede og oversatte; dog savnes Oversættelse af enkelte i Eksempler brugte Ord og Citater, og man sender ligeledes en venlig Tanke til Ord- og Sagregistret, som er gemt til Afslutningsbindet; her bør ogsaa bringes en Angivelse af, hvor Plancherne er placerede. Et Par Trykfejl forekommer (Side 149 og 198).

Anstregelserne for at skrive letforstaaeligt har baaret god Frugt (en Liste forklarer endvidere de brugte grammatiske Udtryk). Derimod kunde man ønske Bibliografien nøjere afpasset efter Forfatterens Fremstilling.

Det er alt i alt med store Forventninger, man imødeser de to Bind, der skal omhandle det danske Sprogs fortsatte Historie lige indtil vore Dage.

Rikard Hornby.

FORENINGSMEDDELELSER

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 1. September 1944.

Mødet, der begyndte Kl. 10,30, holdtes i Nationalmuseets Foredragssal. Efter at Formanden havde budt Velkommen, valgtes Museumsdirektør Klem til Dirigent. Følgende 37 Museer var repræsenterede: Helsingør, Kronborg, Frederiksborg, Frederiksværk, Hørsholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Stege, Maribo, Nykøbing F., Odense, Svendborg, Ringe, Hjørring, Aalborg, Randers, Grenaa, Den gamle By, Horsens, Odder, Vejle, Kolding, Herning, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Medicinsk-historisk Samling, Post- og Telegrafmuseet, Københavns Bymuseum, Kunstindustrimuseet samt Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. Afd.

Dagsordenens Punkt 1: *Formandens Beretning* omdeltes i Fortryk. Kredslæge Møller udtalte:

Forholdene har medført, at Aarsmødet i 1943 maatte opgives. Den Beretning, som jeg har den Ære at aflægge om Foreningens Virksomhed, omfatter altsaa to Aar regnet fra forrige Aarsmøde her i København 28. August 1942. Da vi plejer skiftevis at holde Aarsmødet i København og i Provinsen, burde vi i Aar vel egentlig have afholdt dette Møde i en eller anden Provinsby. Men vi har — ligesom Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening — ikke turdet vælge Provinsen paa Grund af Vanskelighederne ved en saadan større Indkvartering der.

Foreningens Medlemstal maa nu i Følge Sagens Natur være ret stabilt. Medlemstallet er dog steget fra 76 til 79, idet Skive Museum, Fanø Museum i Nordby, Sorø Amts Museum og Hørsholm og Omegns Museumsforening er indmeldt, medens Nationalmuseets etnografiske Samling er udmeldt. Jeg byder tilstedeværende Repræsentanter for de ny indmeldte Museer velkomne i vor Forening, og jeg haaber, at de maa befinde sig vel i vor Midte.

Siden sidste Møde er Formanden for Aalborg historiske Museum, Bankdirektør *Christian Jørgensen* og Formanden for Museet paa Koldinghus, Guldmedlemmer *Holger Kyster* afgaaet ved Døden. Vi mindes deres Virksomhed og deres Deltagelse i vore Møder, hvor de begge vandt sig Venner.

Ære være deres Minde!

De ejendommelige Forhold, som har hersket i vort Land, og særlig Tilstandene efter 28. August 1943 har selvsagt været lidet gunstige for Bestyrelsens Virksomhed. Tiderne har ikke været til at forhandle om forøgede Bevillinger eller om andre Ønsker.

I Følge vore Loves § 9, der vedtoges paa Aarsmødet i Odense 1941, har jeg repræsenteret Foreningen i det af Undervisningsministeriet i Henhold til »Regler« af 26. Sept. 1941 § 6¹⁾ nedsatte *Museumsnævn*, med hvilket Ministeriet kan raadføre sig i Spørgsmaal vedrørende de kulturhistoriske Provinsmuseer.

Foranlediget af Forhandlinger i Nævnet har Bestyrelsen i Marts 1943 til Medlemmerne udsendt en Skrivelse med et Udkast til Love, der angav de Retningslinier, som Ministeriet ønsker fulgt; men Udkastet var ikke obligatorisk — kun vejledende. Samtidig opfordrede Bestyrelsen de Museer, som ønskede at opnaa Statsanerkendelse, eventuelt Statsunderstøttelse, og som ikke efter de ny Reglers Ikraftsættelse den 26. September 1941 havde fremsendt Andragende herom, til snarest muligt at indsende deres Andragende til Ministeriet — bilagt Regnskabsoversigt og Status.

Nævnet har haft Lejlighed at udtale sig om talrige Spørgsmaal, der var foranlediget ved de ny Regler af 26. September 1941. Disse Spørgsmaal gjaldt Andragender fra Provinsmuseerne dels om Godkendelse af ny Love, dels om Statsanerkendelse eller Statsunderstøttelse.

Nye Love var ofte nødvendiggjort, fordi de statsanerkendte og statsunderstøttede Provinsmuseers Love skal være i Overensstemmelse med disse Regler, bl. a. disses Krav om at Regnskabsaaret skal være Finansaaret, og at de skal have et i Lovene fastsat Virkeomraade. Iøvrigt har flere haft en og anden Paragraf, som forekom Nævnet uheldigt affattet. Andragender om et Museums Statsanerkendelse eller Statsunderstøttelse maatte ofte udsættes, indtil ny Love forelaa.

Fordelen for et hidtil ikke statsunderstøttet Museum ved at opnaa Statsanerkendelse bliver ikke blot en Mulighed for at komme i Betragtning ved Andragender om Tilskud fra Fællesbevillingen (»Lotterimidlerne«), men i høj Grad ogsaa den Om-

1) Trykt i »Fortid og Nutid« XV, S. 202 ff.

stændighed, at de da vil faa Eftersyn fra de Tilsynsførende og saglig Hjælp fra disse. Endvidere er Statsanerkendelse jo nu et nødvendigt Led for at kunne faa Statsunderstøttelse.

Nævnet har behandlet 22 Andragender om Statsanerkendelse eller Statsunderstøttelse. Det langt overvejende Antal af disse er blevet anbefalet af Nævnet. 16 Andragender om Godkendelse af ny Love er ogsaa blevet behandlede. Det Punkt i Lovene, som volder de største Vanskeligheder og kræver de fleste Overvejelser, er ubetinget Fastsættelsen af de enkelte Museers Oplandsgrænser. Nævnet har af og til maattet tilraade Nabomuseer først selv at søge at forhandle sig tilrette.

Ligesom i 1941, da *Dispositionsbevillingen* første Gang var givet, har Undervisningsministeriet ogsaa i 1942 og 1943 ladet Nævnet behandle Andragender om Tilskud af denne Bevilling, der er beregnet til Støtte til saadanne særlige Indretninger og Arbejder, der tager Sigte paa at forøge de paagældende Museers Effektivitet, f. Eks. Omordninger, Udvidelser, nye Montrer, Indlæggelse af Centralvarme og elektrisk Lys etc. I Andragenderne skal derfor ogsaa anføres, hvortil Pengene agtes brugt, og om Hjælp fra anden Side kan faas. Men Bevillingen uddeles kun til statsunderstøttede Museer.

Dispositionsbevillingens Totalsum er 11,000 Kr., men heraf bliver der paa Forhaand disponeret over et saa stort Beløb, som det variable Tilskud til de statsunderstøttede Museer overskrider den hertil bevilgede Sum, og desuden er herfra laant Tilskud til de tilsynsførendes og Konsulenternes Rejseudgifter, som ikke helt er dækket af den hertil givne Bevilling, i alt Fald ikke i 1942, da det disponible Restbeløb var reduceret til 9700 Kr. I 1943 var dette Restbeløb 10,100 Kr. (mod 10,300 Kr. i 1941).

Disse Beløb er fordelt til følgende Museer:

Dispositionsbevilling.

1942—43.

Holbæk. Tilskud til Omordninger	Kr.	1500
Odense. Tekstilmontre	»	1500
Hjørring. Tilskud til Omordning	»	2900
Aarhus, forhistorisk Samling. Montre til Jernaldersgenstande	»	900
Ringkøbing. Tilskud til Omordning	»	1200
Aabenraa. Varmeværk	»	1700

Kr. 9700

1943—44.

Køge. Tilskud til Omordning.....	Kr.	900
Rønne. Tilskud til Opstilling af M. Langes Samling	»	1600
Maribo. Montrer til forhistorisk Samling....	»	4820
Thisted. Montre til Stenalder	»	300
Randers. Montre til Jernalders Lerkar	»	1000
Horsens. Tekstilmontre	»	1500
		Kr. 10100

Uden at fordybe mig i Enkeltheder skal jeg blot fremhæve, at de største Tildelinger er ydet til Museer, der har iværksat gennemgribende Omordningsarbejder. Dette gælder i udpræget Grad Hjørring og Maribo. I 1942 var der indkommet Andragender om ialt 18,800 Kr. fra ialt 9 Museer, hvoraf 3 intet fik, det ene fordi det endnu ikke var statsunderstøttet, det andet fordi det ikke havde nævnt nogen bestemt Sum. I 1943 er Andragenderne steget til over 30,000 Kr., indkomne fra 10 Museer, hvoraf 4 intet fik. Disse Summer understreger, hvad jeg allerede udtalte paa sidste Møde, at Dispositionsbevillingen er ganske utilstrækkelig til sit Formaal. Det første Museumsudvalg havde i sin Tid foreslaaet, at den blev paa 15,000 Kr., men Ministeriet nedsatte Summen til de 11,000 Kr. Dette beskedne Beløb bør ikke beskæres, som det nu sker, og naar Tiderne bedres, maa denne Bevilling snarest muligt forhøjes klækkeligt og udvides til at gælde ikke blot de statsunderstøttede men ogsaa de statsanerkendte Museer.

Den ekstraordinære Fællesbevilling (»Lotteripengene«) skal jeg kun kort nævne her. Den fordeles efter Indstilling fra Nationalmuseet. efter at der var givet mig Lejlighed til at gøre mine Bemærkninger. Der vil senere paa Dagsordenen blive gjort Rede for denne. Jeg skal blot fremhæve, at der jo foruden de statsunderstøttede Museer paa Forhaand er en Række andre, som har Adgang til denne Bevilling, og at nye statsanerkendte Museer for Fremtiden vil kunne søge Tilskud herfra til Indkøb af værdifulde Museumsgenstande og til Konservering.

Da Ministeriet 2. April 1943 til de kulturhistoriske Provinsmuseer meddelte, at Fællesbevilling skulde søges inden Udgangen af August Maaned samme Aar, fandt Bestyrelsen, at denne Frist var lovlig kort, hvorfor vi androg om, at Tidsfristen maatte blive forlænget fra 31. August til 31. Oktober eller 31. November. Mini-

steriet tilskrev derefter Museernes Bestyrelser, at Fristen var forlænget til Udgangen af November Maaned.

Vi har ogsaa søgt at faa realiseret nogle af de Opgaver, som jeg omtalte paa sidste Møde: 1) Udgivelsen af et lille Skrift om Museumsteknik og Konservering, 2) et Prøveark til en Museumsprotokol samt 3) at sørge for, at Museerne kunde købe trykte Kartotekkort, hvis Tekst var fagligt godkendt. Disse Opgaver har Bestyrelsen søgt at realisere dels ved Henvendelse til et Par Museumsmænd, der kunde skrive dem, dels ved at fremkalde Forslag saavel til Protokollens Form — den er jo for Museerne det vigtigste — dels til Formulering af Kartotekkort. Desværre er det ikke lykkedes at faa udarbejdet noget Skrift — ingen af de yngre har turdet gaa i Lag med Opgaven, men jeg ved dog, at Museumskonsulent Halkjær Kristensen har gjort adskillige Forarbejder, som forhaabentlig snart vil føre til et endeligt Resultat. For de to andre Opgaver er den herskende Papirmangel yderst generende, men der er dog udarbejdet Prøvetryk, som senere paa Dagen skal blive forelagt til Overvejelse og Diskussion.

Til Museerne i Herning og Næstved, der har fejret henholdsvis 50 Aars og 25 Aars Jubilæum, førstnævnte i 1942, sidstnævnte i 1943, har jeg som Formand sendt telegrafiske Lykønskninger. Museernes Indbydelse til mig om at være nærværende til den Festlighed, der i den Anledning skulde afholdes, var jeg desværre ikke i Stand til at efterkomme.

Til Slutning skal jeg kort referere nogle Artikler, der har staaet i April- og Majnummeret af Bladet »Turisten«, fordi et og andet i dem kan have Interesse for denne Forsamling.

Først et Interview med vor udmærkede Kollega, cand. mag. *Svend Larsen*, Odense. Han hævder, at et Provinsmuseums Eksistensberettigelse først og fremmest beror paa, om det bliver en levende Illustration til den Egns Særpræg, hvori det hører hjemme, eller til det Emne, det har valgt at dække, at specialisere sig i. Derfor maa det have en nøje geografisk Afgrænsning. I denne Betragtning har Hr. Larsen efter min Mening Ret. Om han ogsaa har Ret i, at en Specialisering vil virke tiltrækkende paa Turisterne, turde være mere tvivlsomt. Naar H. C. Andersens Hus betragtes som Bevis for denne Paastand, glemmer Hr. Larsen, at der kun har eksisteret een H. C. Andersen i Verden. Han siger ogsaa, at det er nødvendigt at indrette Museerne saaledes, at de ved deres Særpræg interesserer Turisterne. »Ingen gider komme og se paa en Samling af alt muligt i nogle Skabe.« Han hævder ogsaa, at Museerne bør reklamere — ved Annoncer, Skilte. Pla-

kater, smaa Avisnotitser af og til o. lign. Foredrag og Fremvisninger vilde ogsaa være godt. Bladets Redaktør har ved Overskriften »Provinsmuseerne maa kvikkés op!« vist Bladets Standpunkt.

I en anden Artikel skildrer Kommuelærer *Terstin* i et Interview Gilleleje Museum og sit udmærkede Arbejde for dette.

I samme Nummer berettes, at en kvindelig Turistfører i en Provinsby til Bladet har udtalt, at Turisterne i al Almindelighed ikke er til at drive til Byens Museum, selv om hun anbefaler det i høje Toner. Saa paastaar paagældende Turister blot, at »Museer er altid ens«. Men de, der kommer der, er dog oftest glade for Besøget. Hun mener, at f. Eks. Indretning af en Række Værksteder vilde trække Folk til, ligesom alle Egnens Skoler aarligt burde aflægge Besøg der.

Endelig findes i samme Nummer en større Artikel med Titel: »Fra Sans og Samling« af en Hr. *Erik Volmer Jensen*. Den begynder med følgende Spørgsmaal: »Er i Virkeligheden ethvert Museum et Pulterkammer?« Forf. gør Nar ad en stor Montre i paagældende Museum, der er fyldt med 133 Sparegrise, som en enkelt Samler har skænket Museet; de kommer jo ikke Bymuseet ved. Det samme gælder en Montre med ca. 50 forniklede Hestsko, alle tynde og lette. Han gør ogsaa Nar ad et Stykke Murværk med et Kalkmaleri, der ligger paa Gulvet paa et Sted, hvor ingen kan se det. Det kunde dog lettere være knust med en Hammer! Og hvorfor staar der saa mange gamle Klukflasker tomme og triste paa Museerne? Alt for mange er Pulterkamre uden det absolutte lokale Særpræg, man maa fordré. Museerne burde gøre mere Propaganda bl. a. ved at skabe Fest om sig.

Men, tilføjer han tilsidst: »Det tager maaske tre Perioder at lave det rigtige Museum: først de velmenende Godtfolk med Knaphulskløe, der sætter al Ting i Sving, saa cand. mag.en, der har den bedste Mening, men maaske en usmidig Hjerne. Og endelig den ideelle Museumsmand: den velbegavede Dreng fra Byen«, der paa en Gang bliver »en Reklamemager og en Organisationsator«. Dette sidste Spark pyntede hverken Forfatteren eller Bladet; dette undskyldte sig i næste Nummer med, at Artiklen kun var et Causeri!

I Majnumret fandtes der da ogsaa en Imødegaaelse af adskilligt andet i denne her kort refererede Artikel.

Ja, det var disse Artikler i »Turisten«, maaske kan et og andet i dem ogsaa være med til at løse Tungerne i denne Forsamling.

Formandens sidste Bemærkninger fulgtes af en kort Diskussion. *Riismøller*, Aalborg: Aalb. Mus. gennemførte i 1939 en Reklamekampagne med en Annonce i alle Dagbladene hver 14. Dag. Der ved fordobledes Besøget i Løbet af de $\frac{3}{4}$ Aar indtil Museets Lukning 9. April 1940. *Alby*, Grenaa: Vi er mange, der venter med Længsel efter det bebudede Skrift om Museumsteknik og Konservering. — Formandens Beretning godkendtes.

Punkt 2 paa Dagsordenen: *Sekretæren*, C. A. Jensen, gav Oversigt over Fordelingen af Fællesbevillingen 1942 og 43 til Indkøb og Konservering.

1942—43

		Indkøb	Konserv.
Gammel Estrup	Stole og Gobelinkonservering	900	900
Aarhus gamle By	Tekstilindkøb	1500	
Liselund	Konserveringsarbejder		2000
Holbæk	*Sølvskeer, Renaissance	200	
Maribo	Konservering af middelald. Malerier		800
Odense	Tekstilindkøb	1200	
Svendborg	Necessaire, Louis XVI.	250	
Hjørring	Indkøb	1500	
Nykøbing M.	Kirkeorgel fra Nr. Assels	600	
Randers	*S. Andersens Oldsagsamling	940	
	Tekstilindkøb	500	
	Konservering af Bronzealdersager		500
Grenaa	*S. Andersens Oldsagsamling	470	
Aarhus	*S. Andersens Oldsagsamling	940	
Kolding	Snitværker (Tobias' Historie) Renaiss.	1500	
Sønderborg	Tekstilindkøb	500	
St. Magleby	Konserveringsarbejder		500
Roskilde	Jordfund fra Roskilde	200	
Gummerup	Bagerovn	700	
Nyborg	Indkøb	400	
Aars	Indkøb	510	
Odder	Indkøb	200	
Vejele	Sølvopsats	150	
	Tekstiler indkøbt ved Dansk Folke- museum	1340	

Mindre Konserveringer udført for Frederiksværk, Stege, Holbæk, Randers, Ringkøbing og Ribe. — Begæringernes Totalsum c. 25500 Kr.

1943 -44

		Indkøb	Konserv.
Gammel Estrup	Gobelinkonservering		1200
Liselund	Konserveringsarbejder		2000
Aarhus gamle By	Bord fra Søften, gotiserende	375	
	Tilskud til Sølvindkøb	1675	
Køge	Møbler, Empire	300	
Maribo	Konservering af Oldsager		400

		Indkøb	Konserv.
Odense	Kiste fra Findinge. Renaiss.	2200	
	*Urkapsel c. 1675	40	
Hjørring	Indkøb	2913,36	
Aalborg	Tilskud til Sølvindkøb	775	
Randers	Portbjælke	300	
Aarhus	Konservering af Oldsager		300
Horsens	Tilskud til Sølvindkøb	412,50	
Ringkøbing	Konservering		300
Ribe	Tilskud til Sølvindkøb	685	
Helsingør	Marmorvaser. Empire	2500	
Roskilde	*Kiste fra Ll. Valby	} 1300	
	*Panel fra Kamstrup		
Nyborg	Bondesager	200	
Aars	Indkøb	500	
Hobro	Indkøb	300	
Fredericia	Ur af Caspeller, Fredericia	400	

Mindre Konserveringer udført for Rønne, Thisted, Randers og Ribe.
- Begæringernes Totalsum c. 23 000 Kr.

Fælles for de to Aars Fordelinger er det, at de to Herregaardsmuseer, Liselund og Gammel Estrup, der jo i særlig Grad er Undervisningsministeriets Museer, har faaet betydelige Tilskud til Konserveringer. Ganske bortset fra, at disse Tilskud ikke er populære i vor Forening, skal jeg fremhæve, at der af Hensyn til dem maa ofres en lidt for stor Part af Fællesbevillingen til Konserveringsarbejder, som i disse to Aar har taget henimod en Fjerdedel af Bevillingen. Forholdet er dog noget rimeligere end i 1941—42, da der medgik henimod 10 000 Kr. til Konserveringer.

Bevillingens Hovedformaal har fra første Færd været at sikre Provinsmuseerne virkelig betydningsfulde og store Erhvervelser, Møbler, Sølvtøj og andet, som de ikke magter ved egne Kræfter, og som kan tjene til at hæve deres Standard. Og denne Linje bør efter min Mening ikke afviges; selvom der nok til en vis Grad kan tages Hensyn til de ikke statsunderstøttede Museers Ønsker om ret beskedne Smaaenkøb, bør Indkøbene altid have en vis Kvalitet. Iøvrigt fremhæver jeg med Glæde, at de i 1943 har været mindre tilbageholdende end sædvanligt, og at deres Part i Bevillingen stiger: 1941: c. 3 775 Kr., 1942: 2 660 Kr. + Tekstilfordeling, 1943: c. 5 000 Kr., hvoraf rigtignok et enkelt Museum har faaet Halvdelen.

Iøvrigt har de to Finansaar hver haft sit Særpræg. 1942—43 stod i Almuetekstiliernes Tegn. Det var Kampagnen for at redde Bolstre og Vaar fra Krigstidens Opkøb, som prægede Tildelingerne. Lidt over 5000 Kr., en Fjerdedel af Bevillingen, medgik til dette Formaal, hvoraf de 1340 Kr. skyldtes Indkøb fra Dansk Folkemuseum, der fordeltes mellem en Række Museer. Det understreger, at mine Ord om de store og betydningsfulde Erhvervelser ikke altid gælder fornemme Pragtstykker, men ogsaa omfatter virkelig gode Repræsentanter for Almuekulturen. Et mindre Be-

løb, 2350 Kr., anvendtes til Indkøb af Lærer S. Andersens efterladte Oldsagsamling fra Ryomgaard, som er fordelt mellem Aarhus, Randers og Grenaa. Den kostede i alt 5400 Kr., hvoraf de interesserede Museer selv ydede andre 2350 Kr., efter at Genstande til 700 Kr. overtoges af Nationalmuseets 1. Afdeling. Finansåret 1943—44 har, om ikke økonomisk saa dog reelt, været præget af Auktionen over Generaldirektør Ole Olsens Samlinger. De indeholdt jo ganske vist i overvejende Grad udenlandske Pragtstykker, Porcellæn og Fajencer, og de danske Møbler var ikke særligt fremragende; men mellem de talrige Sølvsager var der mange Arbejder fra danske Provinsbyer, der maatte have særlig Interesse for Provinsmuseerne.

Inden den første Auktion i Januar 1944 forhandlede Nationalmuseet derfor med en Række Provinsmuseer om økonomisk Samvirke mellem Museerne og Fællesbevillingens Midler, og man havde godt Haab om at kunne gøre en Del Indkøb. Men uheldigvis begyndte Auktionen netop med en Serie Sølvsager, og de over al Forventning høje Priser slog ganske Museerne ud. Hverken Hjørring, Randers eller andre Museer fik de Stykker, som de burde have haft, og Aalborg gik Glip af en Øreskaal, som kostede 6000 Kr.; men takket være en Bevilling fra Aalborg Kommune kunde det dog til Byen hjemføre Bødkerlavets Velkomst fra 1782. Iøvrigt blev det kun Kalundborg Museum, som ved egne Kræfter sikrede sig et lille Sølvbæger med Bymærket. Det lader sig ikke nægte, det var et Nederlag.

Men ved den anden Auktion sidst i Februar fik man i nogen Grad Oprejsning. Ogsaa her gik værdifulde Stykker til pengesterke Privatsamlere, og et Par ekstraordinært kostbare Provinsarbejder købtes af Nationalmuseet, for hvis Ønsker de paagældende Provinsmuseer loyalt veg; men Provinsens Interesse og Offervilje var nu vakt i en ganske anden Grad end ved første Auktion, og fra de særligt interesserede Byer var der tilsagt betydelige Pengesummer til Museernes Indkøb, saa at det lykkedes at erhverve større eller mindre Sølvgenstande for Aalborg, Aarhus, Horsens og Ribe, især store jyske Laagkrus, selvom Aalborgkrusene kostede 2700 og 5100 Kr., Aarhuskruset 8600 Kr., Ribekruset 3010 Kr., Horsenskruset 4100 Kr. og en Barok-Kaffekande 4000 Kr., ialt 27 510 Kr. Til disse Hammerslagpriser kom yderligere 12¹/₂ pCt. Auktionsomkostninger med 3301,20 Kr., og endda maatte der regnes med Sølvskatten til Staten, der paa de nævnte Indkøb i alt vilde beløbe sig til 4642,12 Kr.! Heldigvis opnaaedes det dog ved Undervisningsministeriets velvillige Bistand, at Finansministeriet gav Afkald paa Skatten, hvorved Tilskudet fra

Fællesbevillingen til de nævnte Indkøb reduceredes til 3537,50 Kr. Tilskudet er altsaa i højeste Grad at betragte som en beskedent Hjælp til Selvhjælp.

Paa Grund af Auktionen er Fællesbevillingens Fordeling 1943—44 mod Sædvane sket i to Tempi. Da en Række Andragender, som var skrevne længe før Auktionen, nødvendigvis maatte imødekommes, blev der i Februar fordelt 12 000 Kr. og siden et Restbeløb. I alt var der indkommet Begæringer paa ialt 23 000 Kr.. saa alvorlige Nedskæringer paa visse Punkter var nødvendige. Et Ønske om 1200 Kr. til Indkøb af et Par Bronzealderøkser blev nægtet, da Prisen selv i disse Tider syntes urimelig høj. Og Begæringer, som ikke nævner bestemte Summer, er der som sædvanligt ikke taget Hensyn til. Jeg benytter Lejligheden til atter en Gang at fremhæve, at saadanne kommer i allersidste Række!

Paa en Maade er det beklageligt, at det ikke var muligt at sætte hele Aarets Bevilling ind paa Sølvindkøbene — det vilde efter min Mening have været ganske i Bevillingens Aand, selvom ogsaa alle de 20 000 Kr. ikke havde slaaet til. Men jeg vover dog at paastaa, at den har gjort sin Nytte. Uden den Skole i kostbare Indkøb, Bevillingen nu i en Aarrække har givet, vilde Provinsmuseerne næppe have haft tilstrækkelig Selvtillid til under de ekstraordinære Forhold at rejse de store Pengesummer.

Sekretærens Oversigt over Fællesbevillingens Fordeling godkendes.

Dagsordenens Punkt 3, *Museumskonsulenternes Virksomhed*. Under dette Punkt udtalte den Tilsynsførende, Dr. *Broholm*: Efter at Sophus Müller i 1921 var gaaet af som Chef for Nationalmuseets første Afdeling, har Afdelingen flere Gange ydet Hjælp til Ordning af større Oldsagssamlinger i Provinsen. Saaledes omordnede Inspektør Neergaard Viborg og Randers Museum; senere har cand. mag. Skovmand ordnet Ribe Museum, cand. mag. Vebæk Silkeborg og Horsens Museum, Magister Klindt-Jensen Køge Museum og Inspektorerne Glob og Norling-Christensen Skive Museum.

Det er jo naturligt, at Nationalmuseet som Danmarks Hovedmuseum støtter Provinsmuseerne og hjælper til, at de ofte forældede Opstillinger forbedres; men det siger sig selv, at det var umuligt at gøre det i det Omfang, der krævedes, da Nationalmuseet har altfor faa videnskabeligt uddannede Tjenestemænd til at røgte sine egne Samlinger og passe det stadig stigende Arbejde med Udgravninger og Fredlysnings. Det var derfor meget heldigt, at der fra 1942 oprettedes 2 Stillinger for Museumskonsu-

lenter; de besattes med cand. mag. Anders Bæksted for de forhistoriske Museers Vedkommende og cand. mag. Halkjær Kristensen for de historiske Samlinger. De blev straks sat i Arbejde. Af forhistoriske Samlinger er der siden 1942 omordnet følgende: Næstved Museum, Grenaa Museum, Ringkøbing Museum, Museet i Tønder og Studiesamlingen i Skive Museum; desuden har Cand. Bæksted ydet Bistand i Randers og Aarhus Museer til Ordning af de Sager, der 1942 erhvervedes fra Lærer Andersen, Ryomgaard, og i Aar er Maribo Museums Oldsagssamling blevet helt omordnet. Det er det største Arbejde, som Konsulent Bæksted endnu har haft; det begyndte i April og afsluttedes først omkring første Juli.

Ved alle disse Omordninger er der lagt Vægt paa at udskyde de Sager, der ikke stammer fra vedkommende Museums Opland, og at udfærdige nye Protokoller. Det har vist sig praktisk at føre en Protokol for Oldsagsamlingen, en anden for den historiske Samling. Sagerne er i de fleste Tilfælde omnummererede og Koncepten udført paa Stedet. Renskriften er udført som Vinterarbejde for at spare Provinsmuseerne Udgift. Angaaende Formen har vi holdt os til den, der siden Worsaaes Dage har været fulgt paa Nationalmuseet, dog er der ikke foretaget nogen Deling i Sten-, Bronze- og Jernalder, men kun ført een Protokol. Det kan jo i mange Tilfælde, navnlig med Hensyn til Lerkar, være vanskeligt at skelne mellem Bronze- og Jernaldersager, og i mindre Samlinger er det mest praktisk at føre een Oldsagprotokol. Der er mange Museer, der har Protokoller med Rubrikker; det kan maaske være praktisk for historiske Sager; for Oldsager finder jeg denne Form uanvendelig. Hvert Fund bør behandles som en Enhed, saaledes at Protokollen straks viser: Hvorledes Fundet er erhvervet, de Sager det omfatter og endelig giver en fuldstændig Beskrivelse af, hvorledes Sagerne er fundne. De, der maatte ønske en Formular for deres Oldsagprotokol, kan sige til; da er Konsulent Bæksted og jeg parat til at yde Hjælp.

Der er jo sikkert mange Museer, der vilde vinde betydeligt ved en Omordning og navnlig vilde blive værdifuldere, om de skød alle de Sager ud, der ikke stammer fra deres Opland. Der er allerede gjort en god Begyndelse her, og f. Eks. Maribo Museum har udvekslet Sager med andre Museer. Det er et Punkt, som jeg tillægger den største Betydning, og jeg vil her fremhæve, at Falsters Minder og Maribo Stiftsmuseum har delt Arbejdet paa en Maade, der forekommer mig forbilledlig. Falsters Minder har helt overladt Indsamlingen af Oldsager til Stiftsmuseet og deponeret sine Sager fra Falster der. Til Gengæld har Stiftsmuseet overladt Falsters Minder Indsamlingen af Folkemuseumsgen-

stande fra Falster til Nabomuseet og deponeret sine Sager fra Nykøbing der. Der er saa vist nok til os alle; man skal blot sørge for en fornuftig Fordeling af Opgaverne og af Omraaderne; det vil gaa baade de større og de mindre Museer. Her vil jeg ogsaa i Almindelighed tilraade Museerne at lade være at samle paa jordfundne Dyreben og Skeletter. Siden 1890'erne har Nationalmuseet afgivet sine ved Udgravninger fundne Dyreben til Zool. Museum, og fra for et Par Aar siden afgav 1. Afd. alle sine Skeletter til Universitetets anthropologiske Museum. Dette Materiale, som kun kan benyttes af Specialister, hører ikke hjemme i historiske Museer — i hvert Fald kun med visse Undtagelser. Jeg vil derfor tilraade, at Provinsmuseerne følger Nationalmuseets Eksempel.

Til Slut kun endnu dette: Konsulenterne er ikke alene beregnet paa at foretage større Omordninger i Museerne, men de er ogsaa til Disposition for Indførelse af Sager i Protokollen. Hvis derfor noget af Museerne er tilbage med Protokollen, da vil Konsulent Bæksted være til Disposition ogsaa for dette Arbejde. Det er maaske ikke gaaet helt op for Lederne af Museerne, hvor meget Nytte de kan have af Konsulenterne. Jeg tror, at man, de Steder de har været, har været glade for deres Arbejde og vil slutte med at udtale Haabet om, at der maa blive gjort endnu mere Brug af dem i den kommende Tid.

C. A. Jensen udtalte som Tilsynsførende for de historiske Afdelinger: En ny og uprøvet »Institution« som Museumskonsulenterne maa have en vis Tid til at indarbejde sig; de to første Aar har i høj Grad været Prøveaar; og da Stillingerne først blev besat 1. Juni 1942, gik Sommeren, inden den historiske Konsulent, cand. mag. Halkjær Kristensen, rigtig kunde faa Lejlighed til at tage fat. Dog lykkedes det at gennemføre een stor Opgave, den fuldstændige Omordning af *Ringkøbing Museum*, hvor begge Konsulenter arbejdede Side om Side. Med al Respekt for den grundige Gennemgang af den forhistoriske Samling tør jeg nok hævde, at Omordningen af den historiske har faaet mere Betydning for Museets Udseende. Matthias Klokkers værdifulde Indsamling er nu omskabt til et instruktivt og godt Museum, og selv om jeg personlig har en vis Del i Ordningen, vover jeg at paastaa, at Sagerne virker ganske anderledes smukt end før. Men endnu betydningsfuldere er det, at Konsulenten kunde gøre Gennemgangen langt grundigere, end det ellers havde været muligt; de enkelte Genstande blev nøje eftergaaede, kontrollerede med Protokollen, rensede og grupperede før Udstilling eller Magasiner. For *Randers Museum* udarbejdedes en Plan til Ordning

af Museets Bøger, Arkivalier og Billeder. For andre statsunderstøttede Museer foretoges iøvrigt kun et kort forberedende Besøg i Grenaa, og der blev derfor Tid til at yde Assistance ogsaa i en Række ikke statsunderstøttede: St. Magleby, Odder, Vejle og Varde. Betydeligst var Indsatsen i *Varde*, hvor der blev gennemført en meget tiltrængt Revision og Kontrollering af de foreliggende Inventarlistes og paabegyndt en fuldstændig Protokollering samt Paamaling af Museumsnumre.

I Finansaaret 1943 blev der foretaget en lignende Revision i *Køge* Museum, hvor der efter den store Udvidelse af Museumslokalerne i Loftsetagen og den af Museet selv gennemførte Omordning blev iværksat en Kontrol-Revision af Protokoller og Samlinger og ikke indførte Genstande protokollet, ligesom en systematisk Nummerering blev planlagt og paabegyndt. I Grenaa blev den historiske Samling omordnet; endnu mangler dog Gennemgangen af Tekstiler. Ellers var det i udpræget Grad de ikke statsunderstøttede Museer, som havde Bud efter Konsulenten. I *Varde* blev det 1942 paabegyndte Arbejde fortsat; i *Vordingborg* og i *Holstebro* blev der foretaget en lignende Protokolgennemgang som i *Køge*, og i *Holstebro* blev der desuden lagt Planer for en Nyopstilling af den historiske Samling. I *Faaborg* er der protokollet og nummereret en nylig som Gave modtaget større Privatsamling, hvis Tekstiler derefter i Vinter behandlede paa Nationalmuseet. Endvidere er der gjort kortere Besøg i Hillerød, Silkeborg, Grindsted, Skjern og Struer. Konsulentens Vinterarbejde laa 1942 navnlig i Dansk Folkemuseum, medens han 1943 arbejdede i Nationalmuseets 2. Afd., særlig med Jordfund fra Renæssancetiden.

Naar de statsunderstøttede Museer ønsker Konsulentbistand, maa det være en Selvfølge, at deres Krav kommer i første Række, og det er de tilsynsførendes Haab, at de i stor Udstrækning vil benytte sig deraf. Men det er efter mit Skøn meget betydningsfuldt, at Hjælpen ogsaa kan udstrækkes til de ikke statsunderstøttede. De trænger allermest dertil, fordi de hidtil har manglet vejledende Kontakt med Nationalmuseet og har staaet famlende og usikkert overfor en Række Museumsproblemer, Protokollering, Nummerering, Konservering o. s. v. Konsulentvirksomheden vil i mange Tilfælde ikke mindst paa Bondekulturens Omraade betyde en Redning af videnskabeligt Materiale, og det maa paaskønnes, at saa mange ikke statsunderstøttede, der økonomisk set er vanskeligt stillede, alligevel bruger de nødvendige 16 Kr. pr. Dag, idet Staten jo kun betaler Rejserne.

Jungersen, Maribo, takkede for Nationalmuseets Tilsyn og Konsulenternes Bistand. Det vilde have været ganske udelukket, at det store Stiftsmuseum kunde have klaret den Opgave selv. Anbefalede andre Museer at benytte Hjælpen. — *Alby*, Grenaa: Vi vilde gerne have dem hver Sommer; men de 16 Kr. sætter desværre en Grænse.

Efter Frokostpaven Kl. 12—13,30 behandlede Dagsordenens Punkt 4 og 5 i Nationalmuseets Restaurant.

Punkt 4, *Regnskabsafklæggelse*. Kassereren, *Uldall*: Medlemskontingenter for 74 Museer i 1942 var 740 Kr., Aarets Indtægter i alt 894,25 Kr., Udgifterne 311,17 Kr., hvorefter der var 2390,84 Kr. at overføre. I 1943 indkom fra Museer 750 Kr. i Kontingenter, Aarets Indtægter i alt 844,27 Kr., Udgifterne 195,80 Kr.; til Overførelse bliver derefter 3039,31 Kr. — Regnskabet er revideret af *Hjorth-Nielsen*. Det godkendtes.

Punkt 5, *Forelæggelse af Prøvetryk til Protokolskema etc.* *Halkjær Kristensen* betonedede Protokolleringens Vigtighed. Forelagde et Forslag udarbejdet af H. K. og gennemarbejdet i Samvirke med Sekretæren og Formanden. Protokollens Format er dog for bredt; det er iøvrigt ikke nødvendigt, at Formatet er ens for de forskellige Museer, blot Rubrikkerne er det. H. K. forelagde derefter Sagregisteret, som man havde søgt at gøre saa enkelt som muligt. Formatet svarer til det i Den gamle By og Fyns Stiftsmuseum anvendte. »Hovedet« er forenklet, og man har søgt at udvide Pladsen til Beskrivelse og Fotografier. Fotografiet maa helst opklæbes skiftevis til højre og til venstre, for at Kortene ikke skal komme til at fylde mere i den ene Side end den anden og staa skævt i Æsken. Formaalet med Foren. Virksomhed i denne Sag er at skaffe disse Kort til billigere Pris og med ensartet Papir og Tryk, men Arbejdet kan ikke sættes i Gang, før man kan faa Papir igen. H. K. betonedede til Slut Registersejdlernes Værdi ved Omordninger og i Museets daglige Brug. — *Formanden* tilføjede, at Papiret skal være med blaa Linjering. *Løje*, Randers: Under Giver bør paa Kortet ogsaa staa Sælger. *Klem*, Kronborg: Ved man ikke, hvorledes Genstanden er erhvervet, bør der staa Afgivet af. *Thomsen*, Holbæk: Vi bør entrere med et af de store Papirfirmaer i København om at lave Protokollerne. Formatet bør maaske sættes ned til Folio, da det saa gaar op i Ark og Ris og derved bliver billigere. *Uldall*: I Stedet for at have tre Kolonner til Køb, Gave og Depositum kunde man i samme Kolonne skrive K, G eller D. Der bør staa Henvisning

til Kartotekgruppen i Protokollen. Endelig burde man maaske holde en større Margin til højre og venstre af Hensyn til Slid gennem Aarene, og for indkøbte Genstande bør Prisen nævnes. *Klem* ønskede med Blyant tilføjet, hvor i Museet Genstanden befinder sig. *Andrup* krævede, at alt, hvad der staar paa Kartotekskortet, ogsaa skal staa i Protokollen, Negativ Nr., hvor Tingene befinder sig, hvor den er publiceret og tillige Journalnummer. *Nørlund* var meget uenig med *Andrup* heri. Protokollen skal kun indeholde det grundlæggende. Alt det, der skifter fra Tid til anden, skal staa paa Kartotekskortet. Protokollen skal være »evigt«. Den bør man ikke viske i og rette paa. *Sekretæren*: Protokollen er for mange mindre Museer det eneste; derfor maa Forslaget tage Hensyn hertil. Der maa ikke være for mange Rubrikker. De mindre Museer bruger ikke Negativ Nr., saalidt som Journal: selv Københavns Bymuseum klarer sig med at notere Museumsnummeret paa Brevene og ordne Korrespondancen efter Aarstal. Det er farligt at indføje, hvor Tingene befinder sig; thi man flytter og flytter i det uendelige — undertiden ogsaa til helt andre Bygninger! Ogsaa *Uldall* advarede mod at ændre og radere; man maa ikke slide for meget paa sin Protokol. *Riismøller*, Aalborg: Saalænge et Museum ikke har over 10 000 Genstande, vil man altid kunne finde Tingene inden for det System, Samlingerne eller Magasinerne er ordnet efter. Man vil saa kun skaffe sig ekstra Ulejlighed med at viske Pladsangivelserne ud. *Andrup*: Men dersom Lederen dør, staar Efterfølgeren og ved ikke, hvor Tingene er. *Sekretæren*: Det er de utilstrækkelige Protokolltilførsler, der er Kardinalpunktet. Beskrivelserne maa være fyldige, saa man let kan genkende Genstanden. Dette er Hovedsagen; saa kan det andet bygges ovenpaa. *Halkjær Kristensen* anbefalede at lave Opstillingslister. *Klem*: Det hjælper ikke til at finde ud af, hvor Genstanden befinder sig. *Halkjær Kristensen* replicerede til Slut: Negativ Nr. bør der være Plads til paa Kortet. Publikationsstedet kan i Protokollen anføres under Anmærkn. Var selv stemt for *Uldalls* Forslag om en enkelt Kolonne til K, G og D og vilde dertil føje B = byttet. Der bør altid være en fri Linje mellem Indførelserne; Henvisning til Kartoteker unødvendig, da dette jo maa være ordnet sagligt, saaledes at Tingene er lette at finde. *Fandt Løjes* Forslag om at supplere Giver med Sælger godt. *Sekretæren*: Denne Diskussion vil være nyttig for det fortsatte Arbejde.

Punkt 6, Spørgsmaal vedrørende *Museernes Tyveriforsikring*. *Thomsen*, Holbæk: Besøget paa Museerne er i disse Aar stigende:

det slider paa Museumsgenstandene. Det nye Publikum, vi lukker ind, er en ung og temmelig respektløs Generation med Uro i Fingrene efter at føle paa Tingene, sætte Rokke o. lign. i Gang o. s. v. Vi maa vist sætte et Arbejde ind paa at lære Børn og unge Respekt for de ærværdige Ting gennem et Samarbejde med Skolerne. Værst er dog Tyverierne. I Interiørerne maa meget staa frit fremme, og det sker, at der bliver neglet af disse Ting. Værst er det, hvis Montrer opbrydes. Som Regel arbejder to og to da sammen, idet den ene holder Kustoden hen med Snak. I Hensigt til Forsikringspoliceen kan man ikke faa Erstatning, naar Tyveriet sker i Besøgstiden, idet det da ikke kan betegnes som Indbrud. Det mest effektive er at gemme de værdifuldeste Ting bort i disse vanskelige Aar, hvor Sølsvager uvægerlig bliver smeltet om. Mønter og andre Genstande, der er til at faa erstattet i Antikvitethandelen eller paa anden Maade, kan man forsøge at faa tegnet Tyveriforsikring for, som gælder i selve Besøgstiden. Jeg har forhandlet med »Det gjensidige Forsikringsselskab Danmark«, og efter at jeg havde overbevist dem om, at de ikke har maattet udbetale ret mange Forsikringssummer til Museer, fik jeg dem til, selvom »Selskabet i Almindelighed ikke overtager Forsikringer mod simpelt Tyveri og særlig ikke under de nuværende Forhold,« at tilbyde følgende: »Vi skal efter Omstændighederne være villige til overfor de Museer, som er tilknyttet Dansk kulturhistorisk Museumsforening, og som har deres Brand- og Indbrudstyveriforsikring placeret i vort Selskab, at udvide Indbrudstyveriforsikringen til for et begrænset Beløb — f. Eks. 1 000—2 000 Kr. — ogsaa at gælde for Tyveri fra aflaaede Montrer i Besøgstiden mod en Tillægspræmie af 10 pro Mille p. a. beregnet af nævnte Beløb. Denne Præmie kan nedsættes med sædvanlig Rabat for fleraarig Tegning (10 pCt. for 5-aarig eller 15 pCt. for 10-aarig Forsikring).« — Det viste sig, at kun otte af de tilstedeværende Repræsentanters respektive Museer (deriblandt Den gamle By) har tyveriforsikret. — *Thomsen* havde ogsaa spurgt angaaende Forsikring i Tilfælde af Krig og Oprør. Her gaar man ud fra, at Staten vil deltage i Erstatninger til de private Museer i samme Grad som overfor private i det hele taget. *Larsen*, Odense: Forsikringsselskaberne har meddelt, at Brand-assurancerne dækker for Skader i Tilfælde af Krig — ogsaa for Museerne. *Andrup* mente ikke, dette er rigtigt. *Klem* foreslog Bestyrelsen at skaffe Klarhed i denne Sag¹⁾.

¹⁾ Ved Fællesforeningens Møde den 2. Septbr. oplyste *Andrup*, at ifølge Lov af 8/7 1943 falder kun de Museer, der ikke er Statens, ind under Krigsforsikringen.

Under Dagsordenens Punkt 7 holdt Lektor, Dr. phil. *Hans Fusing* Foredrag om Gymnasielærerne og Muscerne (trykt i sin *Helhed* andetsteds i Tidsskriftet). Foredraget gav Anledning til en kort Diskussion. *Skov*, Kolding: Aarhus Universitet har ladet undervise i Gennemgangen af Monumenter; dem gaar det let nok med; det er selve Museumsrummene, der overvælder. I Kolding har vi lavet 3 Studiekasser med Genstande til Byens Skoler. *Fusing* haabede, at Konsulenterne instruerer Historielærerne ved Gymnasierne i de Perioder, som Museumslederen ikke selv behersker. Han bør kunne samle Historielærerne, naar Konsulenten er paa Besøg. *Formanden*: I Kalundborg er der i selve Skoleplanen en Bestemmelse om, at Læreren kan gaa hen i Museet med Eleverne for at uddybe sin Forklaring; forinden dette kom istand, har jeg givet Lærerne en fem-seks Dages Instruktion. I Museet er der en Typesamling, hvor Børnene kan faa Lov at tage Tingene i Hænderne. *Nørlund*: Museumslederne skulde gerne tage Initiativet til at hjælpe Historielærerne, enten ved egen Instruktion eller ved Hjælp af Museums konsulenterne eller andre Fagfolk. Der er ingen Tvivl om, at det afstiver Muscerne, at de tager dette pædagogiske Arbejde op. *Alby*, Grenaa: Vi har lavet en Typekasse, der skulde sendes ud paa Landet. Den bruges desværre ikke ret meget. *Broholm*: I Køge blev der lavet tre Kasser, og en Del af Stenredskaberne blev skæftet. En Liste over Kassens Indhold samt en Forklaring fulgte med til Lærerne. En saadan Typesamling bør kunne rekvireres for 14 Dage ad Gangen. *Klem*, Kronborg, gjorde opmærksom paa Tikøb Sogns pædagogiske Vandresamling. Foreslog, at de større Museer fremstiller trykte Vejledere i, hvad der i Museets Samlinger kan egne sig til Undervisningsbrug. *Fusing*: Det gælder i Gymnasieskolen om at give Eleverne Lejlighed til at arbejde med Tingene, ikke blot at være passive Tilhørere. Man maa koncentrere sig om ganske bestemte Spørgsmaal, og den enkelte Dreng, der har en Opgave, bør have Lov til at prøve Tingens Funktion. *Galster*: Det er jo med Hensyn til Mønter rigtigt, at man skal holde dem i Haanden, før de siger en noget. Møntsamlingen udlaante i 1890'erne en Samling til Metropolitanskolen; men den er havnet i Kælderen og bruges slet ikke mere. Ogsaa Sønderborg havde faaet en Samling; men for 5-6 Aar siden skrev en ny Rektor og spurgte, om han maatte returnere den, da han ikke kunde holde Styr paa den.

Under *Eventuelt* gjorde *Andrup* rede for Tinnmærkeundersøgelsen. Indsamlingen vil være tilendebragt i Løbet af dette Aar. Er nogen af Tilhørerne i Besiddelse af særlig værdifulde Mærker,

der bør reproduceres, bedes de indsende dem til Den gamle By, Fyns Stiftsmuseum eller Nationalmuseets 3. Afd. Man agter at søge en særlig Understøttelse til Gennemgang af Arkivmateriale vedrørende Provinsmestre.

Punkt 9, *Bestyrelsesvalg*. Da der ikke kunde holdes Møde i Fjor, afgik hele Bestyrelsen med Formanden: Møller, Norn, Friis, Hansen, Thomsen, Uldall og Jensen. Alle genvalgte, ligesom ogsaa Hjorth-Nielsen genvalgte som Revisor. Formanden takkede og meddelte, at det havde været hans Ønske at gaa af i Dag. Men efter Forhandling med Bestyrelsen havde han indvilget i at blive rent midlertidig.

Som Dagsordenens Punkt 10 holdt cand. mag. Holger Rasmussen fra Nationalmuseets 3. Afd. Foredrag om *Indsamling af Fiskeri-redskaber* (trykt andetsteds i Tidsskriftet).

Endelig besaa man en Udstilling af de to sidste Aars vigtigste Oldtidsfund i Nationalmuseets 1. Afd., hvorpaa Mødet sluttede med Fællesspisning i Restaurant »Karnappen«.

Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København 2.—3. September 1944.

Paa Mødet, der aabnedes Lørdag den 2. September Kl. 9 i Oldskriftselskabets Sal (Nationalmuseet), var samlet ca. 50 Repræsentanter for følgende Foreninger og Institutioner: De historiske Samfund for Frederiksborg Amt, København, Holbæk, Sorø og Præstø Amter, Lolland-Falster, Fyns Stift, Hjørring, Aalborg, Randers, Viborg, Ribe og Ringkøbing Amter samt Sønderjylland. Desuden Historisk Samfund (Kbh.) og Historisk-topografisk Selskab for Søllerød. Endvidere Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland, Matrikulsarkivet, Stednavneudvalget, Dansk Folke-minde-samling og Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie. Dertil kom de ved Museumsforeningens Aarsmøde repræsenterede Museer (se S. 257) samt Landbrugsmuseet.

Formanden, Museumsdirektør, Dr. *Poul Nørlund*, gjorde til Indledning Rede for Grundene til, at der i 1943 ikke blev afholdt Aarsmøde. Mødet skulde have været holdt i Kolding, men Hotelsituationen udviklede sig saaledes, at det ikke kunde lade sig gennemføre, og Forholdene i Efteraaret tillod ikke Afholdelsen af noget Møde i København.

Foreningens Medlemstal er siden 1942 steget fra 135 til 145; Stigningen skyldes næsten udelukkende Museer og Biblioteker: de sidstes Tal er steget fra kun 3 til 8.

Siden sidste Møde har Bestyrelsen prisbelønnet to Afhandlinger, Pilegaards Afhandling: Gelskov i Adolf v. Holstens Tid (Fynske Aarbøger, 1941), der er omtalt i »Fortid og Nutid« XV, 70 f., og for 1942 Arkivar, cand. mag. P. Kr. Iversens Afhandling: »Herremand og Bonde i Vestslesvig i 1660'erne og 1670'erne« i Sønderjydske Aarbøger. Det er et Tilfælde, at der to Aar i Træk præmieres godshistoriske Afhandlinger; derimod er det ikke noget Tilfælde, at man ved at opmuntre en ung Forsker ved Begyndelsen af hans Bane giver Udtryk for det ønskelige i, at de unge Videnskabsmænd kunde komme mere med i det lokalhistoriske Arbejde. Bedømmelsen ledsages af følgende Udtalelse:

Afhandlingen er solidt underbygget især ved Arkivalier i Schackenburg Godsarkiv og giver værdifulde Oplysninger om en Godsdrift, der var afvigende fra den sædvanlige danske, idet Feltherre Hans Schack modsat den gængse, stadig intensivere Drift af Hovedgaardsjorderne ved Hoveri udlejede disse til Bønderne og stræbte efter at nedlægge Bøndergaarde for at bringe endnu mere Jord ind under denne Driftsform. Samtidigt afskaffede han Avlingshoveriet mod en Pengeafgift. Gennem Tal vises det, at disse Reformere gav Herremanden et større Udbytte, end de traditionelle Driftsformer var i Stand til. De skyldtes ej heller humane Hensyn, men snarest det Forhold, at Hans Schack overtog Møgeltønderhus i en saare slet Forfatning i Henseende til Avlsbygninger. Der blev da ogsaa senere gjort Forsøg paa at genindføre Avlingshoveriet, men Bønderne gjorde bestemt Modstand derimod, og Kontrakten af 1661 blev til en Mærkepæl i det vestslesvigske Landbrugs Historie med Virkninger videre ud.

Denne Kontrakt omfattede tillige en Afløsning af Landgildens Naturalydelse med Penge, og Bøndernes økonomiske Forhold var ret gode, men Stridspunkter var der, og Feltherren krævede Lydighed, mens Bønderne uden at vige holdt paa deres Ret. Til Studiet af de økonomiske Forhold er føjet Beretninger om Processer, der viser, hvor haardt Hans Schack tog fat, og hvor sejt Bøndernes Modstand var i en Tid, der var dem lidet gunstig.

Det kunde bebrejdes Forf., at Afhandlingen i nogen Grad savner Perspektiv ved den bratte Begyndelse med 1661, men i den følgende Aargang af Sønderjydske Aarbøger har han en god Redegørelse for Forholdene i Møgeltønder Len 1536—1660, som afrunder Skildringen. Den er i det Hele saa vel skreven, godt funderet baade paa Kildematerialet og paa Stedkendskab, at den fortjener at præmieres.

Vedrørende Foreningens publikatoriske Virksomhed udtalte Formanden, at Kromans Bog om Skriftens Historie, der udkom i 1943 i 1400 Eksemplarer, var blevet venlig modtaget. Tidsskriftet trænger til at udvides, og Formanden berørte, at der var Haab om Dannelse af et Dansk historisk Fællesfond til Støtte for de førende historiske Publikationsselskaber og særlig deres Tidsskrifter. Blandt de Selskaber, der her samarbejder er ogsaa Fællesforeningen. Præstegaardsværket er i god Gang.

De nødvendige Midler til Udarbejdelse af Manuskript og Fremskaffelse af Billedmateriale er tilvejebragt, og der er ydet Støtte fra Carlsbergfondet og andre Fonds. Student Langberg er i Færd med at samle det nødvendige Materiale. — Formanden sluttede med en Omtale af det nystiftede *lokalhistoriske Institut*, der vil kunne stille den lokalhistoriske Forskning nye Opgaver. Det er ikke nogen Konkurrenceinstitution til os, men et Institut, som vi kan have Fornøjelse af at samarbejde med. Man haaber herigennem at interessere unge faguddannede Historikere for det lokalhistoriske Arbejde og at knytte Historielærere og -forskere i Provinsen til det. I dette Institut er Dansk historisk Fællesforening repræsenteret ved sin Formand.

Kassereren (Landsarkivar Hans Knudsen) fremlagde derefter Regnskabet (trykt i Fort. og Nut. XV, 208). Regnskabet stiller sig forholdsvis gunstigt, dels fordi der ikke blev afholdt Møde ifjor, dels fordi Foreningens Publikationer har fundet god Afsætning: Hjelholts Skriftprøver er snart udsolgt, og ogsaa af Kroman: Skriftens Historie er solgt saa meget, at Foreningens direkte Udgifter er dækket. Budgettet for 1944 viser Balance mellem Indtægter og Udgifter (4480 Kr.).

Andrup savnede en Status over Formueregnskabet. *Kassereren* svarede, at det vilde blive meget kompliceret, — en anslaaet Status blev dog hvert Aar afgivet til Undervisningsministeriet. Kapitalforbruget havde hidtil været forsvindende i Betragtning af den stadige Fornyelse af Lageret. *Formanden* konstaterede, at her i hvert Fald var Tale om et lovligt Forbrug. Han vilde henstille til *Kassereren*, om man kunde give en vis Oversigt over Formuen, men vigtigere var det dog, om Foreningen kunde faa flere Midler at arbejde med. Kunde vi mon faa Amtsraadene med? Stiftamtmand *Reventlow*: Amtsraadene plejer at holde deres Støtte indenfor lokale Rammer. Han var dog villig til at ventilere Spørgsmaalet overfor sine Kolleger. *Formanden*: Formaalet er netop at støtte det lokale Arbejde! — Derefter godkendtes Regnskabet.

Under Dagsordenens Punkt 3 drøftedes et Forslag om *Tilvejebringelse af en lokalhistorisk Haandbog*. Arkivar *Johan Hvidtfeldt* indledede med at udtale¹⁾:

Som repræsentanterne maaske vil huske, slog jeg paa mødet for 2 ar siden til lyd for, at Dansk historisk Fællesforening burde give lokalhistorikerne en hjælp til arbejdet ved at udgive en haandbog, hvor de kunde finde vejledning, hvor baade den famlende begynder kunde faa den første elementære oplysning og den mere erfarne kunde faa udvidet sine kundskaber. Fællesforeningens bestyrelse har vist

¹⁾ Gengivet efter Talerens Manuskript.

stor interesse for mit forslag og har bedt mig om at udarbejde og fremlægge en mere detaljeret plan for en saadan haandbog, saa der kunde dannes grundlag for en diskussion, baade om betimeligheden af et saadant værk og om dets evt. form.

En haandbog af denne art maa selvfølgelig indeholde en vejledning for den fuldstændigt uvidende nybegynder, for den viderekomne lægmand og for redaktører af aarbøger. Derimod er den ikke beregnet for den fuldtuddannede faghistoriker. En anden ting er, at den selvfølgelig vil komme til at indeholde mangt og meget, som ogsaa faghistorikeren vil kunne faa brug for, ligesom den ogsaa vil kunne blive til gavn for den historiestuderende. Dens maal maa være at give de praktiske oplysninger, som den ikke skoled lokalhistoriker mangler kendskab til. Der maa redegøres for arbejdsmetoder, og de mange særlige begreber og foreteelser, man møder under arbejdet med fortiden, maa forklares og belyses. Men ogsaa med hensyn til andre, mere udvendige, sider af det lokalhistoriske arbejde bør der gives vejledning, f. eks. angaaende trykningen af lokalhistoriske værker og artikler (typografisk udstyr, de lokalhistoriske organisationsformer o. s. v.).

Nu foreligger der som bekendt allerede enkelte hjælpemidler for lokalhistorikeren, men enten er de meget kortfattede og snævert afgrænsede (Nygårds i Fort. og Nut. VIII, 1—30, der næsten kun beskæftiger sig med arkivstoffet), eller de mangler tilstrækkelig plan og er derfor altfor tilfældige og utilfredsstillende i indhold (Regnar Knudsen: Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur).

Skal et saadant værk være en virkelig haandbog og bringe det væld af oplysninger, som er nødvendige, paa en saadan maade, at de hurtigt kan findes, maa de fleste af dem bringes i leksikonform. Haandbogen bør derfor deles i to hovedafsnit, det ene omfattende vejledningen med hensyn til de praktiske arbejdsmetoder (planlæggelse af arbejdet, indsamling af materialet og den kritiske behandling deraf, udformningen af artiklen, dens trykning), det andet indeholdende et leksikon med smaa artikler.

Baade den almindelige vejledning og leksikonartiklerne bør i formen være saa koncentreret som mulig, dog altid saaledes, at de kan læses og forstaaes uden altfor mange forudsætninger. Derfor bør fremmedord og tekniske betegnelser undgaaes, eller hvis de er nødvendige, forklares og defineres.

For at give et indtryk af, hvorledes dette er tænkt gennemført i enkeltheder skal jeg give en kort oversigt over indholdet, give et rids af en disposition dertil.

Planlægningen af undersøgelsen:

Emnet. Klarlægning af de forskellige problemer indenfor emnet, overvejelse af, hvor undersøgelserne skal sættes ind, og hvad de skal belyse. Praktisk at lave en foreløbig disposition eller arbejdsplan, inden man tager fat paa indsamlingen af materialet.

Indsamlingen af materialet.

Praktiske raad ved materialeindsamlingen. Excerptformer. Henvisning til findestedet. Ordning af excerpter.

Orientering i *det trykte materiale*. Oversigt over biblioteksvæsnets organisation. Muligheder for hjemlaan til de mindre biblioteker fra

Statsbiblioteket, eventuelt ogsaa fra udlandet. Almindelige topografier. Fortegnelse over bibliografier og de almindeligste større kildepublikationer. I denne forbindelse kan man ogsaa gøre opmærksom paa værdien af sammenligning med tilsvarende undersøgelser fra andre egne af Landet, eventuelt udlandet (især Sverige og Norge).

Det skriftlige materiale.

Skriftlæsning og vejledning deri.

Arkiverne: Rigsarkivet. Landsarkiverne. Hærens arkiv. Matrikularkivet. Kommunale arkiver o. s. v.

Biblioteker: Oversigt med redegørelse for trykte fortegnelser over manuskriptsamlinger o. s. v.

Private samlinger.

Nationalmuseets arkiv (manuskriptsamlingen).

Samlinger af kort: Geodætisk institut, Det kgl. Bibliotek, Nationalmuseet (fotografier o. s. v.).

Museumsstoffet :

Bemærkninger om dette stofs betydning. Nationalmuseet. Organisation, studievilkaar (herunder ogsaa skriftlige fundberetninger o. s. v.). Specialmuseer og de lokale museer: oversigt over de vigtigste.

Traditionsstoffet : Herunder folkeminder, folkeviser m. m.

Filologien: sted- og personnavne. (Stednavneudvalget). Dialekter (Folkemaalsudvalget).

Andre hjælpvidenskaber.

Stoffets bearbejdelse og afhandlingens affattelse:

Disposition af stoffet (som eksempel maaske en disposition til en sogne- og en købstadshistorie). Bearbejdelsen af det indsamlede materiale. Kildekritik (kort redegørelse for hovedprincipperne). Fremstillingen. Stærk vægt paa anskueligheden (overskrifter, udførlig indholdsfortegnelse). Materialets fremlæggelse maa ske i en bearbejdet og gennemarbejdet form. Gennem forholdsvis korte sætningsperioder tilstræbes sproglig klarhed. Udførlige ordrette citater eller gengivelse af aktstykker in extenso som regel unødvendige (her stærk skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt). Nærmere om gengivelsen af kildestoffet (ordret eller bogstavret, interpunktion, udeladelser o. s. v.). Selve den sproglige udformning (jævnt sprog af foretrukke fremfor forløren lyrik, danske ord bedre end fremmedord. Noter og henvisninger (form, indhold, anbringelse). Litteraturfortegnelser. Forkortelser og fortegnelse derover. Registre. Manuskriptets udseende (ensartet og passende format, maskinskrevne manuskripter letter arbejdet for sætteren og sparer udgifter til korrektur).

Trykning:

Bogtrykkerier. Priser (udgifter til sats m. m., papir, bogbinderarbejde, det indbyrdes forhold). Typografisk udstyr. Sats: redegørelser for de forskellige skriftkarakterer (antikva, kursiv, fraktur o. s. v.) og skriftsystemet med oversigt over bogtrykkerfagets almindeligste tekniske udtryk. Overskrifter. Papir og papirsorter. Illustrationsmateriale: Historiske og uhistoriske billeder: hvor det kan findes. Natio-

nalmuseet, Frederiksborg m. m., de lokale museer indeholder ofte et meget stort billedstof af lokal interesse. Det kongelige Biblioteks samling af portrætter. Trykte fortegnelser over portrætter (særlige værker, Dansk biografisk Lexikon o. s. v.). Arkiver. Allerede publiceret billedmateriale og betingelser for benyttelse af dette. Laan af Clicheer. Clicheer (med kort oversigt over reproduktionsteknikken). Korrekturlæsning (oversigt over de almindeligste tegn).

Offentliggørelse:

Gennem forlag. (Almindelige vilkaar). Understøttelse til udgivelsen. Oversigt over de fonds, der støtter historiske studier og offentliggørelse af historiske arbejder. Ved mindre afhandlinger naturligt at forsøge udgivelse i de historiske tidsskrifter, først og fremmest de lokalhistoriske (amtssamfundenes aarbøger). Oversigt over de historiske organisationer i Danmark. Righistoriske selskaber og foreninger. Lokalhistoriske. Vilkaar for offentliggørelse i historiske tidsskrifter (honorar, særtryk).

Leksikon.

Dette skal indeholde alfabetisk ordnede artikler om historiske foreteelser og begreber, men ikke om historiske begivenheder eller enkeltpersoner. Der skal her redegøres for alle de spørgsmaal, som lokalhistorikeren maa vide besked om for at klare opgaverne, og som ikke er behandlet i det foregaaende. Indbyrdes henvisninger og henvisninger til den almindelige vejledning. Eksempler paa artikler: skip-pund, ørtug, skilling grot, slettedaler, bol, otting, indest, landboelsmand, landbrugshistorie (ikke oversigt over den landbrugshistoriske udvikling, men orientering i de vigtigste problemer og litteratur eventuelt ogsaa i det vigtigste materiale), banlysning, landemode, præbende, justitsprotokol, liber daticus, stedsmaal, sagefald, markbog, matrikel, mark (fl. bet.) o. s. v.

Den praktiske gennemførelse.

Mens den almindelige vejledning i det væsentlige vil kunne skrives af en enkeltmand (dog med sagkyndig medvirken ved de enkelte afsnit), vil baade tilrettelæggelsen og udarbejdelsen af de leksikalske artikler fordrer en større medarbejderstab. Det foreslaaes derfor, at Fællesforeningen nedsætter et udvalg. Udvalget skal baade have ansvaret for den endelige udformning af den almindelige vejledning og af det lokalhistoriske leksikon. Hvorledes dets arbejde i enkeltheder skal udføres, kan selvfølgelig ikke fastslaes paa forhaand, men formodentlig vil det være bedst, at man først fastlægger en række særlige afdelinger (f. eks. handelshistorie, kunsthistorie, diplomatik, folklore) og derefter enes om, hvilke artikler der er nødvendige indenfor hver afdeling. Allerede til dette arbejde vil det formodentlig være nødvendigt at udvalget søger hjælp hos specialister indenfor de enkelte afdelinger, hvorfor man paa et ret tidligt tidspunkt maa søge at knytte disse til sig. Naar artiklernes emner og omfang er fastslaet, bestemmer udvalget, eventuelt efter specialmedarbejdernes forslag, hvem der skal skrive dem, og retter henvendelse til de udpegede forfattere. Udvalget maa af hensyn til værkets enhedspræg have ret til at foretage de nødvendige beskæringer (men ikke saglige rettelser) i de enkelte medarbejderes artikler.

Paa forhaand at fastslaa omfanget af et saadant værk er selvfølgelig vanskeligt. Man kan fastsætte et vist højesteantal af ark og afpasse de enkelte deles omfang derefter. Den almindelige vejledning vil maaske kunne gives paa en 125—150 sider, mens det paatænkte leksikon vil komme til at fylde betydeligt mere, maaske 400—450 sider, altsaa et samlet omfang paa mellem 525 og 600 sider.

Hvad udgifterne til en saadan haandbog vil blive, kan selvfølgelig ikke siges med sikkerhed, men hvis man regner med et forfatterhonorar paa mindst 300 kr. pr. ark og trykningsudgifter paa 250 kr. pr. ark, vil forfatterhonorarerne blive 10—11 000 kr. og trykningsudgifterne 9500 kr. eller ialt ca. 20 000 kr., hvortil vil komme nogle udgifter til redaktion og administration m. m.

At Fællesforeningen og amtssamfundene alene skulde kunne løse denne opgave er jo udelukket. Selvom man vil kunne regne med et ikke helt ringe salg, vil der givetvis blive et betydeligt beløb tilbage, som skal dækkes. Man kunde tænke sig, at værket ikke blev udsendt som et samlet hele, men udgivet som subscriptionsværk, f. ex. i 13 hefter à ca. 3 ark. Med en pris af 2 kr. pr. hefte vilde det give 26 kr. pr. eksemplar eller hvis man er meget optimistisk og regner med 500 solgte eksemplarer: 13 000 kr. (2 kr. maa være prisen direkte til abonnenterne, noget højere gennem boghandelen). Det resterende beløb vilde det næppe volde vanskelighed at fremskaffe. Udsendes værket paa een gang, maa man sikkert regne med en betydelig lavere pris, f. ex. 12 kr. (+ forlags- og boghandler-avance), med 500 solgte eksemplarer altsaa 6000 kr. De manglende penge maatte da skaffes ad andre veje, fra stat og videnskabelige fonds.

Da spørgsmaalet nu engang er bragt frem af Fællesforeningen og for dens forum, kunde man ogsaa spørge, om amtssamfundene ikke paa en eller anden maade kunde medvirke til, at planen blev fremmet. Direkte pengebidrag kan der vel ikke tænkes paa, men maaske kunde det ordnes saaledes, at de enkelte samfund paatog sig at købe et vist antal eksemplarer, som de solgte til deres medlemmer til en favørpris (f. ex. 10 kr., ved subscriptionspris 20 kr.). Hvis hvert samfund kunde overtage 25 eksemplarer, vilde det give ca. 500 eksemplarer à 10 kr. (evt 20 kr.) eller 5000 kr. (10 000 kr.). Der var da et vist grundlag at bygge paa, hvilket vilde være af betydning, naar man skulde søge om tilskud. Den økonomiske risiko vilde uden tvivl blive meget ringe for de enkelte samfund.

Det her fremførte er selvfølgelig kun ganske løse beregninger og overslag, men forhaabentlig er de tilstrækkelige til at vise, at foretagendet i økonomisk henseende ikke paa forhaand behøver at karakteriseres som haabløst. Men af praktiske grunde burde man i hvert fald i første omgang søge at skaffe pengene til udarbejdelsen, og da denne jo nødvendigvis maa strække sig over flere aar, vil tilskuddet kunne deles i flere portioner. Har man saa først manuskriptet trykfærdigt, vil man lettere kunne faa bevillingsmyndighederne med sig. eventuelt kan man prøve, om man kan faa det ud paa en saadan maade, at trykningsudgifterne i det væsentlige bliver dækket.

Formanden henstillede, at man samlede Drøftelsen om selve Indholdet, hvis Planen i det hele vandt Tilslutning. Han ønskede, at man kunde slutte med en Vedtagelse og udpege een Mand, der

kunde være Sjælen i dette vigtige Foretagende. *Lausten-Thomsen* anbefalede Sagen varmt, men vilde dog foretrække en mindre Vejledning. *Formanden*: Hvis man arbejder for den lille Vejledning, spærrer man for den store. *Gulddal*: Formanden advarede mod at fordybe sig i det økonomiske. Men kunde man dog ikke spare det sidste Led: Leksikonet? Vejledningen er mest tiltrængt og let overkommelig. *Erlang*: Ogsaa Leksikonet er haardt tiltrængt, — det skal blot ikke gentage, hvad man let finder andre Steder. *Gulddal*: Sagen kan løses i to Tempi: først Vejledningen, senere, hvis man kan magte det, Leksikonet. *Fang*: Det er rigtigt, at det er presserende med Vejledningen; jeg har selv i sin Tid foreslaaet en Slags »Katekismus«. Men Planen om et Leksikon er ganske fortræffelig, og den vil jeg gerne give min personlige Tilslutning. *Vibæk*: Hvorfor ikke tage Skridtet fuldtud og tage Righistorien? Hvis alle de historiske Foreninger, der støttes af Fællesfonden, samler sig om denne Opgave, maatte den kunne løses snart. *Klem*: Gulddals Forslag: at dele Opgaven, er vistnok praktisk. Men Leksikonet maa ikke opgives, og lad det blive omfattende, selv om man maa træde i Samarbejde med andre. *Fr. Jacobsen*: Jeg vil give Hvidtfeldts Forslag min varmeste Anbefaling. Hvis en saadan Bog havde eksisteret, vilde man have været sparet for mange Spekulationer og Overvejelser. *Erlang*: Leksikonet maa ikke slaas for stort op. Kan godt tænke sig Sagen løst i to Tempi. *Andrup*: Indledningen og Leksikonet maa være absolut samhörige. Maaske i to Dele, men som to samhörende Dele. Der er aabenbart Enighed om, at vi skal have dette Værk, — det er ogsaa en fascinerende Plan. Foreslaar, at der nedsættes et Udvalg til at arbejde videre med Planen, lad os bevilge 1000 Kr. til Forarbejder. *Formanden*: Takker for Forslaget, — det er rigtigt, at det overlades til Bestyrelsen at nedsætte Udvalget. *Tidemand-Dal*: Jeg er en decideret Tilhænger af denne Sag, men de to Op-gaver bør adskilles. Flere vil have Brug for Ordbogen end for Vejledningen. *Hvidtfeldt*: Meningen var, at det meste af Stoffet skulde anbringes leksikalt; vil man dele det, maa det lægges helt anderledes til Rette. *Formanden*: Man skal ikke lægge for megen Vægt paa at faa Værket frem *snarest*. Der findes jo en Haandbog; den, vi nu skal have, skal være virkelig vægtig, derfor maa det godt vare et Par Aar. Det er et Helhedsforslag, og derfor er jeg ængstelig ved at slaa det i Stykker. *Vibæks* Forslag: at lægge det righistorisk an, kan være meget godt, men gør det for uoverkommeligt. Vi maa begrænse os til det, der virkelig er nødvendigt for Lokalhistorikeren. Artiklerne maa skrives ikke af de helt unge, men af de midaldrende i Hvidtfeldts egen Klasse. Paa denne

Maade vil Opgaven kunne løses i Løbet af 4—5 Aar. *Klem*: Vil det sige, at Indledningen først kommer samtidig med det sidste? *Formanden*: Der er jo ikke noget i Vejen for, at Værket kan udkomme successivt. *Gulddal* advarede paany mod at stable for dyrt et Værk paa Benene. *Formanden*: Det skal ikke være noget dyrt Værk. Det skal ikke koste over 50 Kr. Men det vil blive nyttigt for Lokalhistorikeren, der dog maa have Forklaring paa de Vanskeligheder, han møder under sit Arbejde. Leksikonet er en nødvendig Bestanddel af det hele. *Heering*: En saglig Indledning er at foretrække for Leksikonartikler, de er ikke lette at læse, og et Leksikon er et underligt Pulterkammer. Et Uddrag af Salmonsen skulde vi nødigt have. *Formanden*: Denne Kritik kan ikke ramme selve Forslaget, men give en Anvisning i Retning af, hvad der skal udelades. *Ritsmøller*: Den leksikalske Opstilling vil være at foretrække. Hvis Bogen blot bliver god, skal den nok finde Brugere. *Hvidtfeldt*: En Bog paa 5—600 Sider kan hverken blive for stor eller for dyr for Lokalhistorikerne, de maa have den staaende hjemme. Jeg har ikke noget imod at udsende Indledningen tidligere, men vil dog nødigt paa Forhaand love det. Leksikonet er for mig det centrale; det skal ikke indeholde et Uddrag af Salmonsen, men netop, hvad man ikke saa nemt finder i de almindelige Leksika.

Til Slut takkede *Formanden* for Drøftelsen og foreslog:

- 1) at Dansk historisk Fællesforening tilvejebringer en Haandbog i Lokalhistorie;
- 2) at der stilles et Beløb paa 1000 Kr. af Foreningens Midler til Raadighed for fortsatte Undersøgelser;
- 3) at Spørgsmaalets nærmere Bearbejdelse henvises til Styrelsen, der maa udpege et Arbejdsudvalg til at udarbejde Emneliste m. m.

Punkt 1—3 vedtoges eenstemmigt, medens Spørgsmaalet om Bogens endelige Ordning stilles i Bero.

Under Punkt 5, *Eventuelt*, omtalte *Formanden* en Henvendelse fra Dr. Lauesgaard til Dr. Hjelholt og ham vedrørende Oprettelse af et stort Arkiv indeholdende Privatbreve, Billeder, Museumsgenstande m. m. fra de enkelte Sogne. — Tanken herom fandt ikke Støtte hos Forsamlingen; man mente, at denne Opgave i fornødent Omfang kunde løses af Arkivkommissionen og de lokale Museer.

Efter en Frokostpavse genoptoges Mødet Kl. 14. Efter at Margister *Jensen* havde afgivet et kort Referat af Museumsforeningens Møde, foretoges Valg. Styrelsen og dens Formand genvalgtes med

Undtagelse af Prof. *Skautrup*, der ikke ønskede Genvalg. I hans Sted valgtes Kommuneleerer *Albert Thomsen*, Holbæk. Til Revisorsuppleant valgtes i Albert Thomsens Sted Direktør *Arthur Fang*, Roskilde.

Sluttelig drøftedes næste Sommers Møde. Magister *Sigv. Skov* indbød til at komme til Kolding, saafremt Forholdene vilde tillade det. Til Mødet i 1946 foreligger Indbydelse fra Frederiksborg Amts hist. Samf.

Eftermiddags-Mødet afsluttedes med to Foredrag, af Arkivar *C. Rise Hansen* om Christian V's Matrikel, dens Tilblivelse og Kildeværdi, og af Museumsinspektør, Dr. *Axel Steensberg* om Rekonstruktion af Kort til Matriklen. Begge Foredrag gengives her efter Talernes eget Resumé.

Rise Hansen søgte paa Grundlag af nogle sammen med Dr. Axel Steensberg foretagne, endnu ikke afsluttede Undersøgelser at give visse Retningslinjer for Benyttelse af Christian 5.s Matrikel, især ang. Matrikelværkets Tilblivelse og Kildeværdi og med særlig Henblik paa Opmaalingen af Øerne 1681—82.

Den ældre Kritik af Værket, især Christen Sørensen Thestrups i »Danmarks og Norges Krigs-Armatur« (1756), karakteriseredes som stærkt farvet og uden større Kildeværdi. Chr. Rothes Bemærkninger (1844) om den gamle Matrikels Utilstrækkelighed indeholder derimod meget rigtigt, men skyder paa enkelte Punkter over Maalet. Niels Morvilles Fremhæven af de gamle Taksationers Værdi (i »Jordskiftningsslæren« 1791) giver derimod et værdifuldt Fingerpeg for Historikerne. Mere givende end disse ældre Oplysninger er dog et Studium af selve Matriklen for at finde ud af, hvordan den er blevet til, og efter hvilke Retningslinjer Landmaalerne i 1680'erne gik til deres Arbejde.

16. April 1681 underskrev Christian 5. Instrukserne, hvorefter Landmaalararbejdet skulde foretages, og ikke mange Uger efter tog Arbejdet sin Begyndelse. Opmaalingen skulde foreløbig kun omfatte Øerne, der inddeltes i 7 Distrikter (Det Korsørske, Det Holbækske, Det Tryggevældeske, Det Kronborgske, Det Laaland-Falsterske, Det Nyborgske og Det Odenseske). Arbejdet lededes i hvert Distrikt af 3 Kommissærer; en Del af disses Korrespondance med Rentemesteren er bevaret og giver værdifulde Oplysninger. Det daglige Arbejde i Marken forestodes dog for hvert Distrikt af en Landmaaler (Ingeniør); de fleste af disse havde militær Uddannelse. Under dem stod de egentlige Opmaalere, Konduktørerne, og Skriverne. Arbejdet begyndte klogeligt i det smaa — med een Konduktør og 2 Skrivere ved hver Kommission; men allerede sidst i Maj 1681 tillodes det at udvide Konduktørernes Antal til 3 i hvert Distrikt (Hensynet til Trevangsbruget). Hen paa Sommeren øgedes deres Antal yderligere ved et Par Kommissioner.

Opmaalingsarbejdet i 1681 havde Karakteren af et Forsøg. I Løbet af 1682 skulde derimod Opmaalingen paa Øerne være tilendebragt, og i Foraaret 1682 paabegyndtes Arbejdet ved hver Kommission da med 26 Konduktører, hvilket Antal kunde øges yderligere, hvor det var nødvendigt. Til Slut beordredes de Kommissioner, der var blevet

først færdige, til at hjælpe de øvrige. Den Holbækske Kommission kom saaledes til at maale Falsters Nørre Herred; den Tryggevældeske maalte til Slut paa Fyn.

Oprindeligt fulgte Skriverne Konduktørerne i Marken; men senere sad de hjemme og renskrev eller ekstraherede; Konduktørerne nedskrev saa selv Optegnelserne i Marken; disse Optegnelser, de saakaldte »Figurbøger« er nu desværre forlængst tilintetgjorte. Med Konduktørernes Duelighed kneb det jævnlgt; det skortede paa Flid, Besindighed, Skrivedygtighed og Ædruelighed. For at undgaa Fejl var der paabudt hyppige Konferencer mellem Konduktører og Skrivere og med Landsbyernes Bønder. Præsterne afkrævedes Tienderegistre og, da disse ikke gav tilstrækkeligt, Specifikationer over Gaardene i Sognene med deres tilliggende Jorder og Enge i de enkelte Vange med Tilføjelse af, hvor mange Skæpper Sæd, der kunde saas i hver enkelt Jord, og hvor meget Hø, der kunde indavles fra hver Eng.

Taksermændene, der skulde vurdere Jordens Gvhed, toges blandt Bønderne, men vurderede ikke i deres Hjemsovn. I 1682 leverede Bønderne ogsaa Personale til at løbe med Kæderne.

Alle Maal toges med Kæder, aldrig med Reb, der kunde strække sig og saaledes give Unøjagtighed. Kæderne var 30 Alen lange og forarbejdede af Staaltraad; hver Alen var opdelt i Kvarterstykker, og for hver 5. eller 10. Alen var anbragt et Mærke. Den sjællandske Alen lagdes til Grund for hele Arbejdet. Kommissionerne udstyredes foruden med Kæderne med Stokke, delvis forsynede med Flag; de brugtes til at afmærke Arealerne i Marken. Desuden uddeltes Vinkelkryds til at maale rette Vinkler med.

Fra flere af Kommissionerne foreligger Indberetninger — sikkert fra Efteraaret 1681 — forsynet med Tegninger, der viser, hvorledes Arbejdet i Marken gik for sig. Fyldigst og værdifuldest er Indberetningerne fra den Holbækske Kommission, hvor den siden saa bekendte Jørgen Dinesen var Landmaaler og Leder af Arbejdet. Efter hans Anvisning blev alle Agre i Landsbymarkerne, der ikke i Forvejen havde Form af en Trekant, et Parallelogram eller et Trapetz, inden Opmaalingen delt op i saadanne Figurer. Værd at mærke er Dinesens Fremhæven af de rette Vinklers Betydning ved Optagelsen af Maalene. I hver Trekant maalttes een ret Vinkel, i Trapetzer og Parallelogrammer to rette Vinkler, inden Bredder og Længder toges. I Indberetningerne fra de andre Kommissioner fremhæves disse Regler vel ikke paa samme Maade; men der kan ikke være nogen Tvivl om, at man i Teorien ogsaa der var klar over de rette Vinklers Betydning. Fra Rente-kammeret indskærpedes da ogsaa i Juni 1681, at hvor Agrene var »irregulære« maatte de opdeles i Trekanter og Firkanter.

Af Markbøgerne fremgaa det, at man utvivlsomt ogsaa i Praxis har villet følge disse Retningslinjer, men at det er sket i meget forskellig Udstrækning. Ved Dinesens Kommission (den Holbækske) er man gaaet særlig omhyggeligt til Værks. I de ældre Opmaalinger herfra finder man ofte en Ager delt op i 3—4 Figurer, ja nu og da 5—6, og ofte er de opmaalte Figurers Areal under 100 Kvadratalen, i flere Tilfælde under 10—20. Ved de andre Kommissioner har man gjort sig Arbejdet meget lettere; men der findes dog jævnligt Agre, der er opdelt i flere Figurer. Her som paa andre Punkter gælder det, at det er den enkelte Opmaalers Samvittighedsfuldhed, der er afgørende.

Efter Opmaalingens og Beregningernes Afslutning blev der givet Adgang til at klage over Ansættelsen til Hartkorn, og der fremkom adskillige Klager. Disse, der for Sjællands Vedkommende, er samlede i Matrikulsprotokol Nr. 1838, giver meget til Belysning af Matrikulararbejdets Kvalitet. Der er Klager over urigtig Bonitering, over urigtig Fordeling af Agrene paa de forskellige Fæstere, over urigtig Udregning af Agerstykkernes Areal og over urigtig Maaltagning i Marken. Langt den største Del af Klagerne over den urigtige Maaltagning stammer fra det Tryggevældeske Distrikt; sjældent møder man dem i de øvrige Omraader. Baron Jens Juel til Juellinge fik ligefrem udvirket en Ordre til at ommaale Tilliggendet til en Mængde af hans Fæstegaarde; denne Nymaaling fandt Sted 1685. Resultaterne giver ikke megen Tillid til den oprindelige Maaling. Der er en Masse Tilfælde, hvor Bredder og Længder er meget urigtigt angivne (Længderne kunde være flere Hundrede Alen forkerte). Ofte havde Figurtagningen været alt for grov. Arealer kunde være helt udeladte. Alle de fundne Urigtigheder rettedes i Markbøgerne. Det er min Opfattelse, at Opmaalingen i det Tryggevældeske Distrikt maa have været særlig slet, selv om der sikkert ogsaa i de andre Distrikter er taget mange urigtige Maal.

Af større Betydning end disse urigtige Maal, hvis Urigtighed nu oftest ikke kan paavises eller efterprøves, er utvivlsomt den urigtige Udregning af Arealerne. En Del af disse Fejl er rettet i Samtiden; men det vrimler i hvert Fald i adskillige Opmaalingen endnu med Regnefejl, ofte paa flere Tusinde Kvadratalen. Historikerne har imidlertid her den Mulighed at regne efter og rette Fejlene. Nogen bevidst Svindel synes ikke at ligge bag, snart er der regnet for lidt, snart for meget, ofte udlignes Fejlene delvis, naar en Landsby tages som Helhed.

De opmaalede Arealer omfattede den dyrkede Jord, iberegnet Tofterne, men undtaget Frugt- og Kaalhave. Landmaalerne havde fra Begyndelsen Ordre til, naar de kom til en Landsby, at udforske, om Byen var delt i Bol. Var der flere Lodsejere i Bolet, eller var Bolets Jord af ulige Godhed, skulde først Bolets Jord opmaales samlet og derefter de enkelte Agre for sig; dette medførte næsten overalt, at der maatte foretages en Dobbeltmaaling, en udmærket Kontrol med de tagne Maals Rigtighed, men stærkt sinkende for Arbejdets Udførelse. Fra Slutningen af Maj 1681 nøjedes man da ogsaa med Opmaalingen af de enkelte Agre. Hvor een Mand ejede større samlede Jordstykker, var det fra nu af ogsaa tilstrækkeligt at opmaale hvert Fald Jord under eet, dog under Hensyntagen til Jordens Godhed; det fik Betydning ved Købstads-, Herregaards- og Enestegaardsjorder. Havde en Bonde ellers flere Agre liggende Side om Side og var de af samme Godhed, kunde ogsaa disse opmaales under eet. Fandtes der i en Ager udyrkede Arealer (Kæmpehøje, Vandhuller el. l.) skulde de maales og fradrages Agerens Totalareal. Bemærkninger herom findes hyppigt i Markbøgerne.

Den oprindelige Instruks bestemte, at foruden de med Kornsorter dyrkede Arealer, skulde ogsaa Engene opmaales, og denne Bestemmelse vedblev at være gældende under hele Opmaalingen i 1681, derimod ikke i 1682; i Stedet traadte nu en Vurdering af, hvor mange Læs Hø Engene kunde give.

I Markbøgerne skulde foruden Taksermændenes Angivelser af Jordens Kvalitet ogsaa anføres, hvor mange Aar den hvilede, og hvor

mange Aar den saaedes og med hvilken Sæd. Meningen var, at man ønskede oplyst, hvorledes Jorden *virkelig* brugtes og hvilede. I Stedet vurderede man --- i hvert Fald ved de sjællandske Kommissioner --- hvor mange Aar Jorden *kunde* bruges, hvor mange Aar den *burde* hvile. Benytteren af de sjællandske Markbøger bør gøre sig klart, at der her ikke er Tale om den virkelige Brug og Hvile, men om en anslaaet. I hvilket Omfang den virkelige og den anslaaede Brug og Hvile falder sammen, er ofte usikkert.

Sammenfattende udtalte Foredragsholderen, at almindelige Regler, gældende for alle Egne vanskeligt lod sig opstille. En nøjere Undersøgelse af de enkelte Kommissioner og de enkelte Konduktørers Arbejdsmaade vilde derimod sikkert kunne give Oplysninger om, hvilke Landsbyer der er omhyggeligt, hvilke upaalideligt opmaalte. Den Tryggevældeske Kommission med de mange Fejl, den Holbækske, der er gennemført med saa stor Samvittighedsfuldhed, betegner nok Yderpunkterne.

Trods den sidste Menneskealders mange udmærkede Studier i Matriklen, er det uhyre Materiale stadig saa langt fra udnyttet. Især trængtes der efter Foredragsholderens Mening til Udarbejdelse af Kort visende Udbredelsen af de forskellige Driftsformer, af Skifteformerne o. m. a.

Dr. Axel Steensberg redegjorde for Undersøgelsen af tre sjællandske Landsbyer: Hejninge, Grøfte og Snekkerup samt for Rekonstruktionen af Kort til Matriklen 1688 for disse Byer. Det har vist sig muligt paa Grundlag af Ryttergodskortene fra 1768—70 at rekonstruere Kort til den store Matrikels Markbog med saa stor Nøjagtighed, at de enkelte Agre fremtræder med deres rigtige Længder og Bredder. I alle de tre undersøgte Landsbyer er der i Løbet af de 86—88 Aar fra den store Matrikel til Opmaalingen 1768—70 sket en mærkbar Udvidelse af det dyrkede Areal, en Udvidelse, der er saa meget mere bemærkelsesværdig, som den falder sammen med Bondens dybeste Fornedrelse. Forøgelsen er vel at mærke kun i ganske ringe Grad sket paa Bekostning af de særlige Engarealer. Den er i alle tre Landsbyer sket ved Udvidelse i Tilslutning til de allerede opdyrkede Marker derved, at man formindskede de udyrkede Strimler mellem Agrenes Ender og kultiverede »Enghuller« i det dyrkede Omraade. Der var ikke Overdrev af indtage hverken i Hejninge eller Snekkerup. Processen i Retning af hele Arealets Opdyrkning var længst fremskreden i Snekkerup og Hejninge, hvorfor Tilvæksten i det dyrkede Areal var størst her. I den unge Skovlandsby Grøfte var der endnu saa mange spredtliggende Lodder, at Udvidelsesmulighederne var mange. Her forøgedes derfor de bestaaende Agres Areal med ikke mindre end en Fjerdedel i Løbet af det omhandlede Tidsrum.

Selv om det kun er tre Eksempler, der her er fremdraget, og selv om man skal være varsom med ud fra dem at slutte for vidt, saa lader Undersøgelserne os ikke i Tvivl om, at Arealudvidelsen var en almindelig Foreteelse i disse Egne af Sjælland i Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarh. Tilstanden i Landsbyerne var ikke stationær, men under stadig Udvikling paa Trods af daarlige ydre Kaar. Disse og andre Forhold tyder paa, at Bondesamfundet som Helhed var i langsom, men kendelig Forvandling fra Middelalderen til Udskift-

ningstiden. Den gamle Opfattelse, at Bonden var gaaet i Staa under Hoveriets Tid, vil formentlig ikke holde Stik, naar Forholdene bliver nøjere undersøgt.

I Hejninge raadede et Bolskifte med 8 Bol, hver paa 2 Gaarde. Lodderne var indenfor de enkelte Bol skiftede efter Solen, som det normalt plejer at være. Dette gælder baade for 1682 og 1768. Men Agerstørrelserne og Ejendomsforholdene var i 1682 yderst uensartede, medens de i 1768 var egaliserede; denne Lighedeling af Gaardenes Areal er sket i Tiden o. 1720. I Grøfte var der baade i 1682 og 1770 et ganske normalt Solskifte. Men i Mellemtiden er der sket en vis Lighedeling indenfor de forskellige Aase; medens Aasenes Agerantal i 1682 var meget varierende, er det i 1770 næsten altid seks svarende til Landsbyens seks Gaarde. I Snekkerup var der i 1682 Bolskifte, idet Gaardene Nr. 1—2 altid følges ad, medens de øvrige tre Gaarde har Lodder sammen. Men i 1770 er der Solskifte, der dog er af en anden Type end Grøftes. I Grøfte var det simpelt hen saaledes, at den østligste Gaard fik den østligste eller sydligste Lod. Men i Snekkerup maa der være kastet Lod om hvilken Gaard, der skulde begynde i hver enkelt Aas, hvorefter de andre fik Lodder i Rækkefølge efter Solen. Ogsaa i Snekkerup er der sket en Egalisering af Lodderne i Tiden o. 1720—30.

Det samlede Agerantal formindskedes i den omhandlede Periode i alle tre Landsbyer, medens til Gengæld de enkelte Agres Areal voksede. Arbejdet med Rekonstruktion af Kortene til Markbogen 1682 har iøvrigt afsløret en Del Skrivefejl og andre Unøjagtigheder, som kun kan paavises ved Udarbejdelse af saadanne Kort. Det er imidlertid en langsommelig og besværlig Historie at fremstille dem. Om Fremgangsmaaden vil Rise Hansen og jeg gøre Rede i den Bog, der i Løbet af et Aarstid skulde blive Frugten af vore Studier.

Formanden takkede de to Foredragsholdere for deres Behandling af dette interessante, hidtil ubearbejdede Materiale, og efter flere anerkendende og opmuntrende Udtalelser om Nyttens af disse nøjsommelige Studier sluttede Eftermiddagsmødet.

Efter en Middag i Restaurant »Karnappen«, hvor Fællesforeningen afholdt Halvdelen af Omkostningerne, foreviste Professor. Dr. *Johannes Brøndsted*, Oldtidsfilmen, der med stor Velvilje fra det Interessentskab, der disponerer over Filmen, undtagelsesvis var stillet gratis til Fællesforeningens Raadighed. Forevisningen fandt Sted i Nationalmuseets Foredragssal for Repræsentanterne, der her hver kunde medbringe een eller flere Gæster.

Søndag den 3. September foretoges en Udflugt til Dyrehaven og Eremitagen. Foran Slottet holdt Arkivar, Dr. *Eiler Nystrøm*, Foredrag om det gamle Stokkerup og Dyrehavens Historie, hvorefter Museumsinspektør, Dr. *Axel Steensberg*, demonstrerede Landsbyens gamle Agre og en af dens Hustomter. Udflugten afsluttedes med en Frokost i Restaurant »Beaulieu«.

HOLGER KYSTER

1872—1944.

Guldsmedemester Holger Kyster, der nedsatte sig i sin Fødeby Kolding 1898, var landskendt som en fremragende og dygtig Kunsthaandværker, hvis Arbejder har repræsenteret vort Land paa en Række Udstillinger rundt om i Europa og vandt Guldmedaille i Paris 1925. Hans Sølvsmiede knyttede kunstneriske Forbindelser med Mænd som Joakim Skovgaard, Thorvald Bindesbøll, Svend Hammershøj og Kai Nielsen, de ypperste Navne i dansk Skønvirke fra Aarhundredets Begyndelse. Trods denne moderne Indstilling elskede han som Haandværker de gamle Sagers Skønhed og sin Fødebys historiske Minder, og da han 1929, i sit 57. Aar, paatog sig Hvervet som Formand for Museet paa Koldinghus (eller for Koldinghus Len, som det nu officielt kaldes) virkede han energisk for Slottets Restaurering og for at lede Samlingerne videre i den kunstindustrielt betonedede Retning, som kendetegner det store Museum i Slotsruinen. Han gennemførte en Række smagfulde Omordninger, og baade for ham og hans Hustru, hvis Død i 1940 ramte ham haardt, blev Museet næsten som et Plejebarn. Hun skænkede det og ordnede selv anselige Samlinger af tønderske Kniplinger og andre Textilier, og ved sin Død har han efterladt Museet værdifulde Kunstværker fra sit Hjem og sit Værksted.

Mange i vor Kreds vil nu i Mindet se hans stoute Skikkelse, da han 1934 var vor Vært ved et festligt og indholdsrigt Aarsmøde paa Koldinghus.

C. A. J.

(Fortsat fra Omslagets 2.Side.)

- Industriens Historie i Danmark udgivet af *Axel Nielsen*. III: *Axel Nielsen*: Tiden 1820—1870. 1. Halvbind: Industriens Forhold i Almindelighed. 419 S. — 2. Halvbind: Enkelte Industrier. 277 S. (Gad.)
- Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En Oversigt ved *Frode Gribsvad* og *Johan Hvidtfeldt*. Udgivet af Rigsarkivet. Vejledende Arkivregistraturer VI. 217 S. (Reitzel.) Pris 5 Kr.
- Roar Skovmand*: Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892. Studier over en Oplysningsbevægelse i det 19. Aarhundrede. 497 S. (Det danske Forlag, V. Boulevard 47, Kbh. V.) Pris 15 Kr.
- Roar Skovmand*: Højskolen gennem 100 Aar. Vi og vor Fortid Nr. 13 udgivet af Historikergruppen. 163 S. (Schultz.) Pris 3,50 Kr.
- Af *Christen Kolds* Dagbog paa Smyrnarejsen. Meddelt af *Harald Holm*. 2. Udg. med Forord og Till. ved *Ernst J. Borup*. 144 S. (Holms Forlag.) Pris 5,50 Kr.
- Poul Nørlund* og *Egmont Lind*: Danmarks romanske Kalkmalerier. Avec un résumé en français. 313 S. + 30 Tavler og 6 Farveplancher. Udgivet af Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. (Høst.) Pris 45 Kr.

Tilbud til vore Medlemmer!

Medlemmer af de historiske Amtssamfund eller andre Foreninger under Dansk historisk Fællesforening kan til Favørpris erhverve:

E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden. 1943. 91 S. m. 57 Ill. Bogladepris 6 Kr. Favørpris 3,60 Kr.

Holger Hjelholt: Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarh., med Tekstlæsninger. 1940. 44 Tavler + 33 S. Bogladepris 4,75 Kr. Favørpris 2,75 Kr.

Skrifterne faas portofrit tilsendt efter Indbetaling af Favørprisens Beløb paa Dansk historisk Fællesforenings Postgiro-konto 3516, Jagtvej 10, København N.

Endvidere tilbydes:

Nygaard: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier. 50 Øre.

Chr. Axel Jensen: Bibliografisk Vejledning for historiske Lokal-samlinger. 50 Øre.

Holger Hansen: Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver. 50 Øre.

Endelig har Rigsarkivet stillet et begrænset Antal Eksemplarer til Raadighed til gratis Uddeling blandt Foreningernes Medlemmer, af

Dansk Navneskik, Betænkning afgivet 1899 af en Kommission, bestaaende af *Fr. Nielsen*, *Axel Olrik* og *Johs. Steenstrup*. 169 S. (Betænkningen indeholder et rigt oplysende Stof om vore Tilnavne, Familienavne m. m.) Faas ved Henvendelse til Sekretæren, Askov pr. Vejen.

INDHOLD

	Side
Helge Søgaard: Østjysk Pottemageri	209
Holger Rasmussen: Fiskeriet og Museerne	229
Hans H. Fussing: Museerne og Gymnasieskolerne.....	237
Johan Hvidtfeldt: Borgerbøger	244
Anmeldelser: Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie [Holger Hjelholt]. P. Skautrup: Det danske Sprogs Historie I [Rikard Hornby]	251
Foreningsmeddelelser: Dansk kulturhistorisk Museumsforening og Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøder i København..	257
Nekrolog: Holger Kyster	288

»FORTID OG NUTID« udgives af Dansk historisk Fællesforening ved Foreningens Sekretær, ROAR SKOVMAND, under Medvirken af GUNNAR KNUDSEN og CHR. AXEL JENSEN. Tidsskriftet udkommer normalt med 9 Ark aarlig og koster i Boghandelen 6 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Medlemmer af Amtssamfund under Fællesforeningen kan faa det for halv Pris ved Henvendelse til vedkommende Samfunds Bestyrelse. Til disse Medlemmer sendes Tidsskriftet saaledes, at der een Gang aarlig opkræves 3 Kr. + Portopenge, medmindre Redaktionen inden 1. Oktober har modtaget 3 Kr. indbetalt paa Girokonto 20185, Dr. phil. ROAR SKOVMAND, Askov pr. Vejen. Til denne Adresse bedes sendt Bidrag til Tidsskriftet samt Bøger, der ønskes anmeldt deri.